

Ελισάβετ Χατζηαντωνίου

Η παραχώρηση εκκλησιαστικών εδρών κατ' επίδοσιν

ΛΕΥΚΗ

Στόχος της εργασίας είναι να παρουσιάσουμε και να διερευνήσουμε τον θεσμό της *κατ' ἐπίδοσιν* παραχώρησης μιας εκκλησιαστικής έδρας στο κλίμα του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατά τα βυζαντινά χρόνια. Το ζήτημα είχε απασχολήσει το 1909-1910 τον Κ. Ράλλη, ο οποίος μελέτησε τον θεσμό της ενώσεως εκκλησιαστικών εδρών και της *κατ' ἐπίδοσιν* εκχώρησής τους. Το 1927 ο Ηλ. Αλεξανδρίδης και το 1930 ο S. Salaville παρουσίασαν συνοπτικά τον θεσμό στο πλαίσιο άρθρου τους για τον εκκλησιαστικό τίτλο του *προέδρου*. Ειδική αναφορά στο θέμα έκανε και ο J. Darrouzès το 1970 στο έργο του για το αρχείο του πατριαρχικού χαρτοφυλακίου του 14ου αι., περιστασιακά στα *Regestes των πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως* καθώς και στην κριτική έκδοση και τον σχολιασμό της *Περί μεταθέσεων* αρχιερέων πραγματείας. Στον θεσμό της *επίδόσεως* αναφέρεται εκτενώς και ο Σ. Βρυώνης στη μελέτη του για την παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού στη Μικρά Ασία και τη διαδικασία εξισλαμισμού, δεδομένου ότι μετά την τουρκική κατάκτηση η διατήρηση της μητροπολιτικής οργάνωσης αποτελούσε βασική προϋπόθεση για τη διατήρηση του ορθόδοξου θρησκευτικού συναισθήματος. Τέλος ο J. Preisler-Kapeller στη διδακτορική διατριβή που εκπόνησε το 2006 για τους μητροπολίτες και επισκόπους του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατά την Παλαιολόγεια περίοδο περιγράφει συνοπτικά τον θεσμό μνημονεύοντας ορισμένες μαρτυρίες των πηγών και βασιζόμενος κυρίως στα συμπεράσματα προγενέστερων μελετητών¹.

* Πρόκειται για την εκτεταμένη μορφή της ανακοίνωσης που παρουσιάστηκε κατά τις εργασίες της Ζ' Συνάντησης Βυζαντινολόγων Ελλάδος και Κύπρου στην Κομοτηνή, στις 20-23 Σεπτεμβρίου 2007. Θα ήθελα και από τη θέση αυτή να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες στη σεβαστή μου καθηγήτρια κ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα για τον χρόνο που αφιέρωσε να μελετήσει το άρθρο μου και για τις πολύτιμες συμβουλές και παρατηρήσεις. Ακόμη ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Πιτσάκη, που είχε επίσης την καλοσύνη να μελετήσει το κείμενό μου και να συμβάλει στη βελτίωσή του με τις καίριες επισημάνσεις του. Τέλος ευχαριστώ τον ομότιμο καθηγητή κ. Σπύρο Τρωιάνο, με τον οποίο συζήτησα κατά τις εργασίες του συνεδρίου ορισμένα από τα ζητήματα που με απασχόλησαν.

1. Βλ. Κ. Ράλλης, *Περί ενώσεως και επίδοσεως των επισκοπών*, *Επιστημονική Επετηρίς Εθνικού Πανεπιστημίου* 6 (1909-1910) 185-215, σ. 198 κ.ε. (στο εξής: Ένωσις-Επίδοσις). - Ηλ. Αλεξανδρίδης, «Πρόεδρος». «Τον τόπον επέχων», *Ορθοδοξία* 2 (1927)

Θεωρούμε ότι το ζήτημα χρήζει περαιτέρω εξέτασης, προκειμένου να ληφθούν υπόψη όλες οι μαρτυρούμενες περιπτώσεις *κατ' επίδοσιν* εκχώρησης εκκλησιαστικών εδρών και να γίνουν ορισμένες διευκρινίσεις σχετικά με τη χρονική αφετηρία εφαρμογής του θεσμού, τον τρόπο παραχώρησης των εδρών, τις συνθήκες υπό τις οποίες εκχωρούνταν, τους λόγους που οδήγησαν το πατριαρχείο να εφαρμόσει το μέτρο και την αποτελεσματικότητά του. Πληροφορίες σχετικά με το ζήτημα αντλούμε από επίσημα πατριαρχικά, συνοδικά και αυτοκρατορικά έγγραφα, πατριαρχικές επιστολές και αφηγηματικές πηγές της ύστερης περιόδου. Σχετικές αναφορές εντοπίζουμε επίσης στις πραγματείες των κανονολόγων του 12ου αι. Θεόδωρου Βαλασαμώνα και Αριστηνού, που ερμηνεύουν και σχολιάζουν τους κανόνες των τοπικών και Οικουμενικών συνόδων. Ειδικός λόγος θα πρέπει να γίνει στην ανώνυμη πραγματεία, που συντάχθηκε κατά τη β' δεκαετία του 12ου αι. και αφορά στον θεσμό των μεταθέσεων των αρχιερέων. Η πραγματεία σώζεται σε τέσσερις παραλλαγές: Η πρώτη παραλλαγή (α) τοποθετείται στο α' μισό του 12ου αι.. Η δεύτερη παραλλαγή (β) προσθέτει περιπτώσεις μεταθέσεων αρχιερέων κατά το β' μισό του 12ου αι.. Οι προσθήκες έγιναν το πολύ ως τον 13ο αι.. Η τρίτη παραλλαγή παραδίδεται από το χειρόγραφο Vaticanus 1455 του τέλους του 13ου αι. (L) και αποδίδεται σε έναν ανώνυμο συντάκτη πιθανόν από την Κύπρο. Η τέταρτη οφείλεται στον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο, ο οποίος προσθέτει σύγχρονά του παραδείγματα μετάθεσης αρχιερέων (α' μισό του 14ου αι.)². Τέλος χρήσιμες πληροφορίες για το ζήτημα της *κατ' ἐ-*

198-202, 254-259, 284-288, 341-344, 478-479 (στο εξής: Πρόεδρος). - S. Salaville, Le titre ecclésiastique de "proedros" dans les documents byzantins, *EO* 29 (1930) 416-436, σ. 422 κ.ε. (στο εξής: Proedros) - J. Darrouzès, *Le registre synodal du patriarcat byzantin au XIVe siècle. Étude paléographique et diplomatique*, Paris 1971, σ. 192-193, 262-273, 341-342, 347-348 (στο εξής: *Registre*). - Του ιδίου, *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople. v. I: Les actes des patriarches. Fasc. V: Les registres de 1310 à 1376, Fasc. VI: Les registres de 1377 à 1410*, Paris 1977, 1979, index (στο εξής: *Reg.*). - Του ιδίου, *Le traité des transferts, Édition critique et commentaire, REB* 42 (1984) 147-214, σ. 204 και σημ. 61, 207, 209-210, 211, 212 (οι παραπομπές στην εισαγωγή και τα σχόλια: *Transferts*). - Βλ. και του ιδίου, *Ekthésis Néa. Manuel des pittakia du XIV siècle, REB* 27 (1969) 1-127, σ. 81 σημ. 10 (στο εξής: *Ekthésis Néa*). - Σ. Βρυώνης, *Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού της Μικράς Ασίας και η διαδικασία του εξισλαμισμού (11ος έως 15ος αι.)*, Berkley-Los Angeles-London 1971, ελληνική μετάφραση Κάτια Γαλαταριώτου, [MIET] Αθήνα 1996, 2000, σ. 185-186, 246 κ.ε. (στο εξής: *Παρακμή*). - J. Preisser-Kapeller, *Studien zu den Metropoliten und Bischöfen des Patriarchats von Konstantinopel in der Palaiologenzeit (1258-1453)*, τ. 1-2, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Wien 2006, σ. LX-LXIV (στο εξής: *Studien I-II*).

2. *Περὶ μεταθέσεων. Διὰ τῶν ἀρχιερέων τῶν χειροτονηθέντων ἀπὸ ἐπισκοπῶν εἰς πατριαρχεῖα καὶ τῶν μετατεθέντων καὶ ἐνθρονισθέντων ἀφ' ὧν εἶχον ἐκκλησιῶν εἰς ἐτέ-*

πίδοσιν παραχώρησης εκκλησιαστικών εδρών αντλούμε από ανώνυμη πραγματεία του 15ου αι., που περιλαμβάνει τύπους πατριαρχικών πράξεων που αφορούν προβιβασμούς εκκλησιαστικών εδρών, μεταθέσεις αρχιερέων και απόδοση διαφόρων εκκλησιαστικών προνομίων³.

1. Εισαγωγικά

Κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο παρατηρείται συχνά το φαινόμενο να παραχωρείται κατ' οίκονομίαν⁴ η διοίκηση χηρεύουσας επισκοπικής, αρχιεπισκοπικής ή μητροπολιτικής έδρας σε έναν άλλον, συχνά όμορο αρχιερέα, χωρίς ωστόσο η εκχωρούμενη εκκλησιαστική περιφέρεια να αφομοιώνεται και να χάνει τη νομική της υπόσταση. Η εκχώρηση αυτή, που αποκαλείται *ἐπιδόσεως λόγῳ, κατὰ λόγον ἐπίδοσεως, κατ' ἐπίδοσιν* ή *εἰς ἐπίδοσιν*, έχει προσωρινό πάντα χαρακτήρα⁵. Ο αποδέκτης έφερε τον τίτλο του *προέδρου* της εκχωρημένης έδρας⁵ και είχε όλες τις διοικητικές, λειτουργικές και ποιμαντορικές αρμο-

ρας μητροπόλεις και ἐπισκοπάς, έκδ. J. Darrouzès, Le traité des transferts, Édition critique et commentaire, *REB* 42 (1984) 147-214 (οι παραπομπές στην πηγή: *Περὶ μεταθέσεων*). - Για την παραλλαγή του Νικηφόρου Κάλλιστου βλ. PG 146, col. 1189-1197. - Βλ. και J. Darrouzès, Transferts 149, 152-153, 155 κ.ε.

3. Actes concernant les sièges épiscopaux, έκδ. στο J. Darrouzès, Ekthesis Néa. Manuel des pittakia du XIV siècle, *REB* 27 (1969) 1-127, σ. 77-84 (στο εξής: *Ἐκθεσις νέα / C*). Η πραγματεία δεν έχει τίτλο, καθώς παραδίδεται αποσπασματικά σε χειρόγραφα που περιέχουν την *Ἐκθεσιν νέα*, ένα ημεπίσημο εγχειρίδιο εκκλησιαστικής επιστολογραφίας του τέλους του 14ου αι. - Βλ. J. Darrouzès, Ekthesis Néa 26-28 και 77 σημ. 1.

4. Για την έννοια της *οίκονομίας* στην ορθόδοξη εκκλησία βλ. Α. Αλιβιζάτος *Η οικονομία κατὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς ορθοδόξου ἐκκλησίας*, Αθήναι 1949. - Ι. Κοτσώνης *Προβλήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς οικονομίας*, Αθήνα 1957. - Σ. Ν. Τρωιάνος - Γ. Α. Πουλής, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*², Αθήνα - Κομοτηνή 1984, 2003, σ. 21-24. - P. L. Huillier, L'économie dans la tradition de l'église orthodoxe, *Kanon* 6 (1983) 19-38. - G. Dagron, La règle et l'exception. Analyse de la notion d'économie, στο *Religieuse Devianz, Untersuchungen zu sozialen, rechtlichen und theologischen Redaktionen auf religiöse Abweichung im westlichen und östlichen Mittelalter*, έκδ. D. Simon, Frankfurt 1990, σ. 1-18. - G. Richter, *Oikonomia. Der Gebrauch der Wortes Oikonomia im Neuen Testament, bei den Kirchenvätern und in der theologischen Literatur bis ins 20. Jahrhundert*, [Arbeiten zur Kirchengeschichte 90] Berlin 2005. - S. N. Troianos, Akribeia und Oikonomia in den heiligen Kanones, στο *Ius ecclesiarum vehiculum caritatis, Atti del simposio internazionale per il decennale dell'entrata in vigore del Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium, Città del Vaticano, 19-23 novembre 2001*, έκδ. S. Agrestini - D. Caccarelli - Morolli, Vaticano 2004, σ. 187-198.

5. Βλ. *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel*, τ. 1 (1315-1331), έκδ. H. Hunger - O. Kresten u.a. τ. 2 (1337-1350), έκδ. H. Hunger - O. Kresten - E. Kislinger - C. Cupane u.a. τ. 3 (1350-1363), έκδ. J. Koder - M. Hinterberger - O. Kresten, [CFHB 19] Wien 1981, 1995, 2001 (στο εξής: PRK I-III), τ. I, αρ. 48, στ. 16-20, 28-30 *Reg.* 2078 (Μάιος 1317): *...πέπραχεν ἔχειν αὐτὸν κατὰ λόγον ἐπίδοσεως τὴν ἀγιωτάτην ἀρχιεπι-*

διότητες ενός κανονικά εκλεγμένου και χειροτονημένου αρχιερέα, ἄνευ μέντοι τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως⁶. Η πρόβλεψη αὐτή συνιστά τὴν εἰδοποιό διαφορά ἀνάμεσα στον γνήσιον, ὅπως λέγεται, αρχιερέα καὶ σε ἐκεῖνον που διοικεῖ τὴν ἐδρα ἐπιδόσεως λόγῳ⁷.

σκοπὴν Δράμας' ...Τούτου γὰρ χάριν καὶ τὸ παρὸν ἐπιδέδοται γράμμα τῷ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Χριστουπόλεως, ὑπερτίμῳ καὶ προέδρῳ τῆς ἀγιοτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Δράμας. - *Ἐκθεσις νέα / C κεφ. 5. - Βλ. καὶ Ηλ. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 198, 259, 284 κ.ε., - S. Salaville, Proedros 424, 425 κ.ε., 431, 434. - J. Darrouzès, *Registre* 263' πρβ. ὠστόσο σ. 342: «L'archevêque ne pouvait sans doute s'intituler proedros de la métropole». - J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LX. - Πρὶν ἀπὸ τὴν εφαρμογὴ τοῦ μέτρου τῆς ἐπιδόσεως μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς ἐδρας ἡ προσηγορία τοῦ προέδρου δὲν εἶχε τεχνικὴ σημασία καὶ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ νὰ δηλώσει τὸ επισκοπικὸ ἀξίωμα - ἰδίως σε ἔμμετρα κείμενα, σφραγίδες καὶ ἐπιγραφές (γιὰ τὴν ονομασία τοῦ προέδρου ὡς συνώνυμου τοῦ αρχιερέα βλ. S. Salaville, Proedros 418 κ.ε.). Κατὰ τὰ μεταβυζαντινὰ χρόνια ὁ τίτλος τοῦ προέδρου ἀλλάζει πάλι περιεχόμενο (βλ. κατωτ. σ. 137). - Γιὰ τοὺς ὅρους προεδρία καὶ προεδρεύω βλ. κατωτ. σ. 137-139 καὶ σημ. 51.

6. Βλ. PRK I, ἀρ. 15, στ. 30-33' J. Darrouzès, *Reg.* 2044 (Σεπτ.-Δεκ. 1315): ἔξει ἱερουργεῖν ἐν αὐτῇ καὶ διακόνους προβιβάζειν καὶ πρεσβυτέρους, ἔτι δὲ καὶ ἡγουμένους ἐγκαθιστάν καὶ ἄλλῳ τῶν ἐκεῖνης πάντων μεθέξει, ὅσα γε καὶ γνήσιος ἀρχιερεὺς, ἄνευ μέντοι τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως. - Βλ. ἐπίσης PRK I, ἀρ. 24, στ. 33-37' *Reg.* 2051 (Δεκ. 1315): τῷ ῥηθέντι δὲ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Πισσιδίας τὴν αὐτῆς τε καὶ πάντων τῶν ὑπ' αὐτὴν τελούντων ποιμαντικὴν ἀνατιθέμεν διεξαγωγὴν διὰ τοῦ παρόντος συνοδικοῦ γράμματος, ὅση δηλονότι τοῖς ὁμοίῳ τρόπῳ χηρευούσας κατέχουσιν ἐκκλησίας ἐφεῖται, ἄνευ μέντοι τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως. - Βλ. καὶ Carolina Cupane - Elisabeth Schiffer, *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel. Indices, Teil 1 und 2: Indices zu den Urkunden aus den Jahren 1315-1350*, [CFHB 19/2] Wien 1995 (στο εἰς: *Indices*), σ. 139 (λ. ἐγκαθιδρύσεις), 188 (λ. ἱερόν σύνθρονον), 286 (λ. σύνθρονον). - Πρβ. τὶς προβλέψεις γιὰ τὸν γνήσιον αρχιερέα M. Miklosich - J. Müller, *Acta et Diplomata graeca mediæ aevi sacra et profana*, τ. 1-6 Vindobonae 1860-1890, ἀνατύπωση Αθήνα-Aalen 1968 (στο εἰς: MM), τ. 1, ἀρ. 319, 579.3-11' *Reg.* 2622 (Μάιος 1371): ὀφείλει ἔχειν τὴν τοιαύτην ἀγιοτάτην μητρόπολιν, ἀπολαύων τοῦ ταύτης ὀνόματος ἔν τε στάσεσι καὶ καθέδραις ταῖς μετὰ τῆς ἱεράς συνόδου καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ τοῦ ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις, ὡς εἴθισται, μνημοσύνου κατὰ τὴν κανονικὴν ἀκρίβειάν τε καὶ παρατήρησιν, ὀφείλων ἐγκαθιδρυθῆναι καὶ τῷ ἱερῷ συνθρόνῳ τῆς κατ' αὐτὸν ἐκκλησίας... καὶ πάντα τὰ ἱερά πράττειν ἀκωλύτως, ὡς γνήσιος ἀρχιερεὺς καὶ ὢν καὶ ὀνομαζόμενος. - Βλ. καὶ Ηλ. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 257-258. - Κ. Πάλλης, Ἐνωσις-Ἐπίδοσις 205. - S. Salaville, Proedros 424-425, 431. - J. Darrouzès, *Ekthesis Néa* 82 σημ. 11' *Registre* 264. - Σ. Βρυώνης, *Παρακμή* 247.

7. Βλ. καὶ J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LX. - Στὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησιολογία εἶναι θεμελιώδης ἡ σύνδεση τῆς επισκοπικῆς ιδιότητος με μιὰ συγκεκριμένη τοπικὴ ἐκκλησία. Ὁ ἐν λόγῳ δεσμός θεωρεῖται ἀνάλογος τοῦ συζυγικοῦ δεσμοῦ ὁ αρχιερέας ἀποτελεῖ τὸν νυμφίον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐδρας καὶ τὸ σύνθρονον συμβολίζει τὸν κοιτῶνα τῆς παστάδος τοῦ μυστικοῦ γάμου (βλ. J. Trummer, *Mystisches im alter Kirchenrecht. Die geistliche Ehe zwischen Bischof und Diözese*, *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht* 2, 1951, σ. 62-75. - J. Gaudement, *Le symbolisme du mariage entre l'évêque et son église et ses conséquences juridiques*, ὁ.π., σ. 110-123. - Βλ. καὶ V. Laurent, *Trisépiscopat du patri-*

Επίσης ο πρόεδρος μνημονεύεται κατά την τέλεση της Θείας Λειτουργίας, αλλά δεν εγγράφεται στα δίπτυχα της εκκλησίας την οποία διοικεί⁸.

Ένα ζήτημα που θα πρέπει να διερευνηθεί είναι αν ο αρχιερέας-πρόεδρος είχε το δικαίωμα, όπως και ο γνήσιος αρχιερέας⁹, να χειροτονεί επισκόπους για την πλήρωση των κενών υποκείμενων εδρών. Προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι τα *επιδοτικά* ή *επιδοτήρια*, όπως αποκαλούνται, γράμματα στην πλειονότητά τους δεν αναφέρουν ως δικαίωμα του προέδρου να χειροτονεί επισκόπους· τα έγγραφα κάνουν ρητά λόγο μόνο για χειροτονία διακόνων και πρεσβυτέρων¹⁰. Αν ωστόσο συγκρίνουμε τις προβλέψεις που αφορούν στα δικαιώματα ενός αρχιερέα που διοικεί *επιδόσεως λόγω* μια μητρόπολη με τις προβλέψεις που περιλαμβάνει η συνοδική πράξη μετάθεσης του αρχιεπισκόπου Κω στη μητροπολιτική έδρα της Κορίνθου τον Απρίλιο του 1343,

arche Matthieu Ier (1397-1410), *REB* 30 (1972) 5-166, σ. 65-66 (στο εξής: Trisépiscopat). - C. G. Pitsakis, *Canonica byzantino-serbica minora*, I. Le trisépiscopat: une «perversion» serbe?, στο *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ΄ αιώνα*, ΕΙΕ - ΙΒΕ - Διεθνή Συμπόσια 3, Αθήνα 1992, σ. 267-281, ιδίως σ. 267 σημ. 3, σ. 268 και σημ. 5, σ. 272, στο εξής: Trisépiscopat II.). Βάσει αυτού του συμβολισμού μόνο ο γνήσιος αρχιερέας ήταν θεμιτό να ενθρονίζεται στην επισκοπική καθέδρα. - Πρβ. και τον 74ο καν. Καρχηδόνας, *Discipline générale antique*, τ. 1₁₋₂, έκδ. P.-P. Joannou, [Fonti IX- Pontificia Commissione per la Redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale] Roma 1964 (στο εξής: *Discipline*), τ. 1₂, 315.10-18 = *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφύμων Ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων*, έκδ. Γ. Α. Ράλλης - Μ. Ποτλής, τ. 1-6, Αθήνα 1852-1859, ανατύπωση 1966 (στο εξής: ΡΠ), τ. 3, σ. 493: *Περὶ τοῦ μὴ ὀφείλειν ἐπίσκοπον ἐπιξενούμενον καθέζεσθαι ἐν ἡ καθέδρα ἐπιξενούται. Ὁμοίως ὠρίσθη, ὥστε μηδενὶ ἐξεῖναι μεσίτη τὴν καθέδραν κατέχειν, ἧτινι μεσίτης δέδοται διὰ οἰασδήποτε τῶν λαῶν σπουδᾶς ἢ διχοστασίας, ...* - Βαλσαμών, σχόλια στον 16ο καν. Αντιοχείας, ΡΠ 3, 157.5-8: *Διὸ καὶ οἱ συνοδικῶς ἐκχωροῦντες καθῆσθαι εἰς τὸ σύνθρονον τῆς κατὰ λόγον οἰκονομίας διδομένης τινὶ ἐκκλησίας, ἀκανόνιστόν τι πραγματοποιοῦσι καὶ ἀσύγνωστον.*

8. Βλ. ΜΜ 1, αρ. 304, 559.4-8· J. Darrouzès, *Reg.* 2614 (Μάιος 1371). - ΜΜ 2, αρ. 398, 107.30-31· *Reg.* 2827 (Νοέμβρ. 1387). - ΜΜ 2, αρ. 451, 199.16· *Reg.* 2939 (τέλη 1393-αρχές 1394). - Πρβ. τις προβλέψεις για τον γνήσιον αρχιερέα στο χωρίο της σημ. 6. - Βλ. και Κ. Ράλλης, Ένωσις-Επίδοσις 207.

9. Βλ. ΜΜ 2, αρ. 345, 29.10-16· *Reg.* 2718 (Ιούλ. 1381): *ὅθεν καὶ ὀφείλει οὗτος ἐκεῖ ἀπελθὼν ἱερουργεῖν ἀπροκριματίστως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ καὶ πάσῃ τῇ ἐνορίᾳ αὐτῆς καὶ τῷ ἱερῷ συνθρόνῳ αὐτῆς ἐγκαθιδρυθῆναι, ὡς γνήσιος μητροπολίτης αὐτῆς, ἀναγνώστας σφραγίζειν ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ, ὑποδιακόνους καὶ διακόνους καὶ πρεσβυτέρους χειροτονεῖν καὶ επισκόπους, εἰ δεήσει, θεῖους καὶ ἱερούς ναοὺς καθιεροῦν, πνευματικούς πατέρας καθιστᾶν καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν πάντα ποιεῖν τὰ ἀρχιερατικά.*

10. Βλ. ΡΚ Ι, αρ. 15, στ. 30-33 (βλ. το χωρίο σε ανωτ. σημ. 6)· J. Darrouzès, *Reg.* 2044 (Σεπτ.-Δεκ. 1315). - ΡΚ Ι, αρ. 29, στ. 26-31· *Reg.* 2057 (Ιαν.-Φεβρ. 1316). - ΡΚ Ι, αρ. 32, στ. 32-38· *Reg.* 2061 (Απρ. 1316) κ.π.ά.

παρατηρούμε ότι εξίσου δεν μνημονεύεται ρητά το δικαίωμα να χειροτονεί επισκόπους για τις χηρεύουσες υποκείμενες έδρες: ...*ἀναγνώστας τὲ σφραγίζειν ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ καὶ ὑποδιακόνους καὶ διακόνους καὶ πρεσβυτέρους χειροτονεῖν καὶ πάντα ἀπλῶς διαπράττεσθαι, ὅσα τοῖς γνησίοις ἀρχιερεῦσιν ἐν ταῖς λαχούσαις αὐτοῦ ἐφεῖται ποιεῖν, μετέχων καὶ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως*¹¹. Παρότι απουσιάζει η ρητή μνεία, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο νέος μητροπολίτης Κορίνθου και η μητροπολιτική του σύνοδος θα εξέλεγαν και θα χειροτονούσαν επισκόπους στις υποκείμενες έδρες της μητροπολιτικής περιφέρειας. Κατ' αναλογία, δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε *argumentum ex silentio* τη μη μνεία του δικαιώματος να χειροτονεί και επισκόπους ο μητροπολίτης που κατέχει *κατ' ἐπίδοσιν* μια μητροπολιτική έδρα¹². Όταν βέβαια είναι επίσκοπος ο αρχιερέας που λαμβάνει

11. PRK II, αρ. 143, στ. 31-34' J. Darrouzès, *Reg.* 2242 (Απρ. 1343).

12. Βλ. επίσης Ν. Βέης, Το «Περὶ τῆς κτίσεως Μονεμβασίας» Χρονικόν. Αι πηγαί και η ιστορική σημαντικότης αὐτοῦ, *Βυζαντίς* 1 (1909) 37-103 (στο ἐξῆς: Χρονικόν Μονεμβασίας), σ. 69: *μετὰ δὲ ταῦτα προεδρεύσαντος τῆς μητροπόλεως* (ενν. Λακεδαιμονίας) *τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Κρήτης ἐχειροτόνησε καὶ αὐτὸς εἰς Ἀμύκλιν τὸν Καγοβάδην καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ τὸν Εὐάρεστον*. - Βλ. και Κ. Ράλλης, Ἐνωσις-Επίδοσις 205, που θεωρεῖ ότι ο μητροπολίτης-πρόεδρος ἔχει δικαίωμα να χειροτονεῖ επισκόπους για τις κενές υποκείμενες έδρες. - Αντιθέτως βλ. J. Darrouzès, *Registre* 270: «normalement ni l'épidoisis, ni le topos ne lui donnent droit d'ordonner les suffragants de la métropole concédée».

Το μοναδικό *ἐπιδοτήριον* ἐγγράφο που διευκρινίζει ρητά ότι ο μητροπολίτης-πρόεδρος ἔχει δικαίωμα να χειροτονεῖ επισκόπους για τις κενές υποκείμενες έδρες αφορά στον μητροπολίτη Κοτυαεῖου, ο οποίος ἔλαβε *ἐπιδόσεως λόγῳ* τις μητροπόλεις Συνάδων, Ιεραπόλεως και Χωνών τον Νοέμβριο του 1370 (MM 1, αρ. 288' J. Darrouzès, *Reg.* 2600). Η συνοδική πράξη προσθέτει ότι με πατριαρχική *προτροπή* αναθέτηκε στον μητροπολίτη Κοτυαεῖου να ασκεῖ επίσης λειτουργικά καθήκοντα και να χειροτονεῖ πρεσβυτέρους και σε ὅσες μητροπόλεις της περιοχῆς ἐνδεχομένως ἔμεναν χηρεύουσες, ὡστόσο οριζόταν γι αὐτὲς *γνήσιος* αρχιερέας. Σε ὑστερόγραφο (που τοποθετεῖται ἀνάμεσα στην ἡμερομηνία ἀπόλυσης του ἐγγράφου και στην υπογραφή του πατριάρχη με μνηνολόγημα) ἀναφέρεται ότι η πατριαρχική *προτροπή* ἀφορούσε σε ὅλες τις μητροπόλεις ἐκτός των Σάρδεων, η οποία εἶχε ἐνωθεῖ με την έδρα της Φιλαδέλφειας, ὁπότε ἀρμόδιος για την πλήρωση ἐκείνων των ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν ἦταν ο Φιλαδέλφειας. Ο J. Darrouzès (*Registre* 269) βασιζόμενος στο ὑστερόγραφο θεωρεῖ ότι ο *πρόεδρος* μιας έδρας δεν ἔχει δικαίωμα να χειροτονεῖ τους υποκείμενους επισκόπους, παρά μόνο εἰάν λάβει ἐιδική ἐντολή (*προτροπή*): «L'épidoisis normale ne parle pas de cette charge des élections ; un mandat exprès (la protropè) devient nécessaire pour que le bénéficiaire de l'épidoisis veille au pourvoi des évêchés suffragants, droit propre du titulaire du siège». Ὡστόσο η ἐν λόγω πατριαρχική *προτροπή* ἀφορούσε στη χειροτονία πρεσβυτέρων στις μητροπόλεις της περιοχῆς γενικά και ὄχι στη χειροτονία των ἐπισκόπων στις τρεις δοθείσες μητροπολιτικές έδρες, η οποία προβλέπεται ἤδη με την *ἐπιδοτήρια* συνοδική πράξη. Ο συντάκτης της ὑστερόγραφης σημείωσης φαίνεται ότι συγχέει την πρόβλεψη της *ἐπιδοτήριας* συνοδικῆς πράξης με την πρόβλεψη της πρόσθετης πατριαρχικῆς *προτροπῆς* προς τον μη-

προσωρινά τη διοίκηση μιας μητροπολιτικής περιφέρειας, υπάρχει στη συνοδική πράξη η ρητή διευκρίνιση ότι ο πρόεδρος έχει όλα τα δικαιώματα του γνησίου αρχιερέα *ἄνευ μέντοι τοῦ προβιβάζειν καὶ χειροτονεῖν ἐπισκόπους καὶ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως*¹³.

2. Το χρονικό διάστημα εφαρμογής του θεσμού

Η πρώτη έμμεση μνεία του μέτρου της *ἐπιδόσεως* ενδεχομένως να λανθάνει στην ακόλουθη φράση της ανώνυμης πραγματείας *Περὶ μεταθέσεων: Ἐπὶ τῆς βασιλείας Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐδόθη τῷ μητροπολίτῃ Πατρῶν ἢ ἀρχιεπισκοπῇ τῆς Κορίνθου*¹⁴. Ὅπως σημειώνει ο εκδότης J. Darrouzès, με το ρήμα *ἐδόθη* μπορεί να εννοείται είτε κατ' *ἐπίδοσιν* παραχώρηση της έδρας είτε μετάθεση του αρχιερέα σε αυτή. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο μελετητής, αν και με επιφύλαξη, θεωρεί πιθανότερο το δεύτερο¹⁵. Το γεγονός ότι η μητρόπολη Κορίνθου είναι ανώτερη ιεραρχικά από τη μητρόπολη Πατρῶν καθιστά πράγματι αρκετά πιθανό το ενδεχόμενο να επρόκειτο για μετάθε-

τροπολίτη Κοτναείου να ιερουργεί και να χειροτονεῖ ιερείς και στις υπόλοιπες εν χηρεία μητροπόλεις της περιοχής, γεγονός που, από ό,τι φαίνεται, οδήγησε και τον J. Darrouzès σε παρανόηση.

Η διευκρίνιση ότι ο μητροπολίτης-*πρόεδρος* έχει δικαίωμα να χειροτονεῖ επισκόπους για τις κενές υποκείμενες έδρες απαντά επίσης στο *ἐπιδοτήριον* έγγραφο με το οποίο ο μητροπολίτης Δράμας τον Μάιο του 1371 ανέλαβε τη διοίκηση της μητρόπολης Φιλιππουπόλεως. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η πρόβλεψη υπάρχει, διότι μια από τις επισκοπές είχε ήδη παραχωρηθεί σε άλλον αρχιεπίσκοπο. Με άλλα λόγια, στόχος της διευκρίνισης είναι να αποτρέψει το ενδεχόμενο διένεξης ανάμεσα στους δύο αρχιερείς-*πρόεδρος*: *ὀφείλει οὖν ὁ τοιοῦτος ἱερώτατος μητροπολίτης Δράμας καὶ ἐπισκόπους χειροτονεῖν ἐν ταῖς ὑπ' αὐτὴν ἐκκλησίαις, ἄνευ μέντοι τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Πολυστύλου, ἐπειδὴ αὕτη ἔφθασε πρὸ χρόνων ψήφῳ συνοδικῇ καὶ προσετέθη τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Μαρωνείας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ νῦν εὕρισκόμενοι ἐν ταῖς ἐπισκοπαῖς τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης μητροπόλεως Φιλίππων ἐπίσκοποι (ὀφείλουσι) στέργειν τοῦτον ἀπὸ τοῦ νῦν, ὡς μητροπολίτην ἴδιον αὐτῶν καὶ κεφαλὴν, καὶ μνημονεύειν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀνέκαθεν τῆς ἐκκλησίας παράδοσιν* (βλ. MM 1, αρ. 304, 558.16-559.4' Reg. 2614. Βλ. και Κ. Ράλλης, Ένωσις-Επίδοσις 206-207 και σημ. 23).

13. PRK I, αρ. 6, στ. 25-29' J. Darrouzès, Reg. 2034 (Ιούλ.-Σεπτ. 1315): *καὶ ἐν τοῖς αὐτῶν θείοις ναοῖς ἱερουργεῖν καὶ καθιστᾶν διακόνους καὶ πρεσβυτέρους καὶ πάντων ἀπλῶς μετέχειν τῶν ἐφειμένων γνησίοις ἀρχιερεῦσιν, ἄνευ μέντοι {τῆς} τοῦ προβιβάζειν καὶ χειροτονεῖν ἐπισκόπους καὶ τῆς τῶν ἱερῶν συνθρόνων ἐγκαθιδρύσεως*. - PRK I, αρ. 7, στ. 37-39' Reg. 2035 (Ιούλ.-Σεπτ. 1315). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, Studien I. LXI. - Ο Κ. Ράλλης (Ένωσις-Επίδοσις 211) φαίνεται ότι δεν θεωρεῖ *ἐπιδόσεις* τις περιπτώσεις ανάθεσης της διοίκησης μιας ή περισσοτέρων μητροπόλεων και αρχιεπισκοπῶν σε έναν ἐπίσκοπο, καθώς τις αναφέρει χωριστά σε ειδικό παράρτημα.

14. *Περὶ μεταθέσεων* αρ. 45.

15. J. Darrouzès, Transferts 204, 206.

ση. Θα πρέπει πάντως να επισημάνουμε ότι στην εν λόγω πραγματεία στις περισσότερες περιπτώσεις μετάθεσης ενός αρχιερέα χρησιμοποιούνται τα ρήματα *μετετέθη, μετηνέχθη* και τα ενεργητικά *ἤγαγεν, μετήγαγεν, μετέθηκεν, μετέστησεν*¹⁶. Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε λοιπόν το ενδεχόμενο το συγκεκριμένο παράδειγμα να αποτελεί την πρώτη μαρτυρία *κατ' ἐπίδοσιν* παραχώρησης εκκλησιαστικής έδρας.

Στο *Περί μεταθέσεων* μνημονεύονται επίσης ορισμένες περιπτώσεις που είναι σχεδόν βέβαιο ότι αφορούν *κατ' ἐπίδοσιν* παραχωρήσεις εκκλησιαστικών εδρών, καθώς χρησιμοποιούνται οι φράσεις *ἐδόθη αὐτῷ καὶ ... ἢ ἔλαβε ὡς σχολάζων καὶ τὴν ...*¹⁷. Πιο συγκεκριμένα, επί Νικολάου Γ' Γραμματικού (1084-111) ο Νικηφόρος Γαγγρών *ἔλα-*

16. *Περί μεταθέσεων* αρ. 1-25, 27-29, 31-42, 44, 46-49, 56-59, 62, 64-73. - Εκτός από την περίπτωση του μητροπολίτη Πατρών, το ρήμα *ἐδόθη* χρησιμοποιείται και στην παράγραφο υπ' αρ. 26, που δεν αφορά σε μετάθεση αλλά σε μια ιδιαίζουσα παραχώρηση, δηλαδή στη μετοικεσία των Κυπρίων στην περιοχή της Κυζίκου και την παραχώρηση στον αρχιεπίσκοπο Κύπρου της εν λόγω μητροπολιτικής περιφέρειας επί Ιουστινιανού Β' (685-695). Τέλος το ρήμα *ἐδόθη* χρησιμοποιείται και στις παραγράφους υπ' αρ. 49-54, που επίσης δεν φαίνεται να αφορούν σε μεταθέσεις, αλλά σε *κατ' ἐπίδοσιν* παραχωρήσεις ή ενώσεις εδρών βλ. αὐτόθι σ. 126 κ.ε.

Στο σημείο αυτό επισημαίνουμε ότι η περίπτωση του αρχιεπισκόπου Κύπρου δεν θα πρέπει να συγχέεται με την *ἐπίδοσιν*, τόσο διότι οι όροι υπό τους οποίους έγινε η εκχώρηση της μητροπολιτικής περιφέρειας της Κυζίκου είναι διαφορετικοί από εκείνους της *ἐπίδοσεως*, όσο και γιατί - όπως μου επεσήμανε ο καθηγητής κ. Κ. Πιτσάκης - η παραχώρηση δεν γίνεται *κατ' οἰκονομίαν*, καθώς θεσπίζεται από τον 39ο κανόνα της Πενθέκτης Οικουμενικής συνόδου (βλ. P.-P. Joannou, *Discipline* τ. 1, 173.4-174.21 = ΡΠ 2, 395-396. - Βλ. σχετικά Β. Εγγλεζάκης, *Εἰκοσι Μελέται δια την Εκκλησίαν Κύπρου, 4ος ἔως 20ος αἰών*, [Ἰδρυμα Α. Γ. Λεβέντη - ΜΙΕΤ] Αθήναι 1996, αρ. 3: Κύπρος, Νέα Ιουστινιανούπολις, σ. 105 κ.ε.). - Αντιθέτως βλ. Ηλ. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 259, που εσφαλμένα θεωρεί ότι πρόκειται για την πρώτη φορά που εφαρμόστηκε το μέτρο της *ἐπίδοσεως*.

17. Βλ. και J. Darrouzès, Notes inédits de transferts épiscopaux, *REB* 40 (1982) 157-170 (στο εξής: Transferts épiscopaux), σ. 167. - Για τον όρο *σχολάζων* κατά τη βυζαντινή περίοδο βλ. σχόλια Ζωναρά στον 16ο καν. Αντιοχείας, ΡΠ 3, σ. 154: *Σχολάζων ἐστὶν ἐπίσκοπος, ὁ μὴ ἔχων ἐκκλησίαν, ἢ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν κρατουμένην, ἢ ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς πόλεως ἐν ἧ' ἐχειροτονήθη μὴ δεχθεὶς, οὐκ αὐτοῦ δόντος αἰτίαν, ἀλλ' ἀτακτῆσαντος τοῦ λαοῦ' σχολάζουσα δ' ἐστὶν ἐκκλησία, ἢ μὴ ἔχουσα ἐπίσκοπον.* - Βλ. και σχόλια Βαλσαμώνος στον 16ο καν. Αντιοχείας, ΡΠ 3, σ. 155, 156: *Ἐπίσκοπος τις σχολάζων, ἡγουν μὴ ἔχων ἐκκλησίαν, ὡς ὑπὸ ἐθνῶν κρατουμένην... Πολλάκις συνεζητήθη συνοδικῶς, τίς ἐστὶν ὁ σχολάζων καὶ ποία ἐστὶν ἡ σχολάζουσα' καὶ περὶ μὲν τῆς σχολαζούσης οὐδεμία γέγονεν ἀμφιβολία' πάντες γάρ διεγνων σχολάζουσαν εἶναι ἐκκλησίαν τὴν χηρεύουσαν ἀρχιερέως. Περὶ δὲ τοῦ σχολάζοντος ἀρχιερέως γέγονεν ἀμφιβολία πολλή' καὶ ἤρесе πᾶσι, σχολάζοντα εἶναι τὸν μὴ δυνάμενον ἀπελθεῖν εἰς ἣν ἐπεκνήχθη ἐκκλησίαν, διὰ τὸ ὑπὸ ἐθνῶν ἀθέων ἢ αἰρετικῶν ταύτην κατέχεσθαι, ἴσως δὲ καὶ κοινοθῆναι, καὶ μὴ παραχωρεῖσθαι τὸν ἀρχιερέα πόδα βαλεῖν ἐν αὐτῇ.* - Βλ. και PRK I, αρ. 34, στ. 26-32' *Reg.* 2063 (Απρ. 1316): *τὸν ἱερώτατον ἀρχιεπίσκοπον Νυμφαίου... τῆς λαχοῦ-*

βεν ὡς σχολάζων καὶ τὴν μητρόπολιν Ἀμαστριν, ἐνῶ τῷ Ἀξιουπόλεως σχολάζοντι ἐδόθη πρότερον ἢ Ἀβυδος, ὕστερον δὲ καὶ ὁ Ἄπρος¹⁸. Οἱ φράσεις αὐτές, παρότι δὲν περιέχουν τὸν ὄρο ἐπίδοσις, προφανῶς περιγράφουν περιπτώσεις τέτοιου εἴδους παραχώρησης¹⁹. Πιο ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ επισκόπου Ρωσιάνων (στη Ν. Ἰταλία), ποῦ τὴν ἴδια περίοδο, δηλαδὴ ἐπὶ πατριάρχου Νικολάου Γ', μετετέθη στην ἀρχιεπισκοπὴ Λήμνου καὶ στη συνέχεια ἔλαβε καὶ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Μαρωνείας: Ἐπὶ δὲ τῶν ἡμερῶν τοῦ πρὸ βραχέος τετελευτηκότος ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου Κωνσταντινουπόλεως ὁ μοναχὸς ὁ

σης ἀποξενωθέντα διὰ τὴν ἐξ ἁμαρτιῶν γενομένην ἐπήρειαν καὶ ὡς σχολάζοντα εὐρισκόμενον... - J. Darrouzès, *Transferts épiscopaux* 159.4-7: Ἐπὶ τῆς αὐτῆς βασιλείας ὁ Ἱεροσολύμων Δοσίθεος ὁ λατινογενὴς μετετέθη εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ὡς τῆνικαῦτα σχολάζων καὶ αὐτὸς διὰ τὰ Ἱεροσόλυμα ὑπὸ τοὺς Λατίνους, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς, γενέσθαι. - PRK I, αρ. 34, στ. 30-31 Reg. 2063 (Ἀπρ. 1316). - PRK II, αρ. 143, στ. 23-26 Reg. 2242 (Ἀπρ. 1343): ...τὸν ἱερώτατον ἀρχιεπίσκοπον Κῶ, ἀγαπητὸν κατὰ κύριον ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ συλλειτουργόν, σχολάζοντα ἤδη τῆς λαχούσης αὐτόν, ἄτε δὴ καὶ αὐτῆς κατὰ τὸν ὁμοῖον τρόπον τυραννομένης ὑπὸ Λατίνων. - Βλ. καὶ V. Grumel, Léon, Métropolitte d'Amasée (XIIIe siècle), *REB* 3 (1945) 168-178, σ. 171 σημ. 9: «Le terme de *scholazôn* désigne la situation d'un évêque sans siège».

18. *Περὶ μεταθέσεων* αρ. 50, 53. - Βλ. καὶ S. Salaville, Proedros 433. - J. Darrouzès, *Transferts* 208 σημ. 73: «Le rapport de date entre Abydos, attestée avant 1082, et Apros, métropole plus tardive d'un siècle, exclut catégoriquement, à mon avis, que le second acte en faveur de l'évêque soit un transfert ; d'après l'exemple proche du métropolitte d'Alania, on devrait supposer la titulature : métropolitte et archevêque d'Abydos (et) Apros». Ἀντιθέτως ὁ μελετητὴς (ὀ.π. 208) θεωρεῖ ὅτι ἡ περίπτωση τοῦ Γαγγρών εἶναι μετάθεση.

19. Οἱ περιπτώσεις τῶν ἀρχιερέων Λεοντοπόλεως, Αἰθύρων καὶ Ἀλανίας, ποῦ ἐπίσης μνημονεῖται ἡ πραγματεία *Περὶ μεταθέσεων* στα χρόνια τοῦ πατριάρχου Νικολάου Γ' (αρ. 51-52, 54), δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε με ἀπόλυτη βεβαιότητα ἀν ἀφοροῦν σε κατ' ἐπίδοσιν παραχωρήσεις ἐδρῶν, σε ἐνώση ἐδρῶν ἢ σε μετάθεση τῶν ἀρχιερέων: ὁ Λεοντοπόλεως ἔλαβε ὡς σχολάζων τὴν Ἀρκαδιούπολιν. Ὁ ἐπίσκοπος Ἀθύρων ἔλαβε τὴν Σεργέντζην... Τῷ Ἀλανίας ἐδόθη ἢ Σωτηριούπολις. Οἱ J. Darrouzès (*Transferts* 207) θεωρεῖ πιθανότερο ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Αἰθύρων ἔλαβε εἰς ἐπίδοσιν τὴν ὁμορὴ ἐπισκοπὴ Σεργέντζης ἢ ὅτι οἱ ἐδρες - υποκείμενες καὶ οἱ δύο στον Ἡρακλείας Θράκης - ἐνώθηκαν. Για τὴν περίπτωση τοῦ μητροπολίτη Ἀλανίας, ποῦ ἔλαβε τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Σωτηριουπόλεως, ὁ μελετητὴς (*Transferts* 206-207, 208) πρβ. ὅμως *Transferts épiscopaux* 167) φαίνεται νὰ κλίνει περισσότερο πρὸς τὸ ἐνδεχόμενον νὰ πρόκειται γιὰ ἐπίδοσιν - ἀν καὶ διατυπῶναι τὴν ἀποψη με μεγάλη ἐπιφύλαξη. Πράγματι, εἶναι πολὺ πιθανὸ στη φάση αὐτὴ νὰ πρόκειται γιὰ προσωρινὴ παραχώρηση, ὅπως υποδηλώνει ὁ τίτλος τοῦ Ἰωάννη Μοναστηριώτη *μητροπολίτου καὶ ἀρχιεπισκόπου Ἀλανίας καὶ Σωτηροπόλεως* σε σημείωση στον κολοφῶνα χειρογράφου τοῦ 1105 (βλ. K. and S. Lake, *Dated Greek Minuscule Manuscripts to the Year 1200, τ. III: Manuscripts in the monasteries of mount Athos and in Milan*, Boston 1935, Cod. Vatoped. 925, χφ. 113, πιν. 193). Στη διατύπωση διακρίνεται ἕνας προβληματισμὸς σχετικὰ με τὸ πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ μνημονευτεῖ ὁ ἀρχιερεὺς ποῦ διοικούσε ταυτόχρονα δύο ἐκκλησιαστικὲς ἐδρες, μιὰ μητρόπολη καὶ μιὰ ἀρχιεπισκο-

*Πεντακτένης ὁ καὶ Πεντακλᾶς ἀπὸ Ῥωσιάνων πρότερον μετετέθη εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν τὴν Λήμνον· εἶτα ἐδόθη αὐτῷ καὶ ἡ Μαρώνεια*²⁰. Στην τρίτη παραλλαγή της πραγματείας, την οποία παραδίδει χειρόγραφο του τέλους του 13ου αι.²¹, αναφέρεται ὅτι ἐπὶ πατριαρχίας Ἰωάννη Θ' Ἀγαπητοῦ (1111-1134) ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Μαρωνείας παραχωρήθηκε κατ' ἐπίδοσιν στον πατριάρχη Ἱεροσολύμων Σάββα: ... ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, κατὰ τὸ σκεῆ, Σάβας μητροπολίτης Καισαρείας τῆς Φιλίππου, μετετέθη πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὃς εἰσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν συνελειτούργησε τῷ πατριάρχει κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ τοῦ Χαλκηδόνοσ καὶ τῇ ἱερᾷ συνόδῳ· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ Μαρώνεια εἰς κατεπίδοσιν. Σύμφωνα με τον εκδότη της πραγματείας ἡ τελευταία φράση που ἀναφέρεται στὴν ἐπίδοσιν τῆς Μαρωνείας ἀποτελεῖ προσθήκη στὴ συγκεκριμένη παράγραφο ἀπὸ συμφυρμὸ με τὴν παράγραφο που ἀναφέρεται στὸν ἐπίσκοπο Ῥωσιάνων²². Ἐνισχύεται λοιπὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ φράσεις ἐδόθη αὐτῷ καὶ ... ἡ ἔλαβε ὡς σχολάζων καὶ τὴν ... ἀποδίδουν περιγραφι-

πῆ. Σύμφωνα βέβαια με σημείωση στὴν ὡα χειρογράφου τοῦ α' μισοῦ τοῦ 15ου αι. οἱ δύο ἐδρες ἐνόθηκαν ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (βλ. *Notitiae episcopatuuum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, ἐκδ. J. Darrouzès, A. A., [Institut Français d'Études Byzantines - Centre National de la Recherche Scientifique] Paris 1981, ἀρ. 17, στ. 72, κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ σ. 180' V. Grumel, *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople, v. I: Les actes des patriarches, Fasc. II-III: Les registres de 715 à 1206*. Deuxième édition revue et corrigée par J. Darrouzès, [Le Patriarcat Byzantin. Recherches de Diplomatie, d'Histoire, et de Géographie ecclésiastiques publiées par l'Institut Français d'Études Byzantines, Série I] Paris 1989, στὸ ἐξῆς: *Reg.*, ἀρ. 976a). Ὡστόσο στὶς πατριαρχικὲς ἀποφάσεις τοῦ Ἰανουαρίου καὶ Φεβρουαρίου τοῦ 1170, με τὶς ὁποῖες καταδικάστηκε καὶ ἀναθεματίστηκε ὁ μητροπολίτης Κερκύρας Κωνσταντῖνος γιὰ τὴ δογματικὴ διαμάχη σχετικὰ με τὴν εὐαγγελικὴ φράση Ὁ πατήρ μου μείζων μου ἔστι, ὁ Ἀλανίας ὑπογράφει χωρὶς τὴν προσθήκη καὶ Σωτηριουπόλεως (βλ. L. Petit, *Documents inédits sur le concile de 1166 et ses derniers adversaires*, *VV* 11, 1904, 465-493, ἀρ. 2, 480.9, 485.6' *Reg.* 1109 καὶ ἀρ. 3, 489.16' *Reg.* 1111). Συνεπῶς εἴτε ἀκυρώθηκε ἡ ἔνωση τῶν δύο ἐδρῶν, που σύμφωνα με τὴ σημείωση τοῦ χειρογράφου ἀποφασίστηκε ἐπὶ Ἀλεξίου Α', εἴτε εἶναι ἀνακριβὴς ἡ ἐν λόγω πληροφορία καὶ ἄρα ἡ φράση τῆς *Περὶ μεταθέσεων* πραγματείας θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀναφέρεται σε προσωρινὴ παραχώρηση τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σωτηριουπόλεως.

20. *Περὶ μεταθέσεων* ἀρ. 49' V. Grumel - J. Darrouzès, *Reg.* 991-992 [990-991], ἐτ. 1084-1111). - Βλ. καὶ S. Salaville, *Proedros* 433. - J. Darrouzès, *Transferts* 207: «...on peut supposer deux actions distinctes, dont la première est bien un transfert, et la seconde paraît être la donation d'un siège supplémentaire».

21. Βλ. ἀνωτ. σ. 120.

22. *Περὶ μεταθέσεων* ἀρ. 56. - Βλ. τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ τὰ σχόλια τοῦ εκδότη (*Transferts* 209-210 καὶ σημ. 76). - Βλ. καὶ V. Grumel - J. Darrouzès, *Reg.* 992 [991], σχόλια.

κά τον θεσμό της *επίδοσεως*. Συνεπώς ο θεσμός φαίνεται ότι εφαρμόζεται τουλάχιστον από τα τέλη του 11ου αι. - αρχές 12ου αι.²³.

Όπως προκύπτει από μαρτυρία του Θεόδωρου Βαλσαμόνα, κατά το β' μισό του 12ου αι. έγιναν αρκετές παραχωρήσεις εκκλησιαστικών εδρών²⁴. Επίσης ο Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος σχολιάζοντας τον 16ο κανόνα της συνόδου Αντιοχείας αναφέρει συνοδική απόφαση που εκδόθηκε επί πατριαρχίας Μιχαήλ - μάλλον του προαναφερθέντα κατά τους V. Grumel και J. Darrouzès, η οποία όριζε ότι επιτρέπονταν οι μεταθέσεις των επισκόπων *χρείας κατεπειγούσης προς τὸ λυσιτελέστερον*, καθώς και η *κατ' επίδοσιν* παραχώρηση επισκοπικής έδρας σε επίσκοπο της ίδιας μητροπολιτικής περιφέρειας²⁵.

Σε ένα από τα χειρόγραφα που παραδίδουν την πραγματεία *Περὶ μεταθέσεων* αναφέρεται μια περίπτωση *κατ' επίδοσιν* παραχώρησης εκκλησιαστικής έδρας επί Ισαακίου Β' Αγγέλου (1185-1195, 1203-1204): *Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου ψήφῳ κοινῇ τῆς συνόδου τῷ Νύσσης Γρηγορίῳ ἐδόθη κατ' επίδοσιν ἡ Ἀρκαδιούπολις, ὡς κοινῆς (lege κενῆς ?) τῆς ἐκκλησίας ὑπὸ τὸν Βουλγαρίας τέως γεγενοῦνίας Ἰωάννην*²⁶. Η παραπάνω μαρτυρία φαίνεται να είναι ανακριβής ὅσον αφορά τη χρονική στιγμή εκχώρησης της έδρας. Ο εκδότης επισημαίνει ὅτι ο Ιωάννης Βουλγαρίας δεν είναι αρχιεπίσκοπος Αχρίδος, αλλά ο Βούλγαρος ηγεμόνας Ιωαννίτζης (Καλογιάννης ἢ Σκυλογιάννης, 1197-1207), η επεκτατική δράση του οποίου εντείνεται μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους το 1204. Συνεπώς

23. Πρβ. S. Salaville, *Proedros* 432-433.

24. Σχόλια Βαλσαμόνος στον 2ο καν. Β' Οικ. συνόδου, ΡΠ 2, σ. 172: *Τὸ μέντοι προσηνώσθαι, κατὰ λόγον οἰκονομίας, ἐκκλησίαις τισὶν ἑτέρας ἐκκλησίας ὑπὸ ἔθνῶν κατεχομένας, ἀπὸ τοῦ παρόντος κανόνος, ὡς ἔοικεν ἐνδεδόται. Αὐτίκα γὰρ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος δέδωκε τῷ μητροπολίτῃ Νανζιανζοῦ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀγκύρας' καὶ ἑτέροις ἀρχιερεῦσι διαφοροῖς, ἑτέρας τοιαύτας ἐκκλησίας. Τισὶ δὲ ἐνεδόθη καὶ αὐτὸ τὸ καθῆσθαι εἰς τὸν ἐν τῷ ἁγίῳ βήματι θρόνον τῆς ἐπιδοθείσης ἐκκλησίας.* - Βλ. και V. Grumel - J. Darrouzès, *Reg.* 1149, σχόλια. Ο Βαλσαμόν φαίνεται ὅτι συγγέει τὴν *ἐπίδοσιν* μίας εκκλησιαστικῆς έδρας με τὴν ἔνωση δύο εκκλησιαστικῶν εδρῶν, κατὰ τὴν ὁποία ἡ μία έδρα ἀφομοιώνεται ἀπὸ τὴν ἄλλη και ὡς εκ τούτου εκχωρεῖται στον ἀρχιερέα και τὸ δικαίωμα τῆς *ἐγκαθιδρύσεως* στο σύνθρονο τῆς ἐνωθείσας έδρας. - Για τὴν ἔνωση δύο εκκλησιαστικῶν εδρῶν βλ. Κ. Ράλλης, *Ἐνωσις-Ἐπίδοσις* 185 κ.ε. - Για τὴ σύγχυση που μποροῦσε να προκληθεῖ ἀνάμεσα στους δύο θεσμοὺς βλ. κατωτ. σημ. 125.

25. *Ἐπιτομή Ἀρμενοπούλου*, PG 150, col. 57B-C' V. Grumel - J. Darrouzès, *Reg.* 1149 (1170-1178) και σχόλια.

26. J. Darrouzès, *Transferts épiscopaux* 159.1-3 = *Περὶ μεταθέσεων* αρ. 60.

η μητρόπολη Αρκαδιουπόλεως δεν παραχωρήθηκε *κατ' ἐπίδοσιν* στον μητροπολίτη Νύσης επί Ισαακίου αλλά μάλλον λίγο αργότερα²⁷.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας το 1204 πολλοί αρχιερείς αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις έδρες τους εξαιτίας της λατινικής κατοχής. Τον Μάιο του 1216 ο μητροπολίτης Μυτιλήνης, *της λαχούσης αὐτὸν ἄποικος γεγονός, οἷα μὴ τοῖς λατινικοῖς θελήμασιν ὑποκύπτειν βουλόμενος*, εξασφάλισε αυτοκρατορικό ορισμό από τον Θεόδωρο Α΄ Λάσκαρη (1204-1222), σύμφωνα με τον οποίο ο μητροπολίτης Εφέσου όφειλε να του παραχωρήσει μια χηρεύουσα επισκοπική έδρα της περιφέρειάς του. Τόσο στο αυτοκρατορικό πρόσταγμα όσο και στην απόφαση της μητροπολιτικής συνόδου που το εμπεριέχει η αναφορά στον θεσμό της *ἐπίδοσεως* γίνεται περιγραφικά²⁸.

Το 1250 ο Ιωάννης Εξερού της μητρόπολης Λαρίσης εστάλη από τον δεσπότη της Ηπείρου σε διπλωματική αποστολή στην Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα έθεσε στην πατριαρχική σύνοδο ερώτημα περί της κανονικότητας των μεταθέσεων επισκόπων στο πλαίσιο της μητροπολιτικής τους περιφέρειας. Η σχετική συνοδική απόφαση εξηγεί ότι, όπως ένας μητροπολίτης με τη σύμφωνη γνώμη της συνόδου έχει δικαίωμα να παραχωρήσει *εἰς ἐπίδοσιν* μια υποκείμενη χηρεύουσα επισκοπή σε έναν από τους επισκόπους της περιφέρειάς του, έτσι έχει και το δικαίωμα, εάν οι ανάγκες το υπαγόρευαν, να μεταθέσει έναν επίσκοπό του σε μια από τις υποκείμενες έδρες του. Η απόφαση παρουσιάζει την *ἐπίδοσιν* ως συνήθη πλέον πρακτική, που εφαρμοζόταν τό-

27. Βλ. J. Darrouzès, *Transferts épiscopaux* 160, 162.

28. E. Kurtz, *Tri sinodali gramoti Mitropolita Ephesskago Nikolaja Mesarita*, VV 12 (1906) 99-111 (στο εξής: *Sinodali gramoti*), αρ. 3, σ. 110-111 (Αύγ. 1216): *ἐπεὶ θέλημα ἔχει ἡ βασιλεία μου γενέσθαι καὶ τῷ μητροπολίτῃ Μιτυλήνης οἰκονομίαν τινὰ προσήκουσαν, πρὸς δὲ τὸ παρὸν οὐχ εὐρέθη χηρεύουσα τις ἐκκλησία, ὥστε ἀποκαταστήναι τοῦτον ἐν αὐτῇ, διορίζεται σοὶ ἡ βασιλεία μου, ὡς ἂν ἅμα τῷ λείψαι μίαν τῶν ὑπὸ τὴν ἐπαρχίαν σου ἐπισκοπῶν ἀπεντεῦθεν οἰκονομήσης ἐγκαταστήναι τοῦτον ἐπ' αὐτῇ, ὥστε κατέχειν τοῦτον αὐτὴν εἰς οἰκονομίαν αὐτοῦ, μέχρις ἂν θεοῦ διδόντος ἐπανεέλθοι εἰς τὴν λαχοῦσαν αὐτὸν ἐκκλησίαν (από τον αυτοκρατορικό ορισμό) ... εἰ δέον ἐστὶν ἐγκαταστήναι τὸν Μιτυλήνης ἐν τῇ Ἀνέᾳ, μὴ μόνον τὴν ἐκεῖθεν εἰσοδὸν ἐκκαρποῦσθαι αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀρχιερατικὰ δίκαια ἐνεργεῖν, διέγνωμεν τὸν μὲν Μιτυλήνης προτιμηθῆναι εἰς τὸ ἐγκαταστήναι τῇ τοιαύτῃ ἐπισκοπῇ... καὶ ἐνεργεῖν τὰ ἀρχιερατικὰ δίκαια, καθὼς τοῖς γνησίοις ἐφεῖται ἀρχιερεῦσιν, ἄνευ τοῦ καθῆσθαι αὐτόν ἐν τῷ θρόνῳ (από τη συνοδική πράξη). - Βλ. και F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453. 3. Teil: Regesten von 1204-1282*, Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage von P. Wirth, München 1977 (στο εξής: F. Dölger - P. Wirth, *Reg.*), αρ. 1701 (Μάιος 1216). - Βλ. και κατωτ. σ. 140, 142, 144. - Βλ. και S. Salaville, *Proedros* 429-430, 433. - J. Preisler-Kapeller, *Studien* II. 296-297.*

σο από την πατριαρχική σύνοδο όσο και από τις μητροπολιτικές συνόδους στο πλαίσιο της δικαιοδοσίας τους: *εἶπερ ὁ τῆς συνόδου μητροπολίτης, συναινέσει τῶν ὑπ' αὐτὸν ἐπισκόπων, δοῦναί τινι θελήσει, κατὰ τὸν τῆς ἐπιδόσεως λόγον, καὶ ἑτέραν ἐπισκοπὴν, ὑπὸ τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ καὶ ταύτην τελοῦσαν, ἀπροκριματίστως τοῦτο ποιήσει ἔπει καὶ παρ' ἡμῖν τοιαῦτα διὰ τὸν τῆς φιλαδελφίας ὁσημέραι τρόπον ἐνεργεῖται*²⁹.

Σε ένα από τα χειρόγραφα που παραδίδουν την πραγματεία *Περὶ μεταθέσεως* αναφέρεται ότι ἐπὶ βασιλείας Θεόδωρου Β' Λάσκαρη (1254-1258) πολλοὶ μητροπολίτες εκδιώχθηκαν ἀπὸ τις ἑδρες τοὺς λόγῳ τῆς λατινικῆς κατοχῆς καὶ τοποθετήθηκαν σε χηρεύουσες μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπές στις ἀνατολικές ἐπαρχίες: *Ἐπὶ τῆς αὐτῆς βασιλείας πολλοὶ μητροπολίται δυτικοὶ καὶ ἕτεροι, διὰ τὴν τῆνικαῦτα ἐπικράτειαν τῶν Λατίνων ἐξελαθέντες τῶν οἰκείων ἐκκλησιῶν, ἐγκατέστησαν ψῆφῳ καὶ τῆς συνόδου προσκαίρως χηρευούσαις μητροπόλεσι κατὰ Ἀνατολὴν καὶ ἐπισκοπαῖς*³⁰. Το χωρίο δηλώνει σαφῶς ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ προσωρινὴ παραχώρηση ἐκκλησιαστικῶν ἐδρῶν, ἀρα γιὰ *ἐπίδοσιν*. Το ζήτημα ἀν ἡ πατριαρχικὴ σύνοδος μποροῦσε ἐκτός ἀπὸ ἀρχιεπισκοπές καὶ μητροπόλεις νὰ παραχωρεῖ με τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ἐπισκοπές θὰ σχολιαστεῖ παρακάτω³¹.

Κατὰ τὸ β' μισό τοῦ 13ου αἰ. εἶναι ἀρκετές οἱ μνείες ἀρχιερέων που εἶχαν λάβει τὴν ἀδεία νὰ διοικοῦν *κατ' ἐπίδοσιν* μιὰ ἐκκλησιαστικὴ ἑδρα. Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης ὡς ἀνώτατος πατριαρχικὸς οφφικιᾶλιος γνωρίζει καλὰ τὸν θεσμό καὶ φαίνεται νὰ θεωρεῖ ὅτι εἶναι ευρέως γνωστὴ ἡ εφαρμογὴ του. Ἐτσι, ὅταν μνημονεῦει δύο περιπτώσεις ἀρχιερέων, τοῦ ἀνώνυμου μητροπολίτη Μωκησοῦ καὶ τοῦ Νικόλαου, ἐπίσκοπου Κρότωνος (στὴν Καλαβρία), οἱ ὁποῖοι εἶχαν λάβει ἐκκλησιαστικὴ ἑδρα *ἐπιδόσεως λόγῳ* ἐπὶ Μιχαὴλ Η', ὁ ἱστορικὸς δὲν κρίνει ἀπαραίτητο νὰ ἐξηγήσει τί ἐννοεῖ με τὴ συγκεκριμένη φράση³². Στον

29. Βλ. ΡΠ 5, σ. 116-118 (το χωρίο: 118.1-6) V. Laurent, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople. v. I: Les actes des patriarches, Fasc. IV: Les registes de 1208 à 1309*, [Le Patriarcat Byzantin. Recherches de Diplomatie, d'Histoire, et de Géographie ecclésiastiques publiées par l'Institut Français d'Études Byzantines, Série I] Paris 1971 (στο ἐξῆς: *Reg.*), ἀρ. 1316 (Ιούλ. 1250). - Βλ. καὶ S. Salaville, Proedros 433-434.

30. J. Darrouzès, Transferts épiscopaux 159.16-19 = *Περὶ μεταθέσεων* ἀρ. 63.

31. Βλ. κατωτ. σ. 144-145.

32. Γεωργίου Παχυμέρη, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, ἐκδ. A. Failler, *Georges Pachymérés Relations historiques*, Livres I-XIII, [CFHB XXIV/I-V] Paris 2000 (στο ἐξῆς: Παχυμέρης), τ. II, 373.12-13: *ὁ Μωκησοῦ, προεδρεύων τότε τῆς ἐκκλησίας Προικονήσου κατὰ λόγον ἐπιδόσεως* (ca. 1265-1266) 463.12-16 (ca. 1274) καὶ τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη σ. 372 σημ. 4, σ. 462 σημ. 2. - Βλ. καὶ S. Salaville, Proedros 429. - J. Preisser-Kapeller, *Studien* II. 301.

τίτλο του εγκόμιου του αγίου Ευθυμίου, που συνέταξε ο μετέπειτα πατριάρχης Γρηγόριος Κύπριος (1283-1289) κατά παραγγελία του μητροπολίτη Αθηνών Μελέτιου, ο αρχιερέας αναφέρεται ως *πρόεδρος* της μητρόπολης Μαδύτου. Προφανώς ο Μελέτιος δεν μπορούσε να αναλάβει τα αρχιερατικά του καθήκοντα λόγω της φραγκικής κατοχής³³. Την απόφαση της συνόδου των Βλαχερνών, που καταδίκασε τον ενωτικό πατριάρχη Ιωάννη Βέκκο το θέρους του 1285, ο Γεράσιμος Κερκύρας υπογράφει ως *πρόεδρος* Σάρδεων. Ο Κερκύρας είχε εκδιωχθεί από την έδρα του ή δεν μπόρεσε καν να αναλάβει τα καθήκοντά του λόγω της κατοχής του νησιού από τους Ανδηγαυούς ήδη από το 1272³⁴. Ο μητροπολίτης Αναστασιουπόλεως Ιωάννης υπογράφει την ίδια συνοδική απόφαση ως *πρόεδρος* Τραϊανουπόλεως (Διδυμότειχου)³⁵. Αντίγραφο χρυσόβουλλου λόγου του Ανδρονίκου Β΄ του 1298 επικυρώνεται από τον πατριάρχη Ιωάννη ΙΒ΄ Κοσμά και έξι μητροπολίτες, μεταξύ των οποίων ο Βαβύλας, μητροπολίτης Αγκύρας και *πρόεδρος* Φιλίππων και Χριστουπόλεως, και ο Σάβας, μητροπολίτης Αντιοχείας της Πισιδίας και *πρόεδρος* Αίνου³⁶.

33. Τοῦ αὐτοῦ Κυπρίου ἐγκόμιον εἰς τὸν μέγαν Εὐθύμιον ἐπίσκοπον Μαδύτων, ἐξ αἰτήσεως γραφέν τοῦ Ἀθηνῶν ἱεροῦ Μελετίου προεδρεύοντος τότε τῆς Μαδύτων ἐκκλησίας, ἐκδ. Β. Αντωνιάδης, στο *Δελτίον τῆς Ἱστορικής καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος*, 387-422, σ. 389. - Βλ. Ηλ. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 284. - Ο J. Preiser-Kapeller (*Studien* I. 56' II. 269-270) δεν μνημονεύει τον Μελέτιο Αθηνῶν μεταξύ των αρχιερέων που ανέλαβαν τη διοίκηση της μητρόπολης Μαδύτων.

34. Για την παράδοση της Κέρκυρας στον Κάρολο Α΄ Ανδηγαυό βλ. Σ. Ν. Ασωνίτης, *Ανδηγαυική Κέρκυρα (13ος - 14ος αι.)*, Κέρκυρα 1999, σ. 69-72. Ο μελετητής θεωρεί ότι ο μητροπολίτης Κερκύρας είχε πιθανότατα απομακρυνθεί από την έδρα του ήδη κατά την περίοδο κατοχής του νησιού από τον βασιλιά της Σικελίας Μανφρέδο (1258-1266) βάσει μιας μαρτυρίας ότι τότε το επισκοπείο γκρεμίστηκε για αμυντικούς λόγους και δεν χτίστηκε νέο. Ο πρώτος Λατίνος αρχιεπίσκοπος εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα ήδη το 1274, ενώ η εκκλησιαστική περιουσία της ορθόδοξης μητρόπολης περιήλθε στη λατινική αρχιεπισκοπή. - Βλ. ό.π. 224-225, 232, 235, όπου και οι πηγές.

35. V. Laurent, Les signataires du second synode des Blakhernes (été 1285), *EO* 26 (1927) 129-149, σ. 144, 146' του ιδίου, *Reg.* 1490 (Αύγ. 1285). - Βλ. και S. Salaville, Proedros 429-430. - J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. 201' II. 421, 500.

36. *Actes de Lavra*, τ. II: *De 1204 à 1328*, ἐκδ. P. Lemerle - A. Guillou - N. Svoronos, με τη συνεργασία της Denise Papachryssanthou, Paris 1977, [Archives de l'Athos VIII] Paris 1977, 89. recto. 1, 14 (1298) και σχόλια σ. 72, όπου συνάγεται ότι το αντίγραφο είναι σύγχρονο του αυθεντικού εγγράφου (πρβ. J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. που χρονολογεί το αντίγραφο μεταξύ 1301/1305 και 1310). - Για τον Βαβύλα Αγκύρας βλ. επίσης *Actes d'Iviron*, τ. III: *De 1204 à 1328*, ἐκδ. J. Lefort - N. Oikonomidès - Denise Papachryssanthou, με τη συνεργασία των Vassiliki Kravari - Hélène Mètrèvèli, [Archives de l'Athos XVIII] Paris 1994, 69.65-67 (1300). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. 14, 42' II. 386-387.

Στην προαναφερθείσα σύνοδο του 1285 συμμετείχε και ο επιφανής λόγιος μητροπολίτης Κρήτης Νικηφόρος Μοσχόπουλος, που, όπως και οι προκάτοχοί του, δεν μπορούσε να μεταβεί στην έδρα του εξαιτίας της ενετικής κατοχής της νήσου³⁷. Για τον λόγο αυτό ο Νικηφόρος έλαβε λίγο αργότερα *εἰς ἐπίδοσιν* τη μητρόπολη Λακεδαιμονίας (t.a.q. Αύγουστος 1289). Ο αρχιερέας πράγματι μετέβη στην *ἐπιδοθεῖσα* μητρόπολη, όπως μαρτυρούν έμμετρες κτητορικές επιγραφές του στον καθεδρικό ναό του Μυστρά, τον Άγιο Δημήτριο³⁸. Ωστόσο στα τέλη του 1302-αρχές 1303 καθώς και τον Οκτώβριο του 1304 βρίσκεται και πάλι στην Κωνσταντινούπολη³⁹. Παράλληλα με την *ἐπίδοσιν* της μητρόπολης Λακεδαιμονίας ο Νικηφόρος έλαβε και τη διοίκηση της μητρόπολης Μηθύμνης στη Λέσβο. Η δεύτερη έδρα δεν είναι γνωστό πότε παραχωρήθηκε στον Μοσχόπουλο, πάντως είναι προφανές ότι του δόθηκε για επιπλέον οικονομική υποστήριξη. Πιο συγκεκριμένα, όταν το 1305 ο αρχιερέας εκδήλωσε την επιθυμία να εγκαταλείψει την πρωτεύουσα και να επιστρέψει στην εκχωρηθείσα μητρόπολη Λακεδαιμονίας, ο πατριάρχης με τη σύμφωνη γνώμη του αυτοκράτορα αποφάσισε να τον ενισχύσει οικονομικά παραχωρώντας του 200 χρυσά νομίσματα από τα έσοδα μιας επισκοπής της μητρόπολης Μονεμβασίας, δεδομένου ότι η μητρόπολη Μηθύμνης έπρεπε του αφαιρεθεί και

37. Ο Νικηφόρος ήταν μάλιστα μέλος της πρεσβείας που ο Ανδρόνικος Β' απέστειλε στους Βενετούς της Κρήτης το 1296. - Βλ. Παχυμέρης III, 267.31-37: *Ὁ δ' ἦν ὁ Κρήτης Νικηφόρος... καί... ὡς οἰκεῖον δῆθεν ἀρχιερέα ἔμελλον βλέπειν Βενετικοί Κρήτη γάρ ὑπὸ τούτοις ἦν, ἥς ἐκεῖνος ἀρχιερεὺς ἐπικεκήρυκτο, εἰ καὶ πόρρω διῆγε ταύτης διὰ τὴν τῶν Ἰταλῶν ἐπικράτειαν.* - Βλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Η συνωμοσία του Ιωάννη Δριμέος εναντίον του Ανδρονίκου Β' (1305/1306), *ΕΕΦΣΑΠΘ* 21 (1983) 461-487, σ. 478 σημ. 96 (στο εξής: Ιωάννης Δριμύς). - Για τον εν λόγω μητροπολίτη βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία ό.π. σημ. 95 και E. Trapp - R. Walther - H.-V. Beyer u.a., *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, τ. 1-12, [Österreichische Akademie der Wissenschaften] Wien 1976-1996 (στο εξής: PLP), τ. 8, αρ. 19376.

38. G. Millet, *Inscriptions byzantines de Mistra*, *BCH* 23 (1899) 121-123, αρ. 11-12. - Βλ. και PRK I, αρ. 35, στ. 12-13, 28-30' *Reg.* 2064 (Απρ. 1316). - Βλ. Μ. Ι. Μανούσακας, Νικηφόρου Μοσχόπουλου επιγράμματα σε χειρόγραφα της βιβλιοθήκης του, *Ελληνικά* 15 (1957) 232-246, σ. 233. - Βλ. και Alice-Mary Maffry Talbot, *The Correspondence of Athanasius I patriarch of Constantinople*, [CFHB 7] Washington D.C. 1975 (στο εξής: *Correspondence*), σ. 338 (σχόλια αρ. 28). - J. Preisler-Kapeller, *Studien* I. 221.

39. Παχυμέρης IV, 383.13-14, 411.22-23. - *Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιστολαί...*, έκδ. Alice-Mary Maffry Talbot, *Correspondence* (στο εξής: Αθανασίου πατριάρχου, *Ἐπιστολαί*), αρ. 28, στ. 13 (τέλη 1303-1305)' *Reg.* 1620 (1304-1305). - *Jus Graecoromanum*, τ. 1-8, έκδ. Ι. και Π. Ζέπου, Αθήνα 1931 (ανατύπωση από Κ. Ε. Zachariä von Lingenthal με προσθήκες), ανατύπωση Aalen 1962 (στο εξής: JGR), τ. 1, 534.14' V. Laurent, *Reg.* 1607 (Οκτ. 1304). - Βλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Ιωάννης Δριμύς 479.

να παραχωρηθεί ως οικονομική ενίσχυση στον Σάρδεων, που επίσης σκόπευε να επιστρέψει στην έδρα του⁴⁰.

Τον 14ο αι. η εφαρμογή του μέτρου της *ἐπιδόσεως* είναι πλέον συχνότατη. Το συμπέρασμα προκύπτει από τη μελέτη του σωζόμενου αρχείου της πατριαρχικής γραμματείας, το οποίο περιλαμβάνει πολυάριθμα *ἐπιδοτικά* γράμματα⁴¹. Επίσης σε πατριαρχικές επιστολές, συνοδικές αποφάσεις και αφηγηματικές πηγές μνημονεύονται αρκετές περι-

40. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Νικηφόρος Μοσχόπουλος, *BZ* 12 (1903) 215-223 (στο εξής: Νικηφόρος Μοσχόπουλος), σ. 217-219. V. Laurent, *Reg.* 1625-1627 (1305). - Βλ. και Alice-Mary Maffry Talbot, *Correspondence* 338 (σχόλια στον αρ. 28). - Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Ιωάννης Δριμύς 479. - J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. 221. II. 291.

41. PRK I, αρ. 15. J. Darrouzès, *Reg.* 2044 (Σεπτ.-Δεκ. 1315). - PRK I, αρ. 29. *Reg.* 2057 (Ιαν.-Φεβρ. 1316). - PRK I, αρ. 32. *Reg.* 2061 (Απρ. 1316). - PRK I, αρ. 48. *Reg.* 2078 (Μάιος 1317). - PRK I, αρ. 50. *Reg.* 2080 (Αύγ. 1317). - PRK I, αρ. 51. *Reg.* 2081 (Αύγ. 1317-Αύγ. 1318). - PRK I, αρ. 56. *Reg.* 2087 (Οκτ. 1318). - PRK I, αρ. 61. *Reg.* 2093 (Νοέμβρ. 1318-Φεβρ. 1319). - J. Darrouzès, *Reg.* 2020 (ανέκδοτο, 1310-1314). - PRK I, αρ. 96. *Reg.* 2133 (Ιαν. 1327). - PRK I, αρ. 161. *Reg.* 2285 (Αύγ. 1347). - PRK II, αρ. 165. *Reg.* 2290 (Σεπτ. 1347). - PRK III, αρ. 188. *Reg.* 2352 (Δεκ. 1353). - PRK III, αρ. 189. *Reg.* 2357 (Φεβρ. 1354). - PRK III, αρ. 212. *Reg.* 2377 (Φεβρ.-Αύγ. 1355). - PRK III, αρ. 263. *Reg.* 2436 (Ιούλ. 1361). - MM 1, αρ. 199. *Reg.* 2475 (ανέκδοτο, Ιαν. 1365). - MM 1, αρ. 206. *Reg.* 2482 (ανέκδοτο, Μάρτ. 1365). - MM 1, αρ. 210-211. *Reg.* 2486-2487 (ανέκδοτα, Μάρτ. 1365). - MM 1, αρ. 216. *Reg.* 2495 (ανέκδοτο, Ιούν.-Ιούλ. 1365). - MM 1, αρ. 238. *Reg.* 2538 (Ιαν. 1368). - MM 1, αρ. 241. *Reg.* 2544 (ανέκδοτο, Οκτ. 1368). - MM 1, αρ. 258. *Reg.* 2563 (ανέκδοτο, Οκτ. 1369). - MM 1, αρ. 259. *Reg.* 2565 (ανέκδοτο, Δεκ. 1369). - MM 1, αρ. 283. *Reg.* 2596 (ανέκδοτο, Νοέμβρ. 1370). - MM 1, αρ. 288. *Reg.* 2600 (ανέκδοτο, Νοέμβρ. 1370). - MM 1, αρ. 294. *Reg.* 2605 (ανέκδοτο, Μάρτ. 1371). - MM 1, αρ. 304. *Reg.* 2614 (Μάιος 1371). - MM 1, αρ. 307. *Reg.* 2616 (ανέκδοτο, Μάιος 1371). - MM 1, αρ. 319, 579.22-28. *Reg.* 2622 (Μάιος 1371). - MM 2, αρ. 383. *Reg.* 2783 (ανέκδοτο, Ιούν. 1385). - MM 2, αρ. 372. *Reg.* 2798 (σε περίληψη, Μάιος 1386). - MM 2, αρ. 396. *Reg.* 2825 (Ιούλ. 1387). - MM 2, αρ. 399, 110.24 κ.ε. *Reg.* 2829 (Νοέμβρ. 1387). - MM 2, αρ. 451. *Reg.* 2939 (τέλη 1393-αρχές 1394). - MM 2, αρ. 461. *Reg.* 2949 (Φεβρ. 1394). - MM 2, αρ. 465. *Reg.* 2969 (Σεπτ. 1394). - MM 2, αρ. 480. *Reg.* 2981 (Φεβρ. 1395). - MM 2, αρ. 574. *Reg.* 3132 (Μάιος 1400). - Βλ. και MM 1, αρ. 244. *Reg.* 2547 (ca. Απρ. 1369), που δεν αποτελεί *ἐπιδοτήριο* γράμμα, αλλά σχετική *παρασημείωση* (καταγραφή) της πατριαρχικής γραμματείας. - Βλ. επίσης PRK I, αρ. 6. *Reg.* 2034 (Ιούλ.-Σεπτ. 1315). - PRK I, αρ. 7. *Reg.* 2035 (Ιούλ.-Σεπτ. 1315). - PRK I, αρ. 24. *Reg.* 2051 (Δεκ. 1315). - PRK I, αρ. 34. *Reg.* 2063 (Απρ. 1316). - PRK I, αρ. 55. *Reg.* 2086 (Οκτ. 1318). - MM 1, αρ. 213. *Reg.* 2490 (Μάιος 1365). - MM 1, αρ. 239. *Reg.* 2542 (ανέκδοτο, Σεπτ. 1368). - MM 2, αρ. 343. *Reg.* 2716 (σε περίληψη, Μάρτ. 1381), όπου δεν μνημονεύεται ρητά ο όρος *ἐπίδοσις* / *ἐπιδοτήριο* γράμμα στο κείμενο ή στον τίτλο του εγγράφου. - Πρβ. και MM 1, αρ. 296. *Reg.* 2607 και σχόλια (Μάρτ.-Μάιος 1371).

πτώσεις *επίδοσεως* εκκλησιαστικών εδρών⁴² και επανειλημμένα απαντά ο τίτλος του *πρόεδρου*⁴³.

Στις αρχές του 15ου αι. ωστόσο ο θεσμός φθίνει. Ήδη από τα μέσα του 14ου αι. ο πατριάρχης - ταυτόχρονα με τη διαχείριση των πατριαρχικών δικαίων - παραχωρεί διοικητικές αρμοδιότητες και πνευματική επιστασία σε μια χηρεύουσα ή εγκαταλειμμένη από τον γνή-

42. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμύς, Νικηφόρος Μοσχόπουλος 217-219' V. Laurent, *Reg.* 1625-1627 (1305). - *Athanasii Constantinopolitani patriarchae, De necessaria episcoporum residentia epistolae octo*, PG 142, col. 518-521 (στο εξής: *Athanasii patriarchae, Epistolae*)' *Reg.* 1742-1746 (1303-1309). - PRK II, αρ. 131, στ. 9-10' J. Darrouzès, *Reg.* 2257 (t.a.q. Απρ. 1345). - PRK II, αρ. 164, στ. 6-8' *Reg.* 2277 (Μάιος 1347). - *Φιλοθέου τοῦ ἁγιοτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως λόγος εἰς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν Γρηγόριον ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης*, ἐκδ. Δ. Γ. Τσάμης, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου αγιολογικά ἔργα*, τ. Α': *Θεσσαλονικεῖς ἄγιοι*, [Κέντρο Βυζαντινῶν Ερευνῶν - Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 4] Θεσσαλονίκη 1985, σ. 425-591 (στο εξής: *Λόγος εἰς Γρηγόριον Παλαμᾶν*), κεφ. 84-85 καὶ *Ioannis Cantacuzeni imperatoris Historiarum, Libri IV*, ἐκδ. L. Schopen, τ. I-III, Bonnae 1831-1832, τ. III, 105.9-12 (στο εξής: *Ιω. Καντακουζηνός*)' *Reg.* 2314 (1349-1350). - PRK III, αρ. 269' *Reg.* 2454 (Απρ. 1363). - J. Darrouzès, *Reg.* 2458 (1355-1363)' 2485 (Μάρτ. 1365)' 2603 (1370-1376)' 2768 (ca. Μάιος 1384)' 2917 (αρχές 1393)' 2940 (τέλη 1393), ὅπου καὶ οἱ μνείες τῶν πηγῶν. - MM 1, αρ. 304, 559.2-4 (t.a.q. Μάιος 1371). - MM 2, αρ. 460, 205.6-7, 206.1-6 (t.a.q. Ιαν. 1394). - MM 2, αρ. 460, 205.7-9' βλ. καὶ *Reg.* 2946 (t.a.q. Ιαν. 1394). - MM 2, αρ. 667/I, 529.11-13 (t.a.q. Ιούλ. 1401).

43. PRK I, αρ. 4, στ. 68-69 (Ιούν. 1315). - PRK I, αρ. 35, στ. 23-25 (Απρ. 1316). - PRK I, αρ. 73, στ. 8-9 (Μάιος 1324). - PRK I, αρ. 97, στ. 7-8, 10-11 (Σεπτ. 1327). - PRK I, αρ. 98, στ. 4-5, 6, 12-13, 13-14, 15-16 (Απρ. 1329). - Ν. Βέης, *Χρονικόν Μονεμβασίας* 71 (1329): *πρόεδρος Λακεδαιμονίας μητροπολίτης Σουδαίας ὁ Λουκάς*. - PRK I, αρ. 102, στ. 5-6 (Απρ. 1330). - Βλ. καὶ Carolina Cupane - Elisabeth Schiffer, *Indices* σ. 260-261 (λ. *πρόεδρος*), ἐκτός ὁμως ἀπὸ τοῦ ἐγγράφου αρ. 42, στ. 1, ὅπου δὲν ἀπαντᾷ οἱ τίτλοι *πρόεδρος* μετὰ τὴν σημασίαν τοῦ ἀρχιερέα ποῦ ἔχει λάβει *εἰς ἐπίδοσιν* τὴν διοίκησιν μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς περιφέρειας, ἀλλὰ ὁ τιμητικὸς τίτλος *πρόεδρος τῶν ὑπερτίμων* (γι' αὐτὸν βλ. V. Grumel, *Titulature de métropolitains byzantins. II. Métropolitains hypertimes*, στο *Mémorial Louis Petit, Mélanges d'Histoire et d'Archéologie Byzantines*, Bucarest 1948, σ. 152-184).

σιον αρχιερέα εκκλησιαστική έδρα όχι εις επίδοσιν αλλά εξαρχικῶς, δηλαδή σε έναν αρχιερέα⁴⁴ ή και σε έναν κληρικό ή ιερομόναχο⁴⁵ υπό την ιδιότητα του πατριαρχικού εξάρχου⁴⁶.

Κατά τον Ηλ. Αλεξανδρίδη η *κατ' επίδοσιν* παραχώρηση εκκλησιαστικών εδρών συνεχίζει να εφαρμόζεται στο κλίμα του πατριαρ-

44. PRK I, αρ. 158' J. Darrouzès, *Reg.* 2282 (Αύγ. 1347). - PRK II, αρ. 192' *Reg.* 2360 (Μάρτ. 1354). - MM 1, αρ. 240' *Reg.* 2543 (Οκτ. 1368). - MM 1, αρ. 254' *Reg.* 2558 (ανέκδοτο, Αύγ. 1369). - MM 1, αρ. 288' *Reg.* 2600 (ανέκδοτο' βλ. και το υστερόγραφο, Νοέμβρ. 1370). - MM 1, αρ. 299' *Reg.* 2610 (άνοιξη 1371). - MM 2, αρ. 342, 25.4-5' *Reg.* 2715 (Μάρτ. 1381;). - MM 2, αρ. 381' *Reg.* 2771 (Αύγ. 1384). - MM 2, αρ. 365/II' *Reg.* 2776 (Οκτ. 1384). - MM 2, αρ. 380' *Reg.* 2781 (Μάρτ. 1385). - MM 2, αρ. 386' *Reg.* 2806 (Δεκ. 1386). - MM 2, αρ. 472' *Reg.* 2968 (Αύγ. 1394)' βλ. και MM 2, αρ. 667/I, 529.11-13' *Reg.* 3226 (Ιούλ. 1401). - MM 2, αρ. 482' *Reg.* 2985 (Απρ. 1395). - MM 2, αρ. 484, 237.24-238.9 (t.a.q. Μάιος 1395)' αντιθέτως βλ. σχόλια *Reg.* 2948, 2987, που θεωρεί ότι πρόκειται για *κατ' επίδοσιν* παραχώρηση. - MM 2, αρ. 514' *Reg.* 3038 (Ιαν. 1397). - MM 2, αρ. 616/I-II' *Reg.* 3177-3178 (Δεκ. 1400). - Πρβ. MM 2, αρ. 462' *Reg.* 2958 (Μάιος 1394). - MM 2, αρ. 462, 210.6-8' *Reg.* 2972 (Νοέμβρ. 1394). - Βλ. Ηλ. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 284. - J. Darrouzès, *Registre* 268, 270, 271, 272' *Reg.* 2543, 2558, 2610, 3121 (σχόλια), που σημειώνουν ότι, όταν η παραχώρηση μιας εκκλησιαστικής έδρας *εξαρχικῶς* γίνεται προς έναν αρχιερέα, ελάχιστα διαφέρει από την *κατ' επίδοσιν* παραχώρηση. Αντιθέτως βλ. J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXIII, που χαρακτηρίζει *επίδοσιν* την παραχώρηση της διοίκησης της μητρόπολης Αμασειάς στον επίσκοπο Λιμνίων, ζώντος του γνησίου αρχιερέως, παρότι στο έγγραφο αναφέρεται ότι ο πατριάρχης *έδωκεν αὐτῷ ἐξουσίαν, ὡς δικαίῳ καὶ ἐξάρχῳ* (βλ. MM 2, αρ. 365/II, στ. 27-30' *Reg.* 2776, Οκτ. 1384).

Βλ. ακόμη MM 1, αρ. 285' *Reg.* 2597 (Νοέμβρ. 1370). - MM 2, αρ. 438' *Reg.* 2924 (Ιούλ. 1393). - MM 2, αρ. 667/I, 529.17-21, 529.32-530.3, 530.8-9 (t.a.q. Ιούλ. 1401), όπου παραχωρείται το δικαίωμα σε όμορους ή παρεπιδημούντες αρχιερείς να ασκούν λειτουργικά καθήκοντα σε άλλες μητροπολιτικές έδρες, δηλαδή να ιεουργούν και να τελούν χειροτονίες κληρικών και επισκόπων. - Πρβ. και MM 2, αρ. 459' *Reg.* 2953 (Μάρτ. 1394). - MM 2, αρ. 412' *Reg.* 2864 (Ιούλ. 1389): πρόκειται για *προτρεπτήρια* γράμματα, με τα οποία δίνεται η άδεια σε έναν μητροπολίτη να χειροτονεί κληρικούς και επισκόπους όμορης μητροπολιτικής επαρχίας, που θα μετέβαιναν στην έδρα του για τον σκοπό αυτό.

45. MM 1, αρ. 224' J. Darrouzès, *Reg.* 2512 (Μάιος 1366). - MM 1, αρ. 297' *Reg.* 2608 (ανέκδοτο, άνοιξη 1371). - MM 2, αρ. 387/I-II' *Reg.* 2810-2811 (Ιαν. 1387). - MM 2, αρ. 415' *Reg.* 2873 (Σεπτ. 1389). - MM 2, αρ. 424' *Reg.* 2890 (Ιούν. 1391). - MM 2, αρ. 456' *Reg.* 2948 (1394). - MM 2, αρ. 470' *Reg.* 2966 (Ιούν. 1394). - MM 2, αρ. 487/II' *Reg.* 2992-2993 (Μάιος 1395). - MM 2, αρ. 662' *Reg.* 3223 (Ιούλ. 1401). - Ο ιερέας ή ιερομόναχος που ασκεί λειτουργικά καθήκοντα και διοικεί μία ή και περισσότερες εκκλησιαστικές περιφέρειες ως εξάρχος και *δικαίῳ* του πατριάρχη, δεν έχει τις ίδιες αρμοδιότητες με έναν αρχιερέα, που αναλαμβάνει το αυτό αξίωμα' ο πρώτος δεν έχει δικαίωμα να χειροτονεί κληρικούς, παρά τους αποστέλλει για χειροτονία σε όμορους αρχιερείς. - Βλ. και J. Darrouzès, *Registre* 190' *Reg.* 2966, 3223.

46. Για την πατριαρχική εξαρχία βλ. Μάχη Παΐζη-Αποστολοπούλου, *Ο θεσμός της πατριαρχικής εξαρχίας 14ος-19ος αιώνας*, [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών 54] Αθήνα 1995.

χείου Κωνσταντινουπόλεως ως και τον 16ο αι.⁴⁷. Ωστόσο ο μελετητής δεν παραπέμπει σε συγκεκριμένα παραδείγματα, ενώ δεν εντοπίσαμε τον όρο στα σωζόμενα πατριαρχικά συνοδικά έγγραφα του β' μισού του 15ου αι., ούτε στα έγγραφα του πατριαρχικού αρχείου του 16ου αι. που περιέχονται στη νομική συναγωγή του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (16ος αι.) και στη Νομική Συναγωγή του Δοσιθέου Ιεροσολύμων (τέλη 17ου αι.)⁴⁸. Αντιθέτως ήδη λίγο μετά την άλωση ο τίτλος του *προέδρου* απαντά με διαφορετικό περιεχόμενο από ό,τι στα βυζαντινά χρόνια⁴⁹. Πιο συγκεκριμένα, η προσηγορία χρησιμοποιείται πλέον για να δηλώσει είτε τον αρχιερέα που μετατέθηκε σε ιεραρχικά κατώτερη έδρα, είτε εκείνον που είχε ήδη μετατεθεί σε μία έδρα (*δισ-επίσκοπος*) και αναλάμβανε τη διοίκηση μιας τρίτης έδρας όχι ως *γνήσιος* αρχιερέας αλλά *προεδρικῶς* ή *κατὰ προεδρίαν*, όπως λέγεται, ώστε να αποφευχθεί το κανονικό αδίκημα της *τρισεπισκοπῆς*⁵⁰. Η κα-

47. Βλ. Ηλ. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 259, 343, 344.

48. Δ. Γ. Αποστολόπουλος, *Ανάγλυφα μιας τέχνης νομικής. Βυζαντινό δίκαιο και μεταβυζαντινή νομοθεσία*, [ΕΙΕ - ΚΝΕ 69] Αθήνα 1999. - Του ίδιου, *Ο «Ιερός Κώδιξ» του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στο β' μισό του ΙΕ' αιώνα. Τα μόνα γνωστά σπαράγματα*, [ΕΙΕ - ΚΝΕ 43] Αθήνα 1992 (στο εξής: *Ιερός Κώδιξ*), σ. 178 (γενικό ευρετήριο). - Μ. Παϊζη-Αποστολοπούλου, *Ανεπίσημα από το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Παρασχέδια και μαρτυρίες του 1476*, Αθήνα 1988, σ. 112 (γενικό ευρετήριο). - Δ. Γ. Αποστολόπουλος - Π. Δ. Μιχαηλάρης, *Η Νομική Συναγωγή του Δοσιθέου. Μία πηγή και ένα τεκμήριο*, [ΕΙΕ - ΚΝΕ 35] Αθήνα 1987 (στο εξής: *Νομική Συναγωγή Δοσιθέου*), σ. 457 (γενικό ευρετήριο). - Βλ. επίσης Π. Δ. Μιχαηλάρης, Πράξεις του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τον 16ο αιώνα. Ένας πρώτος απολογισμός, στο *Ροδωνία, Τιμή στον Μ. Ι. Μανούσακα*, Ρέθυμνο 1994, τ. 2, σ. 325-330, ιδίως σ. 329.

49. Βλ. και S. Salaville, Proedros 434: «A partir du XVe siècle et jusqu'à la fin du XIXe, l'emploi du terme *πρόεδρος* subit une nouvelle modification».

50. Δ. Αποστολόπουλος, *Ιερός Κώδιξ* αρ. 3, στ. 96: *τόν τε διαληφθέντα Γαλακτίωνα τὸν πρόεδρον Ἡρακλείας* (αρχές 1475) αρ. 4, στ. 52 (Ιούλ. 1488): *[τό] ταπεινός μ(η)τροπολίτης πρῶην Σουγδαίας καὶ πρόεδρος Μιδείας Θεοφάνης*: - . Βλ. και ό.π. σ. 120: «Το γεγονός πάντως ότι το 1474 ονομάζεται “πρόεδρος” Ηρακλείας σημαίνει είτε ότι κατείχε παλαιότερα κάποιον άλλο μητροπολιτικό θρόνο, υψηλότερο στην τάξη των μητροπόλεων, και κατόπιν έλαβε τη μητρόπολη Ηρακλείας της οποίας ονομάστηκε “πρόεδρος”, είτε ότι ήταν αρχιερέας σε δύο διαδοχικά επαρχίες και ονομάστηκε “πρόεδρος” Ηρακλείας για να μη χαρακτηριστεί “τρισεπίσκοπος”». - Βλ. και *Νομική Συναγωγή Δοσιθέου* αρ. 1025 (Αύγ. 1639) αρ. 204 (Ιούλ. 1640) αρ. 242, 243 (Ιούλ. 1646) αρ. 621 (Ιούν. 1651) αρ. 682 (Απρ. 1653) αρ. 734 (Αύγ. 1655) αρ. 752 (Μάρτ. 1657) αρ. 872 (Μάρτ. 1660) αρ. 173 (Ιουν. 1661) αρ. 107 (Αύγ. 1662) αρ. 675 (Μάιος 1676) αρ. 155, 156 (Ιαν. 1677) αρ. 157 (Μάρτ. 1677). - Βλ. και C. G. Pitsakis, A propos du trisépiscopat: Nouveaux exemples d'un délit canonique byzantin et survivances post-byzantines, στο *Communication présentée au XVIIIe Congrès international des Études byzantines; Résumés des communications*, Moscou 1991, σ. 902-903 (στο εξής: Trisépiscopat I). Ευχα-

τὰ προεδριάν παραχώρηση εκκλησιαστικής έδρας⁵¹ συχνά γινόταν από την πατριαρχική σύνοδο, για να εξασφαλιστεί ένα μέσο οικονομικής συντήρησης σε έναν πατριάρχη, αρχιεπίσκοπο αυτοκέφαλης έδρας ή διακεκριμένο αρχιερέα που είχε παραιτηθεί ή παυθεί από τον

ριστώ τον καθηγητή κ. Κ. Πιτσάκη για τις διαφωτιστικές επισημάνσεις ως προς το ζήτημα αυτό και για την υπόδειξη σχετικής βιβλιογραφίας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, από όσο τουλάχιστον γνωρίζω, στα βυζαντινά χρόνια το επίρρημα *προεδρικῶς* δεν απαντά σε κανένα από τα σωζόμενα *επίδοτῆρια* γράμματα ούτε στις συνοδικές αποφάσεις ή αφηγηματικές πηγές που αναφέρονται σε *κατ' επίδοσιν* παραχωρήσεις εκκλησιαστικών εδρών (βλ. ανωτ. σημ. 41, 42. - Βλ. και J. Darrouzès, *Reg.* σ. 176, που δεν περιλαμβάνει τον όρο στο ευρετήριο).

Για την *τρισεπισκοπήν* ή το *τρισεπίσκοπον* βλ. V. Laurent, *Trisépiscopat* 64 κ.ε. - Κ. Πιτσάκης, Οι μεταβυζαντινοί τρισεπίσκοποι: με αφορμή την περίπτωση του αρχιεπισκόπου Σάμου Ανθίμου, στα *Πρακτικά Συνεδρίου «Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα»*, τ. 1, Αθήνα 1988. - Του ιδίου, *Trisépiscopat* I. 902-903' *Trisépiscopat* II. 266 κ.ε.

Βέβαια ήδη από τα τέλη του 18ου αι. και κυρίως από τα τέλη του επόμενου αιώνα η μετάθεση σε δύο έδρες διαδοχικά δεν θεωρούνταν πλέον κανονικό αδίκημα (βλ. C. Pitsakis, *Trisépiscopat* II. 280-281). Όπως εξηγεί και ο Ηλ. Αλεξανδρίδης (Πρόεδρος II. 78): «αι μεν τρεις (ενν. έδρες) ελογίζοντο γνησίαι ως εισι γνήσιοι και νόμιμοι οι τρεις γάμοι, ους επιτρέπει η εκκλησία, η δε τέταρτη ου γνησία, διδομένη προεδρικῶς κατ' εκκλησιαστικήν συγκατάβασιν και οικονομίαν». Έτσι στο εξής *πρόεδρος* μιας έδρας αποκαλείται ο αρχιερέας που αναλαμβάνει μια τέταρτη έδρα, εφόσον ήδη είχε τοποθετηθεί διαδοχικά σε τρεις έδρες ως *γνήσιος* αρχιερέας. - Βλ. και S. Salaville, *Proedros* 435. - C. Pitsakis, *Trisépiscopat* I. 903.

51. Κατά τα βυζαντινά χρόνια η λέξη *προεδρία* δηλώνει το επισκοπικό αξίωμα και τα λειτουργικά, ποιμαντορικά και διοικητικά καθήκοντα που το αξίωμα συνεπάγεται. Ακόμη και μετά την εμφάνιση του θεσμού της *κατ' επίδοσιν* παραχώρησης εκκλησιαστικών εδρών ο όρος δεν αποκτά τεχνική σημασία, αλλά χρησιμοποιείται για την αναφορά στην πνευματική επιστασία και τη διοίκηση μιας εκκλησιαστικής περιφέρειας τόσο από τον *γνήσιον* αρχιερέα όσο και από τον *αρχιερέα-πρόεδρο*, που κατέχει την έδρα *κατ' επίδοσιν*. - Βλ. PRK I, αρ. 48, στ. 1-9' *Reg.* 2078 (Μάιος 1317): *Οί λαχόντες προεδρεύειν και είς εφόρους είναι και οικονόμους ψυχών ανάγκην έχουσι κατεπίγουσαν άξιούν ως δυνατόν προμηθείας τών προς τό ζήν επιτηδείων ούκ εύπορούντας τούς τών πνευματικῶν άγώνων συνεφαπτομένους αύτοίς και τās εκκλησιαστικάς φροντίδας συνδιαφέροντας, ώστε δη και τήν χείρα σύνδρομον έχοντας τή βουλήσει προς μόνον βλέπειν άπερισπάστως τό σπουδαζόμενον. προμηθῶς γάρ προς εκείνους διατιθέμενοι και χορηγούντες τὰ δέοντα έαυτούς εύ ποιούσιν, έπει τόν τρόπον τούτον και τήν προεδριάν έπαληθεύουσιν και τό καθ' έαυτούς έργον εύοδον έξουσι.* - Πρβ. PRK I, αρ. 24, στ. 33-43' J. Darrouzès, *Reg.* 2051 (Δεκ. 1315): *τῷ ρηθέντι δέ ίερωτάτῳ μητροπολίτῃ Πισσιδίας τήν αύτῆς τε και πάντων τών ύπ' αύτήν τελούντων ποιμαντικήν άνατιθέαμεν διεξαγωγήν..., όση δηλονότι τοίς όμοίῳ τρόπῳ χηρευούσας κατέχουσιν εκκλησίας έφεύται, άνευ μέντοι τῆς τοῦ ίεροῦ συνθρόνου έγκαθιδρύσεως. άξιώτερον γάρ είς τούτο κρίνομεν τοῦ Σινόπης αύτόν δη τούτον τόν ...Πισσιδίας και ως πολλῶ πλησιέστερον εκείνου προς τήν Λεοντόπολιν εύρισκόμενον ...κάν τούτῳ πλειόνος εύπορούντα δυνάμεως είς πνευματικήν επιστασίαν τών εκεί φιλοχρίστων και ότι τῷ τοιούτῳ μάλλον... τήν προεδριάν*

επισκοπικό του θρόνο⁵². Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μάρκου Β΄ Ξυλοκαράβη (1465/1466-1466), που προτού ανέλθει στον οικουμενικό θρόνο ήταν μητροπολίτης Αδριανουπόλεως (1464/65-1465/66) - άρα ήταν *δισεπίσκοπος*. Ο Ξυλοκαράβης αποχώρησε από τον πατριαρχικό θρόνο, όταν συκοφα-

τῆσδε τῆς ἐκκλησίας ἡγησάμεθα προσήκειν. - Ν. Βέης, Χρονικόν Μονεμβασίας 69: *ἐπὶ τῇ προεδρίᾳ [τοῦ] Κρήτης*. - PRK I, αρ. 67, στ. 14' *Reg.* 2105 (Δεκ. 1323). - MM 2, αρ. 451, 198.7-8, 10-11' *Reg.* 2768 (ca. Μάιος 1384). - Ανάλογη είναι και η χρήση του ρήματος *προεδρεύω*. - Βλ. PRK I, αρ. 7, στ. 1' *Reg.* 2035 (Ιούλ.-Σεπτ. 1315). - PRK I, αρ. 48, στ. 1' *Reg.* 2078 (Μάιος 1317): αναφορά σε *γνήσιον* αρχιερέα. - Πρβ. ανωτ. σημ. 33, τον τίτλο του εγκωμίου στον άγιο Ευθύμιο. - Ν. Βέης, Χρονικόν Μονεμβασίας 69. - PRK I, αρ. 35, στ. 12' *Reg.* 2064 (Απρ. 1316). - PRK I, αρ. 57, στ. 6' *Reg.* 2088 (Οκτ. 1318): αναφορά σε αρχιερέα που κατέχει έδρα *κατ' επίδοσιν*.

Ωστόσο ήταν δυνατό να προκύψει σύγχυση στους Βυζαντινούς όσον αφορά τη σημασία του όρου *προεδρία*. Μετά τον χειμώνα του 1403/1404, όποτε ο πατριάρχης Ματθαίος Α΄ (1397-1410) απαλλάχτηκε από την κατηγορία της *τρισεπισκοπῆς* και αποκαταστάθηκε στον εκκλησιαστικό του θρόνο, ο σημαντικότερος πολέμιός του Μακάριος Αγκύρας συνέταξε πραγματεία σχετικά με το εν λόγω αδίκημα. Στην πραγματεία ο Μακάριος αναφέρει ότι (αντίθετα από τον Ματθαίο) ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός δεν ήταν *τρισεπίσκοπος*, καθώς δεν ήταν *γνήσιος* πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, αλλά διοικούσε την πατριαρχική έδρα προσωρινά. Ο μητροπολίτης παρερμηνεύει - ενδεχομένως σκόπιμα - τη μαρτυρία του ιστορικού Θεοδώρητου ότι ο Γρηγόριος είχε την *Κωνσταντινουπόλεως προεδρίαν*. - Βλ. V. Laurent, *Trisépiscopat* 72-75. Ευχαριστώ τον καθηγητή κ. Κ. Πιτσάκη, που μου επέστησε την προσοχή στη συγκεκριμένη μαρτυρία.

52. Βλ. λόγω χάρις *Νομική Συναγωγή Δοσιθέου* αρ. 1025 (Αύγ. 1639): ο πρώην πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Αθανάσιος Β΄ έλαβε *προεδρικώς* τη μητρόπολη Θεσσαλονίκης για τη συντήρησή του' αρ. 156-157 (Ιαν. 1677): ο πρώην Κωνσταντινουπόλεως Γεράσιμος Β΄ ανέλαβε *προεδρικώς* τη διοίκηση της αρχιεπισκοπῆς Άνδρου για την αποπληρωμή των χρεών και τη συντήρησή του. - Για άλλα παραδείγματα βλ. Η. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 344. - Του ίδιου, «Πρόεδρος». «Τον τόπον επέχων», *Ορθοδοξία* 3, 1928, σ. 74-79, ιδίως σ. 76-77 (στο εξής: Πρόεδρος II.). - S. Salaville, *Proedros* 434-435.

Ο Η. Αλεξανδρίδης (Πρόεδρος 344 σημ. 65) εντόπισε ένα έγγραφο που τοποθετεί γύρω στο 1700, με το οποίο ο πρώην αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Θεόφιλος ζητά να του δοθεί από την πατριαρχική γραμματεία υπομνηστικό γράμμα, που να επιβεβαιώνει την παραχώρηση σε εκείνον της διοίκησης της αρχιεπισκοπῆς Ελασσόνας και Δομνίκου: *Ἐπειδὴ τοιγαροῦν καὶ τανῶν ὁ Πατριάρχης κύρ Καλλίνικος καὶ ἡ Ἱ. Σύνοδος κυβερνήσαι τῷ ἐλέει τῆς Ἐκκλησίας κάμει προηρέθησαν καὶ κατ' ἐπίδοσιν προεδρικῶς μοι δεδόκασι τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἐλασσόνας καὶ Δομνίκου εἰς ζωάρκειαν ἡμετέραν καὶ ἀρχιερατεῦειν ἐν αὐτῇ τῷ τρόπῳ τῆς προεδρείας προετρέψαντο, δέον ἐστὶ διὰ γράμματος ὑπομνηματιστικοῦ δηλῶσαι πάντα ὅσα συμφωνήθη ποιεῖν με καὶ τηρεῖν ἐκεῖνα διὰ παντός ἀμετάθετα, ἅπερ ἐστὶ κεκλήσθαι μὲν μακαριώτατον πρῶην ἀρχιεπίσκοπον Ἀχριδῶν καὶ πρόεδρον τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἐλασσόνας καὶ Δομνίκου...* (Κώδιξ Γ΄ του οικουμενικού πατριαρχείου, σ. 33, πατρ. εγγράφ. Γ΄ 811). Ο μελετητής (Πρόεδρος 344) θεωρεῖ ότι τον 17ο και 18ο αι. για αυτού του είδους τις *κατὰ προεδρίαν* παραχωρήσεις εκκλησιαστικών εδρών εξακολουθεῖ να χρησιμοποιεῖται ο όρος *κατ' επίδοσιν*: «Οὔτοι (ενν. οι πατριάρ-

ντήθηκε από τον πατριαρχικό κλήρο για σιμωνία, και καταδικάστηκε από την πατριαρχική σύνοδο. Μετά την αθώωσή του ανέλαβε *προεδρικώς* την ιεραρχικά κατώτερη αρχιεπισκοπή Αχρίδος (1467)⁵³.

3. Ο τρόπος εκχώρησης εκκλησιαστικών εδρών *επίδοσως λόγω*

Όπως ορίζει η αναφερθείσα πατριαρχική απόφαση του 1250, κάθε μητροπολίτης με τη σύμφωνη γνώμη της επαρχιακής συνόδου μπορούσε να παραχωρήσει μια εν χηρεία επισκοπή της περιφέρειάς του σε οποιονδήποτε υποκείμενο του επίσκοπο⁵⁴. Πράγματι το 1216 η μητροπολιτική σύνοδος, και όχι μόνος του ο μητροπολίτης Εφέσου, παραχώρησε μια χηρεύουσα έδρα της εκκλησιαστικής επαρχίας - αν και όχι σε υποκείμενο επίσκοπο αλλά στον μητροπολίτη Μυτιλήνης έπειτα από αυτοκρατορική εντολή⁵⁵. Ωστόσο ανώνυμη πραγματεία του 15ου αι. παραδίδει τη μαρτυρία ότι ο μητροπολίτης ήταν δυνατό να προβεί σε μια *κατ' επίδοσιν* εκχώρηση *ή μόνος ή και μετά τής οικείας συνόδου*⁵⁶. Πατριαρχική απόφαση του 1363 μας πληροφορεί ότι ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γρηγόριος Παλαμάς (1347-1359) παραχώρησε τη διοίκηση της υποκείμενης σε αυτόν επισκοπής Λητής στον επίσης υποκείμενο επίσκοπο Πλαταμώνος. Ο Πλαταμώνος διατήρησε τη διοίκηση της *επίδοθείσης* επισκοπής τουλάχιστον ως τον Απρίλιο του 1363, οπότε η πατριαρχική σύνοδος τον *απάλλαξε* από ψευδείς κατηγορίες ότι επενέβαινε αντικανονικά σε εκκλησιαστική περιφέρεια άλλου ιεράρχη. Ο επίσκοπος, προκειμένου να αποδείξει την αθωότητά του παρουσίασε στη σύνοδο *γράμμα τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, κῦρ Γρηγορίου ἐκείνου, διεξιὸν εἶναι τοῦτον ἐν κατα-*

χες, αρχιεπίσκοποι και διακεκριμένοι αρχιερείς) παραιτούμενοι του Θρόνου ή παύόμενοι και λαμβάνοντες επαρχίαν τινά προς ζώαρκειαν το μεν ελογίζοντο κατέχοντες αυτήν *κατ' επίδοσιν*, το δ' εχρώντο τιμητικώς εν ταις φήμαις και ταις υπογραφαίς τω ονόματι του πρώην Θρόνου αυτών τιτλοφορούμενοι Παναγιώτατοι ή Μακαριώτατοι και *πρόεδροι* της επαρχίας, ήτις εδίδετο αυτοίς». Λίγο αργότερα όμως (Πρόεδρος II. 76 και σημ. 72) αναφέρει ότι σε αυτές τις περιπτώσεις οι αρχιερείς «ελογίζοντο ποιμαίνοντες *προεδρικώς* τας επαρχίας ταύτας» και θεωρεί ότι η φράση *κατ' επίδοσιν* εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται μόνο για τους αρχιεπισκόπους Αχρίδος: «λαμβάνοντες επαρχίαν τινά εκ μεταθέσεως ίνα έχωσιν εξ αυτής τα προς ζώαρκειαν εθεωρούντο προνομιακώ δικαίω ποιμαίνοντες αυτήν *προεδρικώς* αλλά και *κατ' επίδοσιν*». Το ζήτημα χρήζει περαιτέρω έρευνας, που δεν εμπίπτει στο πλαίσιο της δικής μας μελέτης.

53. Βλ. C. Pitsakis, Trisépiscopat I. 902-903.

54. ΡΠ 5, 118.1-5' V. Laurent, *Reg.* 1316 (Ιούλ. 1250). - Βλ. και *Έκθεσις νέα / C*, κεφ. 5, 82.5-7.

55. E. Kurtz, Sinodali gramoti αρ. 3, σ. 110-111 (Αύγ. 1216). - Βλ. και ανωτ. σ. 130.

56. *Έκθεσις νέα / C*, κεφ. 7, 83.5-6.

σχέσει της άγιωτάτης επισκοπής Λιτῆς⁵⁷. Από τη διατύπωση συνάγεται ότι η παραχώρηση της επισκοπικής έδρας έγινε μόνο από τον μητροπολίτη και όχι από την επαρχιακή σύνοδο. Δεδομένου ότι δεν σώζονται άλλες σχετικές μαρτυρίες ή επίσημα έγγραφα εκχώρησης εδρών στο πλαίσιο μιας μητροπολιτικής περιφέρειας δεν είμαστε σε θέση να πούμε ποιος από τους δύο τρόπους ήταν συνηθέστερος. Ενδεχομένως από τα μέσα του 14ου αι. (ή και νωρίτερα) να επήλθε μια προσαρμογή στον τρόπο με τον οποίο διδόνταν η σχετική άδεια, δεδομένου ότι οι ταραγμένες πολιτικές-στρατιωτικές συνθήκες δυσχέραιναν τη μετακίνηση των επισκόπων και καθιστούσαν σχετικά δύσκολη την τακτική σύγκληση της επαρχιακής συνόδου⁵⁸.

Όσον αφορά την παραχώρηση μιας κενής αρχιεπισκοπής ή μητρόπολης η ίδια πραγματεία του 15ου αι. μας δίνει την πληροφορία ότι *ποιεῖ δὲ τοῦτο καὶ μόνος ὁ πατριάρχης, εἴπερ θέλει, καὶ μετὰ τῆς συνόδου, ὅτε καὶ προστίθεται ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ γράμματος ὅτι· γνώμη καὶ τῶν ἀρχιερέων*⁵⁹. Στο β' μισό του 14ου αι. μαρτυρούνται τέσσερις περιπτώσεις, κατά τις οποίες η διοίκηση της εκκλησιαστικής έδρας εκχωρήθηκε με πατριαρχική και όχι με συνοδική απόφαση⁶⁰. Πάντως αν αναλογιστούμε ότι τα υπόλοιπα 35 *ἐπίδοτικά* γράμματα που συντάχθηκαν κατά την περίοδο αυτή είναι συνοδικές πράξεις, καθίσταται προφανές ότι η αρμοδιότητα παρέμενε κατά βάση στα χέρια της πατριαρχικής συνόδου⁶¹.

Βέβαια τυπικά οι παραχωρήσεις χηρευουσών εκκλησιαστικών εδρών σε άλλους αρχιερείς έπρεπε να γίνονται με τη σύμφωνη γνώμη του αυτοκράτορα. Η συνοδική πράξη του 1380, με την οποία καθορίζονταν τα δικαιώματα που είχε ο αυτοκράτορας επί ζητημάτων εκκλησιαστικής διοίκησης, αναφέρει: *αἱ μεταθέσεις καὶ οἱ προβιβασμοὶ καὶ οἱ τόποι καὶ αἱ καθέδραι καὶ τὸ δοθῆναι κατ' ἐπίδοσιν πρὸς τινὰ τῶν ἀρχιερέων καὶ ἑτέραν Ἐκκλησίαν ὡς τοῦ βασιλέως καὶ παρὰ γνώμην*

57. PRK III, αρ. 269 (το χωρίο: στ. 8-10)· J. Darrouzès, *Reg.* 2454 (Απρ. 1363). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 482. - Ελισάβετ Χατζηαντωνίου, *Η μητρόπολη Θεσσαλονίκης από τα μέσα του 8ου αι. έως το 1430. Ιεραρχική τάξη - Εκκλησιαστική περιφέρεια - Διοικητική οργάνωση*, [KBE - Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 42] Θεσσαλονίκη 2007, σ. 199-200 (στο εξής: *Μητρόπολη Θεσσαλονίκης*).

58. Βλ. για παράδειγμα Ελισάβετ Χατζηαντωνίου, *Μητρόπολη Θεσσαλονίκης* 223-224 για την περίπτωση της μητροπολιτικής συνόδου της Θεσσαλονίκης.

59. Βλ. *Ἐκθεσις νέα / C*, κεφ. 5, 81.1-82.7 (το χωρίο: 82.3-5). - Βλ. και J. Darrouzès, *Registre* 192, 193, 262, 264 σημ. 20, 272.

60. Βλ. PRK III, αρ. 212· J. Darrouzès, *Reg.* 2377 (Φεβρ.-Αύγ. 1355). - MM 1, αρ. 213, σ. 472· *Reg.* 2490 (Μάιος 1365). - MM 2, αρ. 383· *Reg.* 2783 (ανέκδοτο, Ιούν. 1385). - MM 2, αρ. 372· *Reg.* 2798 (σε περίληψη, Μάιος 1386).

61. Βλ. και J. Darrouzès, *Registre* 272.

αὐτοῦ οὐδὲν γένηται τι τοιοῦτον, ἐπεὶ τοῦτο προνόμιόν ἐστι τῆς βασιλείας ἀνεκάθεν⁶². Πράγματι εντοπίσαμε τρεις περιπτώσεις στα τέλη του 14ου αι.-αρχές 15ου αι. κατά τις οποίες αναφέρεται ρητά ὅτι οἱ ἀποδέκτες τῆς ἐπίδοσεως εξασφάλισαν καὶ αυτοκρατορικό πρόσταγμα, προκειμένου νὰ επικυρώσουν τὸ δικαίωμά τους⁶³. Ἐπίσης μαρτυροῦνται αρκετές περιπτώσεις κατὰ τις οποίες ὁ ἴδιος ὁ αυτοκράτορας μεσολάβησε, ὥστε νὰ ἐκχωρηθεῖ ἡ διοίκηση μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς ἐδρας σε εὐνοούμενὸ του ἀρχιερέα. Ἦδη ἀναφερθήκαμε στὴν περίπτωση τοῦ μητροπολίτη Μυτιλήνης, ποὺ τὸ 1216 με ἐντολὴ τοῦ αυτοκράτορα ἀνέλαβε τὴ διοίκηση τῆς ἐπισκοπῆς Ἀνέων στὴ μητροπολιτικὴ ἐπαρχία τῆς Εφέσου: *ἐπεὶ θέλημα ἔχει ἡ βασιλεία μου γενέσθαι καὶ τῷ μητροπολίτῃ Μιτυλήνης οἰκονομίαν τινὰ προσήκουσαν, ...διέγνωμεν τὸν μὲν Μιτυλήνης προτιμηθῆναι εἰς τὸ ἐγκαταστήναι τῇ τοιαύτῃ ἐπισκοπῇ... καὶ ἐνεργεῖν τὰ ἀρχιερατικά δίκαια, καθὼς τοῖς γνησίοις ἐφεῖται ἀρχιερεῦσιν, ἄνευ τοῦ καθῆσθαι αὐτὸν ἐν τῷ θρόνῳ*⁶⁴. Τὸ 1261 ὁ Μιχαὴλ Η΄ (1259-1282) προσκάλεσε τὸν δίγλωσσο λόγιο ἀπὸ τὸ Δυρράχιο, προκαθήμενο τῆς (λατινικῆς) ἐπισκοπῆς Κρότωνος Νικόλαο, ποὺ εἶχε ἤδη ἐπισκεφτεῖ τὴ Νίκαια γύρω στὸ 1254-1258, ὥστε νὰ τοῦ ἐκθέσει τὸ ρωμαιοκαθολικὸ δόγμα. Ὁ Νικόλαος, ποὺ βρισκόταν στὴ Ρώμη, καθὼς ὁ βασιλιάς τῆς Σικελίας Μανφρέδος δὲν τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἀναλάβει τὰ ἀρχιερατικά του καθήκοντα, μετέβη στὴν Κωνσταντινούπολη στα τέλη τοῦ 1262 καὶ στὸ ἐξῆς ἐπαίξε ἐνεργὸ ρόλο στὶς διαπραγματεύσεις τοῦ Μιχαὴλ με τὸν πάπα Οὐρβανὸ Δ΄ γιὰ τὴν ἐνωση τῶν ἐκκλησιῶν. Ὁ ἀρχιερέας κέρδισε τὴν εὐνοία τοῦ αυτοκράτορα, ὁ

62. V. Laurent, Les droits de l'empereur en matière ecclésiastique, *REB* 13 (1955) 5-20, 15.17-20' F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453. 5. Teil: Regesten von 1341-1453*, München-Berlin 1965 (στο ἐξῆς: *Reg.*), ἀρ. 3176 (1382) J. Darrouzès, *Reg.* 2699 (αρχές τοῦ 1380).

63. MM 2, ἀρ. 451' J. Darrouzès, *Reg.* 2939 (τέλη 1393-αρχές 1394). - MM 2, ἀρ. 465' *Reg.* 2969 (Σεπτ. 1394). - MM 2, ἀρ. 574' *Reg.* 3132 (Μάιος 1400). - Βλ. ἐπίσης Κ. Ράλλης, Ἐνωσις-Ἐπίδοσις 204-205. - Πρβ. καὶ PRK I, ἀρ. 49, στ. 22-25' *Reg.* 2079 (Ιούλ. 1317), ποὺ ὠστόσο δὲν φαίνεται νὰ πρόκειται γιὰ κατ' ἐπίδοσιν παραχώρηση, ἀλλὰ μάλλον γιὰ μιὰ συγγενὴ πρακτικὴ (βλ. κατωτ. σ. 146-147): *Καὶ δὴ σπουδῇ τῇ περὶ ταῦτα καὶ εὐδοκίᾳ τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου μου αυτοκράτορος, ἔτι δὲ κρίσει καὶ ἐκλογῇ τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ ψήφῳ τῆς περὶ ἡμᾶς ἱεράς καὶ θείας συνόδου ἢ περὶ ταῦτα προμήθεια κατεπράχθη*. Ἡ περίπτωση αὐτὴ χρήζει ἐιδικῆς μνείας, δεδομένου ὅτι ἡ ὑποκείμενη ἐπισκοπικὴ ἐδρα τῶν Λιμνίων, ποὺ παραχωρήθηκε στὸν ἐκδιωγμένο ἀπὸ τὴν ἐδρα τοῦ μητροπολίτη Ἀμασειᾶς, ἀνῆκε στὸ κράτος τῆς Τραπεζούντας. Ὡς ἐκ τούτου ζητήθηκε καὶ ἡ σύμφωνη γνώμη τοῦ Ἀλεξίου Β΄ Κομνηνοῦ τῆς Τραπεζούντας.

64. Βλ. τὴ συνοδικὴ ἀπόφαση: E. Kurtz, *Sinodali gramoti* ἀρ. 3, 110-111 (Αὐγ. 1216), ὅπου περιέχεται καὶ ὁ βασιλικὸς ὀρισμὸς: 110.25-111.39' F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* 1710 (Μάιος 1216).

οποίος του διασφάλισε *ἐκκλησίαν... λόγω τῆς ἐπιδόσεως, ὡς σχολάζοντι τῆς λαχούσης*⁶⁵. Ο Νικόλαος διατήρησε την *ἐπιδοθεῖσα* ἔδρα ως το 1265, ὁπότε περιέπεσε σε δυσμένεια⁶⁶. Η αυτοκρατορική μεσολάβηση μαρτυρεῖται και το 1305, ὅταν ὁ Ανδρόνικος Β΄ αποφάσισε να παραχωρηθεῖ *εἰς ἐπίδοσιν* ἡ μητρόπολη Μηθύμνης στον μητροπολίτη Σάρδεων, *κρίνας ἐπαινετὸν καὶ πρὸς τὰ σωτήρια καὶ ὀφείλοντα διεγείρας αὐτόν, καὶ ἐπιμελείας ἀρμοδίας καὶ ἀσφαλοῦς προενοήσατο ἄριστα*⁶⁷. Μια ἀκόμη περίπτωση ἐκχώρησης ἐκκλησιαστικῆς ἔδρας κατ' *ἐπίδοσιν* χάρις στην αυτοκρατορική εὐνοια ὑπονοεῖται το 1353, ὅταν ὁ μητροπολίτης Τραϊανουπόλεως ἔλαβε τὴ διοίκηση τῆς χηρεύουσας ἔδρας τῆς μητρόπολης Περιθεωρίου. Πέρα ἀπὸ τὴ πνευματικὴν ἀρετὴν τῶν ἀρετῆς τονίζεται καὶ ἡ ἀφοσίωση πρὸς τὸν αυτοκράτορα: *ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς ἐνούσης αὐτῷ ἀρετῆς καὶ περὶ τὰ πνευματικὰ ἐπιστήμης καὶ τῶν λοιπῶν θεοφίλων προτερημάτων καὶ τῆς καθαρᾶς εὐνοίας, ἣν κατὰ τὸ εἶκός καὶ ὀφειλόμενον ἔδειξε καὶ δεικνύει μετὰ τοῦ προσήκοντος ζήλου τῷ ἐνθέῳ κράτει τοῦ κρατίστου καὶ ἀγίου μου αυτοκράτορος*⁶⁸. Τέλος, ὁ Γρηγόριος Παλαμάς (1347-1359) φαίνεται ὅτι ἀνέλαβε με αυτοκρατορική μεσολάβηση τὴ διοίκηση τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Λήμνου γύρω στο 1349, καθὼς δὲν μπορούσε νὰ ἀναλάβει τὰ ἀρχιερατικὰ του καθήκοντα λόγω τοῦ καθεστώτος τῶν Ζηλωτῶν στὴ Θεσσαλονίκη (1342-1349), πρὸς τὴν ἀναγνώριση τῆς αυτοκρατορικῆς ἐξουσίας τοῦ Ἰωάννη Στ' Καντακουζηνού (1347-1354)⁶⁹. Τὴν περισσότερη φορὴ πάντως φαίνεται ὅτι ὁ αυτοκράτορας δὲν ἐμπλέκεται καὶ ὅτι ἡ πατριαρχικὴ σύνοδος ἀποφασίζει αὐτόβουλα.

65. Παχυμέρης II, 463.10-19.

66. Για τὸν Νικόλαο Κρότωνος βλ. R.-J. Loenertz, Notes d'histoire et de chronologie byzantines, *REB* 20 (1962) 171-180, σ. 173-175 (= *Byzantina et Franco-Graeca*, Rome 1970, σ. 432-439, ἰδίως σ. 434-436). - P.L.P. 8, 20413.

67. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Νικηφόρος Μοσχόπουλος 218.38-219.15' V. Laurent, *Reg.* 1626 (1305). - Βλ. καὶ J. Preisser-Kapeller, *Studien* II, 291.

68. PRK III, αρ. 188, στ. 8-12' J. Darrouzès, *Reg.* 2352 (Δεκ. 1353). - Βλ. καὶ J. Preisser-Kapeller, *Studien* II, 377.

69. Φιλόθεος Κόκκινος, *Λόγος εἰς Γρηγόριον Παλαμᾶν* κεφ. 84-85. - Ἰω. Καντακουζηνός III, 105.9-12: *Γρηγόριος μὲν οὖν ὁ Θεσσαλονίκης ἀρχιερεὺς, ἐπεὶ μὴ εἰσεδέχεται παρὰ τῶν ἀρχόντων, εἰς Λήμνον διέτριβεν ἀναστρέψας, καὶ προνοίας παρὰ βασιλέως τῆς δεούσης ἤξιούτο*. - Βλ. καὶ F. Dölger, *Reg.* 2951. - J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959, σ. 137-138. - J. Darrouzès, *Reg.* 2314 καὶ σχόλια. - P.L.P. 9, 21546. - Πρβ. G. T. Dennis, *The Late Byzantine Metropolitans of Thessalonike*, στο *Symposium on Late Byzantine Thessalonike*, *DOP* 57 (2003) 255-263, σ. 256. - J. Preisser-Kapeller, *Studien* II, 482, πρὸς τὸν ἀναφέρουν τὸ γεγονός. - Για τὸ κίνημα τῶν Ζηλωτῶν βλ. Κ. Π. Κωτσιόπουλος, *Τὸ κίνημα τῶν Ζηλωτῶν στὴ Θεσσαλονίκη (1342-1349). Ἱστορικὴ, Θεολογικὴ καὶ Κοινωνικὴ διερεύνηση*, διδακτορικὴ διατριβή, ΑΠΘ, Θεολογικὴ Σχολή, Θεσσαλονίκη 1997, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η *κατ' επίδοσιν* παραχώρηση μιας χηρέουσας επισκοπικής έδρας σε έναν αρχιερέα έπρεπε να γίνει με απόφαση της μητροπολιτικής συνόδου⁷⁰. Έτσι το 1216 ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρης δεν ζήτησε από τον πατριάρχη ή την πατριαρχική σύνοδο αλλά από τον μητροπολίτη Εφέσου και τη σύνοδό του να φροντίσουν, ώστε ο μητροπολίτης Μυτιλήνης να λάβει τη διοίκηση μιας κενής εκκλησιαστικής έδρας στη μητροπολιτική περιφέρεια Εφέσου⁷¹. Ωστόσο μαρτυρούνται ορισμένες περιπτώσεις κατά τις οποίες η πατριαρχική και όχι η μητροπολιτική σύνοδος αποφασίζει την *κατ' επίδοσιν* παραχώρηση επισκοπικών εδρών⁷². Το 1317-1318 λόγω χάρη η πατριαρχική σύνοδος παραχώρησε *εις επίδοσιν* στον μητροπολίτη Ποντοηρακλείας την επισκοπή Αμυκλίου, *τήν ύποκειμένην ταῖς Παλαιαῖς Πάτραις*. Στην πατριαρχική σύνοδο δεν συμμετείχε ο μητροπολίτης Παλαιών Πατρών, ούτε γίνεται λόγος στη συνοδική απόφαση αν ζητήθηκε και δόθηκε σχετική άδεια από τον μητροπολίτη και τη σύνοδό του⁷³. Σε αυτές τις περιπτώσεις θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι η μητροπολιτική έδρα είναι κενή, γεγονός που επιτρέπει στην πατριαρχική σύνοδο να επέμβει σε εσωτερικό ζήτημα μιας μητροπολιτικής περιφέρειας⁷⁴. Πράγματι, η επισκοπή Μοσυνο-

70. Βλ. ανωτ. 130-131. - Βλ. και J. Darrouzès, *Transferts épiscopaux* 162.

71. Βλ. ανωτ. σ. 131.

72. PRK I, αρ. 51' J. Darrouzès, *Reg.* 2081 (Αύγ. 1317-Αύγ. 1318). - PRK I, αρ. 61' *Reg.* 2093 (Νοέμβρ. 1318-Φεβρ. 1319). - PRK II, αρ. 164, στ. 6-8' *Reg.* 2277 (Μάιος 1347). - MM 1, αρ. 319, 579.22 κ.ε'. *Reg.* 2622 (Μάιος 1371). - MM 2, αρ. 388, 92.12-93.3 (t.a.q. Ιαν. 1387). - Πρβ. PRK 2, αρ. 169, στ. 20-22' F. Dölger, *Reg.* 2929 (Σεπτ. 1347): αναφέρεται σε παραχώρηση επισκοπών της Μικράς Ρωσίας (Μολδοβλαχίας) στον μητροπολίτη Γαλιτζής (πριν από τον Φεβρουάριο του 1347). Το χωρίο δεν καθιστά σαφή τον τρόπο με τον οποίο δόθηκαν οι επισκοπές. Ο J. Darrouzès (*Reg.* 2224, σχόλια) θεωρεί αρκετά πιθανό να πρόκειται για κανονική υπαγωγή στη νεο-ιδρυθείσα μητρόπολη Γαλιτζής.

73. PRK I, αρ. 51' J. Darrouzès, *Reg.* 2081 (Αύγ. 1317-Αύγ. 1318). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 238-239. - Βέβαια η επισκοπή κανονικά ανήκε στη μητρόπολη Λακεδαιμονίας. Για τη διεκδίκηση της επισκοπής Αμυκλίου ανάμεσα στις μητροπόλεις Παλαιών Πατρών και Λακεδαιμονίας βλ. PRK II, αρ. 134' *Reg.* 2202 (Νοέμβρ. 1340). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 238.

74. Το 1318-1319 (PRK I, αρ. 61' J. Darrouzès, *Reg.* 2093) παραχωρείται η επισκοπή Χίου στον νεο-εκλεγέντα μητροπολίτη Σμύρνης (βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 449). Στη συνοδική απόφαση αναφέρεται ότι η *επιδοθείσα* επισκοπή είναι κενή και ότι λόγω των ταραγμένων πολιτικο-στρατιωτικών συνθηκών είχε καταστεί ανενεργός η υπαγωγή της επισκοπής στη μητρόπολη Ρόδου: *τῷ τοιούτῳ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Σμύρνης κατὰ λόγον ἐπιδόσεως παρέχομέν τε καὶ νέμομεν, ἐν στερήσει καὶ ταύτην τελοῦσαν γνησίου ἀρχιερέως οὐδ' ὑποκειμένην τῷ Ῥόδου διὰ τὴν συμβᾶσαν ἀνωμαλίαν καὶ σύγχυσιν* (στ. 35-38). Παρότι γίνεται μια προσπάθεια να δικαιολογηθεί η προσωρι-

πόλεως, που ανήκε στη μητροπολιτική περιφέρεια του Τραϊανουπόλεως, παραχωρήθηκε στον μητροπολίτη Ξανθείας *χηρευούσης ἔτι τῆς Τραϊανουπόλεως*⁷⁵. Όταν όμως οριζόταν μητροπολίτης για τη χηρευούσα έδρα, οι υποκείμενες επισκοπές όφειλαν να επιστρέψουν στη διοίκησή του⁷⁶. Υπήρχε βέβαια και η περίπτωση ο αρμόδιος μητροπολίτης να δεχόταν να επικυρώσει την παραχώρηση της υποκείμενης έδρας. Το 1387 ο νεο-εκλεγείς μητροπολίτης Πέργης και Ατταλείας Αθανάσιος δεν μπορούσε να διατηρήσει, όπως οι προκάτοχοί του, τη διοίκηση τμήματος της μητροπολιτικής περιφέρειας Μύρων, διότι υπήρχε πλέον *γνήσιος* μητροπολίτης στην εν λόγω έδρα. Ο πατριάρχης απέστειλε γράμμα στον Ματθαίο Μύρων ζητώντας του να παραχωρήσει τις διεκδικούμενες επισκοπές στον Ατταλείας. Παρ' όλα αυτά ο Μύρων ήταν ανυποχώρητος, γεγονός που αποδεικνύει ότι χωρίς τη συναίνεση του μητροπολίτη ήταν αντικανονική η παραχώρηση υποκειμένων σε αυτόν εδρών. Τελικά ο Μύρων φαίνεται ότι δέχτηκε να αναλάβει ο Ατταλείας *ἐπιδόσεως λόγω* τις επισκοπές του, όταν πλέον ο πατριάρχης απείλησε ότι θα του αποσπάσει τη μητρόπολη Ρόδου, την οποία είχε ο ίδιος *εἰς ἐπίδοσιν* και η οποία προφανώς του απέφερε περισσότερα έσοδα⁷⁷.

Ένα άλλο στοιχείο που αξίζει να υπογραμμίσουμε είναι ότι δεν ήταν απαραίτητο η *ἐπιδοθεῖσα* έδρα να ήταν ίδιου βαθμού με την έδρα που κατείχε κανονικά ο προνομιούχος αρχιερέας⁷⁸. Υπάρχουν αρκετά παραδείγματα μητροπολιτών που έλαβαν *εἰς ἐπίδοσιν* αρχιεπισκοπές ή και επισκοπές⁷⁹, αρχιεπισκόπων που έλαβαν προσωρινώς επισκοπι-

νή απόσπαση της επισκοπής, το γεγονός ότι δεν αναφέρεται καθόλου η συναίνεση του μητροπολίτη Ρόδου υποδηλώνει ότι η έδρα του ήταν κενή.

75. PRK II, αρ. 164, στ. 6-8' J. Darrouzès, *Reg.* 2288 (Αύγ. 1347) και 2277 (Μάιος 1347). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 502, 522.

76. Βλ. PRK II, αρ. 164, στ. 6-8, 14-16' J. Darrouzès, *Reg.* 2288 (Αύγ. 1347). - MM 2, αρ. 388, 92.12-93.9' *Reg.* 2812 (Ιαν. 1387).

77. MM 2, αρ. 388' J. Darrouzès, *Reg.* 2812 (Ιαν. 1387). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 372. - Δεν σώζεται η απάντηση του Μύρων. Ωστόσο το γεγονός ότι τον Νοέμβριο του 1387 εξακολουθεί ο εν λόγω μητροπολίτης να έχει την έδρα της Ρόδου *ἐπιδόσεως λόγω* υποδηλώνει ότι τελικά υποχώρησε. - Βλ. MM 2, αρ. 398' *Reg.* 2827 (Νοέμβρ. 1387) και σχόλια. - Του ίδιου, *Registre* 271.

78. Βλ. και S. Salaville, Proedros 424. - J. Darrouzès, *Transferts épiscopaux* 162. - J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXI.

79. Αρχιεπισκοπές *εἰς ἐπίδοσιν*: PRK I, αρ. 29' J. Darrouzès, *Reg.* 2057 (Ιαν.-Φεβρ. 1316). - PRK I, αρ. 48' *Reg.* 2078 (Μάιος 1317). - PRK I, αρ. 73, στ. 8-9 (t.a.q. Μάιος 1324). - PRK I, αρ. 96' *Reg.* 2133 (Ιαν. 1327). - PRK I, αρ. 98, στ. 13-14 (t.a.q. Απρ. 1329). - PRK I, αρ. 102, στ. 5-6 (Απρ. 1330). - PRK III, αρ. 212' *Reg.* 2377 (Φεβρ.-Αύγ.

κή ή μητροπολιτική έδρα⁸⁰ και επισκόπων που ανέλαβαν τη διοίκηση μιας μητροπολιτικής ή αρχιεπισκοπικής έδρας⁸¹.

Στο σωζόμενο πατριαρχικό αρχείο του 14ου αι. μαρτυρείται επίσης παραχώρηση σε μητροπολίτες μιας υποκείμενης σε αυτούς επισκοπικής έδρας. Το 1347 λόγω χάρη έπειτα από αίτημα του μητροπολίτη Τραϊανουπόλεως, που δεν μπορούσε να παραμείνει στην έδρα του λόγω τουρκικής κατοχής, η πατριαρχική σύνοδος επέτρεψε *εις κατάντημα και κάθισμα του Τραϊανουπόλεως είναι την αυτήν άγιωτάτην επισκοπήν της Μοσυνοπόλεως, έως αν Θεού δόντος εις εαυτήν επανέλθῃ ἢ κατ' αὐτὸν άγιωτάτη μητρόπολις*. Ο μητροπολίτης θα ιερουργούσε και θα εκτελούσε όλα τα διοικητικά και ποιμαντορικά καθήκοντα, αλλά, όπως σημειώνεται και στην περίπτωση της *επιδόσεως*, θα απείχε *της του ιεροῦ συνθρόνου εγκαθιδρύσεως*⁸². Ωστόσο καμία από τις

1355). - MM 1, αρ. 213' *Reg.* 2490 (Μάιος 1365). - MM 1, αρ. 307' *Reg.* 2616 (ανέκδοτο, Μάιος 1371). - Επισκοπές *εις επίδοσιν*: PRK I, αρ. 51' *Reg.* 2081 (Αύγ. 1317-Αύγ. 1318). - PRK I, αρ. 61' *Reg.* 2093 (Νοέμβρ. 1318-Φεβρ. 1319). - MM 1, αρ. 319, 579.22-28' *Reg.* 2622 (Μάιος 1371).

80. MM 1, αρ. 216' J. Darrouzès, *Reg.* 2495 (ανέκδοτο, Ιούν.-Ιούλ. 1365): επισκοπή *εις επίδοσιν*. - PRK I, αρ. 50' *Reg.* 2080 (Αύγ. 1317): μητρόπολη *εις επίδοσιν*.

81. PRK I, αρ. 6' J. Darrouzès, *Reg.* 2034 (Ιούλ.-Σεπτ. 1315): μητροπολιτική και αρχιεπισκοπική έδρα *εις επίδοσιν*. - PRK I, αρ. 7' *Reg.* 2035 (Ιούλ.-Σεπτ. 1315): μητροπολιτική έδρα *εις επίδοσιν*. - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I.LXI.

82. PRK II, αρ. 164 (χωρία: στ. 12-14, 19) J. Darrouzès, *Reg.* 2288 (Αύγ. 1347). - Βλ. επίσης PRK I, αρ. 49, στ. 42-46' J. Darrouzès, *Reg.* 2079 (Ιούλ. 1317): *...ώστε καθήσθαι μὲν και διάγειν τὸν τοιοῦτον ιερώτατον μητροπολίτην ἐν αὐτῇ τῇ τῶν Λιμνίων άγιωτάτη επισκοπῇ, τὸν τε ἐκεῖσε χριστιανικὸν λαὸν άρχιερατικῶς ποιμαίνειν και βελτιοῦν, ...ιερουργεῖν τε ἐν αὐτῇ, ἀνευ τῆς του ιεροῦ συνθρόνου εγκαθιδρύσεως...* - PRK I, αρ. 54, στ. 12-13, 24-25' *Reg.* 2085 (Αύγ. 1318): *ἐν τῇ τοιαύτῃ τῆς Χαρμαίνης επισκοπῇ διάγειν και τὰ τῇ άρχιερωσύνη αὐτοῦ ἀνήκοντα διαπράττεσθαι. ...ἔσται τοίνυν διάγων και πράττων τὰ εἰρημμένα ἐν τῇ τοιαύτῃ επισκοπῇ.* - PRK III, αρ. 196' *Reg.* 2367 (Ιούλ. 1354): *οἱ προϊστάμενοι άρχιερατικῶς τῆς Ῥωσίας... μετόκησαν εις τὴν άγιωτάτην αὐτῆς επισκοπήν Βλαντιμοίρου ἰκανὴν οὔσαν παρέχειν αὐτοῖς καταμονὴν και ἀνάπανσιν πάντων τῶν χρειωδῶν. ...μαρτυρεῖ τοῦτο και τὸ μὴ γεγονέναι ἐφ' ἰκανοῖς χρόνοις ἐπίσκοπον, ὡς τοῦ μητροπολίτου ἰδιοποιησαμένου και κατασχόντος αὐτήν. ...Ἡ γοῦν μετριότης ἡμῶν ...ἐπεὶ πολλαχόθεν ἐγνώρισεν, ὡς οὐκ ἔστιν ἑτέρα καταμονὴ και ἀνάπανσις και κατάντημα τῇ άγιωτάτῃ μητροπόλει Ῥωσίας... παρακελεύεται... διὰ τοῦ παρόντος συνοδικοῦ γράμματος εἶναι και εὑρίσκεσθαι τὸν τε ιερώτατον μητροπολίτην Ῥωσίας και τοὺς μετ' αὐτὸν πάντας ἐν τῷ Βλαντιμοίρῳ και ἔχειν τοῦτο ὡς οἰκεῖον κάθισμα ἀναφαιρέτως και ἀναποσπάστως εις αἶδνα τὸν ἅπαντα. και ἔνι μὲν και τὸ Κύεβον ὡς οἰκεῖος θρόνος και πρῶτον κάθισμα τοῦ άρχιερέως, ἐὰν περισώζηται, μετ' ἐκεῖνο και σὺν ἐκείνῳ δεύτερον κάθισμα και καταμονὴ και ἀνάπανσις ἡ άγιωτάτη επισκοπῇ Βλαντιμοίρου, ἐν ἧ... ἐνεργήσῃ ὁ μητροπολίτης Ῥωσίας... ὅσα κανονικῶς ἐφεῖται και τῷ γνησίῳ άρχιερεῖ, ἀνευ μέντοι τῆς του ιεροῦ συνθρόνου εγκαθιδρύσεως.* - MM 2, αρ. 405' *Reg.* 2849 (Φεβρ. 1389).

πέντε παρόμοιες συνοδικές πράξεις δεν χαρακτηρίζεται *ἐπιδοτήριον* γράμμα, ούτε αναφέρει τον όρο *ἐπίδοσις*. Θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς ότι πρόκειται για ειδικές περιπτώσεις, που λόγω του ότι αφορούν υποκειμένες επισκοπικές έδρες δεν αποκαλούνται *ἐπίδοσις*, αν και είναι συγγενείς προς αυτήν⁸³.

Επίσης ο όρος *ἐπίδοσις* δεν χρησιμοποιείται στις δύο περιπτώσεις που παραχωρήθηκε η διοίκηση μιας μητρόπολης σε έναν επίσκοπο (υποκειμένο ή μη), παρότι περιγραφικά φαίνεται να πρόκειται για τον ίδιο θεσμό: *ἐπεὶ περ εὔρε καὶ ἄλλοτε συνήθως οἰκονομίαν ἐν ἐκκλησίαις περιστατουμέναις γενέσθαι παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν, δέδωκεν ἄδειαν καὶ προέτρεψεν ἤδη μετὰ τῆς περὶ αὐτὴν ἱεράς συνόδου τούτω δὴ τῷ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ Ζήλου προῖστασθαι ἀρχιερατικῶς καὶ διεξάγειν τὸν χριστιανικὸν πάντα λαόν, ὅσος τὲ ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῆς εἰρημένης μητροπόλεως καὶ ὅσος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτης εὐρίσκεται, ὥστε δὴ καὶ ἐν τῷ θείῳ ναῷ τῆς αὐτῆς μητροπόλεως ἱερουργεῖν αὐτὸν καὶ καθιστᾶν πρεσβυτέρους καὶ διακόνους καὶ πάντων ἀπλῶς μετέχειν τῶν ἐ-*

83. Βλ. και J. Darrouzès, *Reg.* 2085 (σχόλια): «La caractère particulier de cette mesure apparaît par comparaison avec l'acte délivré au métropolitain d'Amasée (N. 2079); il n'y pas d'intervention expresse de l'empereur et le terme *épidosis* n'est pas prononcé». - Του ιδίου, *Reg.* 2288 (σχόλια): «Mais l'acte qui permet à ce métropolitain de résider temporairement à Mosynopolis est d'un autre genre». - Του ιδίου, *Registre* 265 σημ. 22: «il ne s'agit pas d'exercer simplement les droits épiscopaux à Charmaina mais d'administrer la métropole en résidant à Charmaina. Théoriquement - on ne sait ce qu'il en fut réellement -, l'évêque de Charmaina pouvait subsister à côté du métropolitain résidant temporairement auprès de lui. Il est normalement sousentendu que l'évêque reste vacant». - Βλ. και ό.π. σ. 342: «l'évêché de Limnia, suffragant d'Amasée, passe sous jurisdiction directe au métropolitain». - Πρβ. ωστόσο του ιδίου, *Reg.* 2079 (σχόλια): «Le synode peut cependant prendre une mesure temporaire, par le biais d'une *épidosis*, en faveur du métropolitain de Larissa: N. 2085». - Του ιδίου, *Registre* 264. - Βλ. επίσης Ηλ. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 287, που θεωρεί ότι η παραχώρηση της επισκοπής Μοσυνοπόλεως στον μητροπολίτη Τραϊανουπόλεως γίνεται *κατ' ἐπίδοσιν*. - Κ. Ράλλης, Ένωσις-Επίδοσις 200: «Δύναται δ' η επιδομένη επισκοπή να η, είτε επισκοπή ετέρας μητροπόλεως είτε αυτής ταύτης προς ης τον μητροπολίτην γίνεται η επίδοσις», και σημ. 9 (για την περίπτωση της επισκοπής Λιμνίων), 10 (για την περίπτωση της επισκοπής Χαρμαίνης). Επίσης ο μελετητής (σ. 192-193 και σημ. 4, 194 και σημ. 11, 198 και σημ. 36) εντάσσει την περίπτωση της παραχώρησης της επισκοπής Μοσυνοπόλεως σε κεφάλαιο υπό τον τίτλο: «Περί ενώσεως δι' αποσπάσεως από τινος εκκλησίας και καθυποβολής ετέρα τοιαύτη». Θεωρεί δηλαδή ότι η επισκοπή Μοσυνοπόλεως αποσπάστηκε από τη δικαιοδοσία του μητροπολίτη Ξανθείας και υποβλήθηκε στη μητρόπολη Τραϊανουπόλεως, όπου ανήκε και στο παρελθόν. Το περιεχόμενο του συνοδικού εγγράφου δεν επιτρέπει ωστόσο μια τέτοια ερμηνεία. - Βλ. τέλος και J. Preiser-Kapeller, *Studien I.* LXII, που θεωρεί ότι οι περιπτώσεις της σημ. 75 (PRK I, αρ. 49, 54. - MM 2, αρ. 405) αποτελούν παραχωρήσεις επισκοπικών εδρών *κατ' ἐπίδοσιν*.

φειμένων γνησίοις ἀρχιερεῦσιν, ἄνευ μέντοι τοῦ προβιβάζειν καὶ χειροτονεῖν ἐπισκόπους καὶ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως⁸⁴. Πάντως δεν εἶναι λίγες οἱ περιπτώσεις συνοδικῶν ἐγγράφων, ὅπου δεν μνημονεύεται ρητὰ ὁ ὅρος ἐπίδοσις, παρά χρησιμοποιούνται σχετικές περιγραφικές φράσεις, καὶ ὡστόσο δεν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀφορούν κατ' ἐπίδοσιν παραχώρηση ἐκκλησιαστικῶν ἐδρῶν⁸⁵.

4. Οἱ λόγοι ἐκχώρησης ἐκκλησιαστικῶν ἐδρῶν

Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους καθιερώθηκε νὰ παραχωροῦνται κατ' ἐπίδοσιν ἐκκλησιαστικὲς ἐδρες σχετίζονται μετὰ τὴν πολιτικὴ, στρατιωτικὴ καὶ οἰκονομικὴ παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου. Οἱ πρώτες μαρτυρούμενες περιπτώσεις τοῦ τέλους τοῦ 11ου - ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰ. ἀφοροῦν: α) σε ἀρχιερεῖς ποὺ εἶχαν ἐκδιωχθεῖ ἢ εἶχαν ἀναγκαστεῖ νὰ εγκαταλείψουν τὶς ἐδρες τοὺς λόγω ἐχθρικής κατοχῆς· β) σε ἀρχιερεῖς ποὺ παράλληλα μετὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τους περιφέρειαν ἔλαβαν τὴν διοίκηση μιᾶς ἀκόμη ἐδρας, εἴτε γιὰ νὰ ἐνισχυθοῦν οἰκονομικά, εἴτε γιὰ νὰ ἀλάβουν τὴν πνευματικὴ ἐπιστασία ἐνὸς ποιμνίου, γιὰ τὸ ὁποῖο δεν ἦταν ἐφικτὸ νὰ ὀριστεῖ γνήσιος ἀρχιερέας ἐξαιτίας δυσχερῶν οἰκονομικῶν ἢ πολιτικο-στρατιωτικῶν συνθηκῶν⁸⁶.

Δεν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ θεσμοῦ ἐντάθηκε

84. PRK I, ἀρ. 7 (τὸ χωρίο: στ. 29-39)· J. Darrouzès, *Reg.* 2035 (Ἰούλ.-Σεπτ. 1315). - PRK I, ἀρ. 6, στ. 10-19· *Reg.* 2034 (Ἰούλ.-Σεπτ. 1315): *οἰκονομία χρησαμένη, ἦν δὴ συνήθως καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν οἰκονομοῦντες ἦσαν ἐν περιστάτουμέναις ἐκκλησίαις... ἄδειαν αὐτῷ δέδωκε καὶ προέτρεψεν ἀρχιερατικῶς διεξάγειν τὸν χριστιανικὸν πάντα λαόν* (βλ. καὶ PRK I, ἀρ. 24, στ. 1-16, 20-25, 31-46, Δεκ. 1315).

85. Βλ. λόγου χάρι PRK I, ἀρ. 24, στ. 33-37· *Reg.* 2051 (Δεκ. 1315): *τῷ ῥηθέντι δὲ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Πισσιδίας τὴν αὐτῆς τε καὶ πάντων τῶν ὑπ' αὐτὴν τελούντων ποιμαντικὴν ἀνατιθέμεν διεξαγωγὴν..., ὅση δηλονότι τοῖς ὁμοίῳ τρόπῳ χηρεύουσαις κατέχουσιν ἐκκλησίας ἐφεῖται, ἄνευ μέντοι τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως.* - PRK I, ἀρ. 55, στ. 8-15· *Reg.* 2086 (Ὀκτ. 1318): *παρακελεύεται... εἶναι τὴν τοιαύτην ἐνορίαν τῆς δηλωθείσης μητροπόλεως Ἀπαμείας ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἐπίσκεψιν καὶ ἀνάκρισιν τοῦ διαληφθέντος ἱερωτάτου μητροπολίτου Προύσης.* - PRK I, ἀρ. 56, στ. 38-43· *Reg.* 2087 (Ὀκτ. 1318): *καθέξει τοίνυν ὁ αὐτὸς μητροπολίτης Μελιτηνῆς... τὴν τοιαύτην μητρόπολιν... καὶ ἐπαδείας ἔξει ἱερουργεῖν ἐν αὐτῇ... καὶ ἀπλῶς τῶν ἐκείνης πάντων μεθέξει, ὅσα καὶ γνήσιος ταύτης ἀρχιερεὺς, ἄνευ μόνον τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως.* - MM 1, ἀρ. 213, 472. 4-6· *Reg.* 2490 (Μάιος 1365): *ἐπιλαβέσθαι τὸν ἱερωτάτον μητροπολίτην Ἰωαννίνων... καὶ τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Λευκάδος.* - MM 2, ἀρ. 460, 205.1-9· *Reg.* 2946 (Ἰαν. 1394): *ἵνα σοὶ δῶμεν ἄδειαν καὶ ἐνεργῆς εἰς τὴν Ἀττάλειαν τὰ ἀρχιερατικά, ...* - Βλ. καὶ ἀνωτ. σημ. 41.

86. Βλ. καὶ Ηλ. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 257. - Κ. Ράλλης, Ἐνωσις-Επίδοσις 201-202. - Σ. Βρυώνης, *Παρακμὴ* 247.

μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204. Στις περιοχές που καταλήφθηκαν από τους Λατίνους οι περισσότεροι ιεράρχες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις έδρες τους αρνούμενοι να ομολογήσουν πνευματική υποταγή στον πάπα⁸⁷. Ο μητροπολίτης Κερκύρας Βασίλειος Πεδιαδίτης σε γράμμα που απέστειλε το 1213 στον πάπα Ιννοκέντιο Γ' σχολιάζει: *οί δυσικοί πάντες μητροπολίται και ἀρχιεπίσκοποι παρά τῆς ἀγιωσύνης σου ἀπό τῶν οἰκείων θρόνων ἀπηλάθησαν, ὧν οἱ μὲν καὶ ζῶσιν ἔτι περιόντες πλανῆται... εἰ δὲ καὶ ἐπισκοπή τις τὴν ἀγιότητά σου ἔλαθε καὶ οὐκ ἐδίωξε τὸν ταύτης πρόεδρον, ἀλλ' οἱ κοσμικοὶ ἄρχοντες σὲ τὸν μέγαν καὶ πρῶτον ἀρχιερέα ζηλώσαντες... ἀπήλασαν τῶν ἐκκλησιῶν παράδειγμα ἔχοντες τὰς πράξεις τῆς σῆς ἀγιότητος*⁸⁸. Ὅπως ἤδη αναφέρθηκε, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς εκδιωχθέντες ἀρχιερεῖς κατέφυγαν στο κράτος τῆς Νίκαιας, ὅπου τοὺς παραχωρήθηκε μια χηρεύουσα εκκλησιαστικὴ ἔδρα *προσκαίρως*⁸⁹.

Εἰδικά στη Μ. Ἀσία οἱ δυσχερεῖς πολιτικὲς καὶ οικονομικὲς συνθήκες που προκαλοῦσαν οἱ τουρκικὲς ἐπιθέσεις καὶ κατακτήσεις ἤδη ἀπὸ τὸ β' μισό τοῦ 11ου αἰ.⁹⁰, εἶχαν ὡς συνέπεια οἱ ἄλλοτε πολυπληθεῖς καὶ εὐπορες ἀνατολικὲς εκκλησιαστικὲς ἔδρες νὰ ἀπομείνουν με εὐάριθμο ποίμνιο, ἐνῶ ἡ εκκλησιαστικὴ περιουσία υπέστη λόγω τῶν συνεχῶν ἐπιδρομῶν καὶ κατακτήσεων σοβαρὴ φθορὰ καὶ μείωση. Ἡ κατάσταση ἀνέχειας στὴν ὁποία περιήλθαν ἦταν τόση που σε πολλὲς περιπτώσεις δὲν ἦταν πλέον ἐφικτό νὰ καλυφθοῦν τὰ ἐξόδα γιὰ τὴ συ-

87. Βλ. σχετικὰ R. Janin, *Au lendemain de la conquête de Constantinople*, *REB* 32 (1933) 5-21, 195-202. - R. L. Wolff, *The Organization of the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204-1261*, *Traditio* 6 (1948) 37-60 (= *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, VR, London 1976, ἀρ. VIII). - G. Fedalto, *La chiesa latina in Oriente*², v. I, [Studi Religiosi 3] Verona 1973, 1981, σ. 192-193. - Βλ. ἐπίσης Ελισάβετ Χατζηαντωνίου, *Μητρόπολη Θεσσαλονίκης* 182 κ.ε., γιὰ τὴν περίπτωση τῆς μητροπολιτικῆς περιφέρειας τῆς Θεσσαλονίκης.

88. *Ἐπιστολὴ τοῦ παναγιωτάτου μητροπολίτου Κερκύρας κυροῦ Βασιλείου πρὸς τὸν πάπαν Ῥώμης*, ἐκδ. Κ. Α. Μανάφης, *Ἐπιστολὴ Βασιλείου Πεδιαδίτου μητροπολίτου Κερκύρας πρὸς τὸν πάπαν Ιννοκέντιον Γ' καὶ ὁ χρόνος πατριαρχείας Μιχαήλ Δ' τοῦ Αὐτωρειανού*, *ΕΕΒΣ* 42 (1975-1976) 429-440 (κειμενο: 435-438), 437.69-78 (1213) καὶ σ. 431. - Βλ. καὶ E. Kurtz, *Sinodali gramoti* ἀρ. 1, στ. 53-55' F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* 1698 (Ἀπρ. 1216): *μετὰ καὶ γνωμοδοτήσεως ὑμῶν κοινῆς, πρὸς δὲ καὶ τῶν ἐν τοῖς μέρεσι τῆς Νικαίας καὶ τῆς Παφλαγονίας ὄντων ἀποδήμων ἀρχιερέων*.

89. Βλ. ἀνωτ. σ. 130-131.

90. Βλ. σχετικὰ Σ. Βρυώνης, *Παρακμὴ* 73 κ.ε. - Γ. Α. Λεβενιώτης, *Ἡ πολιτικὴ κατάρρευση τοῦ Βυζαντίου στὴν Ἀνατολή. Τὸ ἀνατολικὸ σύνορο καὶ ἡ κεντρικὴ Μικρὰ Ἀσία κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 11ου αἰ.*, τ. Α'Β', [ΚΒΕ - Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 43] Θεσσαλονίκη 2007.

ντήρηση ενός αρχιερέα στην περιοχή: *τὸ γνήσιον ἔχειν ἀρχιερέα μεθ' ἑαυτῶν ἀδύνατον φαίνεται, τῆς ἐκκλησίας πάσαι καταλυθείσης, καὶ μηδὲ τῶν ἐκεῖ τοσοῦτων ὄντων εἰς παραμυθίαν αὐτοῦ καὶ διατροφήν*⁹¹. Ἐτσι το πατριαρχεῖο και οι μητροπόλεις κατέφευγαν στη λύση της *κατ' ἐπίδοσιν* παραχώρησης μιας εκκλησιαστικής έδρας: μία ενδεής οικονομικά εκκλησιαστική έδρα αναλάμβανε τη διοίκηση μιας εξίσου ή και περισσότερο φτωχής και χηρεύουσας έδρας, συνήθως όμορης, με συνέπεια να δημιουργείται μια βιώσιμη οικονομική μονάδα, αντί να υπάρχουν δύο άπορες. Με αυτόν τον τρόπο από τη μία πλευρά παρέχονταν τα απαραίτητα έσοδα στον αρχιερέα που παρέμενε κοντά στο ποίμνιό του και εξακολουθούσε να εκτελεί τα τελετουργικά, διοικητικά και ποιμαντορικά του καθήκοντα, και από την άλλη εξασφαλιζόταν διαποίμανση για το ποίμνιο της χηρευουσας εκκλησιαστικής έδρας και διεκπεραιώνονταν οι διοικητικές εκκρεμότητες⁹².

Υπήρχε και η περίπτωση να μη μπορούσε να οριστεί νέος αρχιερέας σε μια έδρα, όχι μόνο λόγω της οικονομικής δυσπραγίας της τοπικής εκκλησίας, αλλά και διότι δεν θα γινόταν δεκτός από τις ξένες τοπικές αρχές: *ἐπεὶ δὲ καθ' ὑπερβολὴν ὑπερίσχυσε τὸ δεινὸν ἐκ τῆς κατεχούσης τούτους περσικῆς τυραννίδος, ὡς μηδὲ τὸν ἐσόμενον ἀρχιερέα εὐμαρῶς ἢ καὶ ὀπωσοῦν ἐπιστῆναι δυνηθῆναι ἐκεῖσε, ἀλλὰ καὶ τῷ γενομένῳ καὶ ἐπιστάντι συναντήσῃν τὰ πράγματα κακῶς περιουσία τῶν δυσχερῶν...*⁹³. Η λύση που δινόταν τότε ήταν η ανάθεση των

91. MM 2, αρ. 396, 103.4-7 J. Darrouzès, *Reg.* 2825 (Ιούλ. 1387). - Βλ. και MM 1, αρ. 288 *Reg.* 2600 (ανέκδοτο, Νοέμβρ. 1370). - MM 2, αρ. 399, 109.24-27 *Reg.* 2829 (Νοέμβρ. 1387): *τῆς γὰρ πόλεως Χαλκηδόνος πρὸ χρόνων πολλῶν ἀφανισθείσης καὶ λίαν ὀλίγων ὄντων τῶν ἐποίκων αὐτῆς, ὡς μηδὲ ἐπισκόπου χρεῖαν ἔχειν αὐτούς.*

92. Βλ. για παράδειγμα PRK I, αρ. 50, στ. 49-58 J. Darrouzès, *Reg.* 2080 (Αύγ. 1317): *ὡς ἂν οὗτος μὲν τὴν δυνατὴν ἐπικουρίαν ἐκεῖθεν πορίζηται, ὁ δὲ κατ' ἐκείνην ἱερεὺς τε καὶ λαὸς τῆς παρὰ τοῦδε διδασκαλίας ἐπαπολαύων πᾶσαν ἐπιδιδοίη τὴν κατὰ ψυχὴν ὠφέλειαν καὶ τὴν ἐς τὰ κρείττω προκοπὴν καὶ βελτίωσιν Χριστοῦ χάριτι. καθέξει τοίνυν ὁ αὐτὸς ἱερώτατος ἀρχιεπίσκοπος Μεσήνης τὴν τοιαύτην ἀγιωτάτην ἐκκλησίαν Ἀρκαδιουπόλεως καὶ τὰ ὑπ' αὐτὴν πάντα καὶ ἐπαδείας ἔξει ἱερουργεῖν ἐν αὐτῇ καὶ διακόνους προβιβάζειν καὶ πρεσβυτέρους, ἔτι δὲ καὶ ἡγουμένους ἐγκαθιστᾶν καὶ ἄπλῶς τῶν ἐκείνης πάντων μεθέξει, ὅσα καὶ γνήσιος ἀρχιερεὺς, ἄνευ μέντοι τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως.* - Βλ. και Σ. Βρυώνης, *Παρακμὴ* 247.

93. PRK I, αρ. 7, στ. 14-18 J. Darrouzès, *Reg.* 2035 (Ιούλ.-Σεπτ. 1315). - Βλ. και PRK I, αρ. 6, στ. 1-4 *Reg.* 2034 (Ιούλ.-Σεπτ. 1315): *Μακρὸς μὲν ἐξ οὗ χρόνος οὐ γέγονε τῇ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει Σίδης ἀρχιερεὺς τὸ δ' αἴτιον, ὅτι δὴ ἐπὶ τοσοῦτον ὑπερίσχυσε τὸ δεινὸν καὶ οὐκ ἀσφαλὲς ἢ εἰς τὰ ἐκεῖσε φέρουσα κατέστη ἐκ τῆς τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν ἐπιθέσεως.* - PRK I, αρ. 24, στ. 4-5 *Reg.* 2051 (Δεκ. 1315): *ἄτε δὴ γνησίων ἀρχιερέων ἐκ μακροῦ χηρευούσας ὡς παρὰ τῶν ἀθέων ἐθνῶν κατακυριευθείσας.* - PRK II, αρ. 131, στ. 1-10 *Reg.* 2257 (Απρ. 1345).

αρχιερατικών καθηκόντων σε έναν όμορο αρχιερέα ή και σε έναν υποκείμενο επίσκοπο που λόγω προσωπικότητας ή λόγω ανεκτικότητας των τοπικών αρχών σε εκείνη την πόλη είχε κατορθώσει να παραμείνει κοντά στο ποίμνιό του.

Ακόμη ήταν ανάγκη να βρεθεί ένας τρόπος, προκειμένου να διευθετηθεί γενικώς το ζήτημα των αρχιερέων που συσσωρεύονταν στην πρωτεύουσα⁹⁴, είτε επειδή είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν την έδρα τους λόγω της εχθρικής απειλής ή λόγω των δυσμενών συνθηκών κατοχής⁹⁵, είτε επειδή εκδιώχθηκαν ή εξαρχής δεν έγιναν δεκτοί στην έδρα τους από τον Τούρκο⁹⁶ ή Λατίνο⁹⁷ κατακτητή, είτε τέλος επειδή δεν ήταν εφικτό να εγκατασταθούν στην έδρα για την οποία εκλέχθη-

94. Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXIII. - Πρβ. Αθανασίου πατριάρχου, *Ἐπιστολαί* αρ. 25, V. Laurent, *Reg.* 1613 (1304-1305) αρ. 28, *Reg.* 1620 (1304-1305) αρ. 30, *Reg.* 1598 (τέλη 1303-1305) αρ. 31, *Reg.* 1599 (τέλη 1303-1305) αρ. 32, *Reg.* 1600 (τέλη 1303-1305). - Της ιδίας, *The patriarch Athanasius (1289-1293; 1303-1309) and the Church*, *DOP* 27 (1973) 11-28, σ. 22 κ.ε. - V. Laurent, *Reg.* 1625, 1627, 1744 (σχόλια), σχετικά με την έντονη δυσaráσεια του πατριάρχη Αθανασίου Α΄ για την εγκατάλειψη των εκκλησιαστικών εδρών από τους αρχιερείς και τη συνήθως παρατεταμένη παραμονή τους στην πρωτεύουσα. - Βλ. και MM 1, αρ. 282' βλ. και J. Darrouzès, *Reg.* 2594, σχόλια (Νοέμβρ. 1370). - J. Darrouzès, *Recherches sur les Οφφίκια de l'Église byzantine*, [Archives de l'Orient Chrétien 11 - Institut Français d'Études Byzantines] Paris 1970, σ. 165-166, 449, για τον όρκο που έδιναν οι μητροπολίτες τον 14ο αι. ότι δεν θα εγκαταλείψουν τη διοίκησή τους παρά την κατοχή της έδρας τους από τους Οθωμανούς ή ότι δεν θα παρεπιδημούν για μεγάλο διάστημα στην Κωνσταντινούπολη.

95. Βλ. PRK I, αρ. 24, στ. 6-8' J. Darrouzès, *Reg.* 2051 (Δεκ. 1315): *τοῦτον ἐξικανοῦ στερηθῆναι τῆς οἰκείας ἐπισκοπῆς ὡς τινῶν ἐκεῖ συμβάντων πραγμάτων, ὧν ἔνεκεν οὐδόλως αὐτῶ συμφέρουσα ἦν ἢ πρὸς τὰ ἐκεῖσε ἐπάνοδος*. - MM 1, αρ. 199' *Reg.* 2475 (ἀνέκδοτο, Ιαν. 1365). - MM 2, αρ. 574, 390.2-9' *Reg.* 3132 (Μάιος 1400): *ἐκ τῆς λαχούσης αὐτὸν ἐκκλησίας τὰ ἐνταῦθα καταλαβὼν διὰ τὴν ἐκεῖσε τῶν ἀρχόντων ἀσεβῶν ὄντων θηριωδίαν καὶ ἀγριότητα*. - MM 1, αρ. 199' *Reg.* 2475 (ἀνέκδοτο, Ιαν. 1365). - Βλ. επίσης MM 1, αρ. 294' *Reg.* 2605 και σχόλια (ἀνέκδοτο, Μάρτιος 1371). - Βλ. και PRK III, αρ. 188, στ. 3-5' *Reg.* 2352 (Δεκ. 1353).

96. Βλ. PRK I, αρ. 6, στ. 8-9' J. Darrouzès, *Reg.* 2034 (Ιούλ.-Σεπτ. 1315): *ἐπεὶπερ εὔρε τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Σινώπης ἐκτοπισθέντα τῆς λαχούσης αὐτόν, ...* - PRK I, αρ. 34, στ. 26-32' *Reg.* 2063 (Απρ. 1316): *τὸν ἱερώτατον ἀρχιεπίσκοπον Νυμφαίου... τῆς λαχούσης ἀποξενωθέντα διὰ τὴν ἐξ ἁμαρτιῶν γενομένην ἐπήρειαν καὶ ὡς σχολάζοντα εὐρισκόμενον πρόεδρον αὐθις ἀποκαταστήσαι τῆς ἀγνωστῆς ἀρχιεπισκοπῆς Δέρκου*. - PRK I, αρ. 61' *Reg.* 2093 (Νοέμβρ. 1318-Φεβρ. 1319). - PRK III, αρ. 263' *Reg.* 2436 (Ιούλ. 1361). - MM 1, αρ. 241' *Reg.* 2544 (ἀνέκδοτο, Οκτ. 1368).

97. Βλ. *Περὶ μεταθέσεων* αρ. 63. - V. Laurent, *Blakhernes* 144' *Reg.* 1490 (Αύγ. 1285).

καν λόγω των πολεμικών συγκρούσεων και πολιτικών αναταραχών, που καθιστούσαν απρόσιτες αρκετές περιοχές⁹⁸.

Ορισμένοι από αυτούς μετετίθεντο σε άλλες εκκλησιαστικές έδρες που δεν αντιμετώπιζαν, τουλάχιστον όχι σε μεγάλο βαθμό, τα προαναφερθέντα προβλήματα⁹⁹. Είναι όμως προφανές ότι το ενδεχόμενο μετάθεσης σε μια έδρα ιεραρχικά κατώτερη από εκείνη που κατείχε προηγουμένως ο ιεράρχης, πιθανόν να προκαλούσε δυσαρέσκεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε το ακόλουθο παράδειγμα. Ο μητροπολίτης Τραϊανουπόλεως, καθώς η έδρα του καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς, μετατέθηκε το 1365 στην ιεραρχικά κατώτερη μητρόπολη Λακεδαιμονίας. Ως μητροπολίτης Λακεδαιμονίας πλέον έλαβε την τιμητική διάκριση να *έπέχει τὸν τόπον* του Τραϊανουπόλεως, ώστε να διατηρεί την παλιά ιεραρχική του τάξη, όταν συμμετείχε στις πατριαρχικές συνόδους και στις επίσημες εκκλησιαστικές συνάξεις¹⁰⁰. Το μέτρο της *κατ' ἐπίδοσιν* παραχώρησης μιας εκκλησιαστικής έδρας είχε λοιπόν το εξής πλεονέκτημα σε σχέση με τη μετάθεση των ιεραρχών: ο ιεράρχης παρέμενε *γνήσιος* αρχιερέας της αρχικής του έδρας. Άρα, από τη μία διατηρούσε την ενδεχομένως υψηλή ιεραρχική του θέση και από την άλλη, όταν και αν οι συνθήκες το επέτρεπαν, είχε το δικαίωμα να επιστρέψει στο ποίμνιό του - κάτι που δεν μπορούσε να συμβεί σε περίπτωση μετάθεσης.

Παράλληλα το πατριαρχείο με το μέτρο της *ἐπιδόσεως* εξασφάλιζε, θεωρητικά τουλάχιστον, τη διαποίμανση ταυτοχρόνως δύο εκκλησιαστικών εδρών. Έτσι αποσοβούνταν το ενδεχόμενο μια από τις δύο έδρες να καταστεί ανενεργός λόγω μακράς απουσίας αρχιερέα. Επι-

98. Βλ. J. Darrouzès, *Reg.* 2020 (ανέκδοτο, 1310-1314). - PRK I, αρ. 54' *Reg.* 2085 (Αύγ. 1318). - Πρβ. και PRK I, αρ. 49, στ. 27-32' *Reg.* 2079 (Ιούλ. 1317): *ἐπεὶ δὲ τό γε νῦν εἶναι παραβαλεῖν ἐκεῖσε καὶ δι' ἑαυτοῦ τὰ τῆδε πνευματικῶς ἐπισκέπτεσθαι οὐκ ἐνὴν τούτῳ δὴ τῷ τὴν χειροτονίαν παρ' ἡμῶν δεξαμένῳ διὰ τὴν εἰρημένην τῶν ἀσεβῶν τοῦ τόπου καταδρομὴν καὶ ἐπίθεσιν, ἕτερόν τινα τρόπον οὐδὲ τοῦτον ἀσυντελῆ, ἀλλ' αὐτῷ τε καὶ τῇ ἑαυτοῦ ποίμνῃ λυσιτελῆ ἑσταμάλιστα τὴν προμήθειαν πεποιήμεθα...*

99. Βλ. PRK III, αρ. 266' J. Darrouzès, *Reg.* 2452 (Μάρτ. 1363;). - PRK III, αρ. 270' *Reg.* 2453 (Μάρτ. 1363). - MM 1, αρ. 235' *Reg.* 2530 (Ιούλ. 1367). - MM 1, αρ. 239' *Reg.* 2542 (ανέκδοτο, Σεπτ. 1368). - MM 2, αρ. 357' *Reg.* 2745 (Νοέμβρ. 1382). - Βλ. και J. Darrouzès, *Registre* 258-261.

100. Βλ. MM 1, αρ. 208' J. Darrouzès, *Reg.* 2491 (Ιούν. 1365). - Βλ. και J. Darrouzès, *Registre* 259. - J. Preiser-Kapeller, *Studien* II, 236, 501. - Για το τιμητικό προνόμιο ένας μητροπολίτης να *έπέχει τὸν τόπον* μιας ανώτερης ιεραρχικά μητρόπολης βλ. J. Darrouzès, *Ekthesis Néa* 80 σημ. 9' *Listes synodales et notitiae, REB* 28 (1970) 57-96, σ. 75, 87 κ.ε'. *Registre* 263, 273 κ.ε., 336-337, 354-355' *Reg.* 2704, 2090, 3373. - V. Laurent, *Trisépiscopat* 145. - Ελισάβετ Χατζηαντωνίου, Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης *τὸν τόπον ἐπέχων*, *Βυζαντινά* 28 (2007) 259-292, σ. 259-266.

πλέον, όταν θα ήταν εφικτό, η πλήρωση της κενής έδρας με *γνήσιον* ιεράρχη θα γινόταν πιο ομαλά. Για παράδειγμα, τον Μάρτιο του 1397 χειροτονήθηκε *γνήσιος* ιεράρχης για τη μητρόπολη Ατταλείας, η οποία λίγα χρόνια πριν είχε δοθεί *επίδοσεως λόγω* στον μητροπολίτη Μύρων. Στη σχετική πατριαρχική επιστολή προς τον Μύρων αναφέρονται τα εξής: *ἀναδέξου τὸν ἀρχιερέα ὡς ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ συλλειτουργὸν ...καὶ συνέργησον πρὸς τὸ λαβεῖν αὐτὸν τὰς ἐκκλησίας αὐτοῦ, ὅσον δύνασαι, καὶ γράψον καὶ αὐτὸς καὶ μῆνυσον, ὅπου οἶδας ὅτι συμφέρει δι' αὐτόν· ὡς γὰρ προκάτοχος αὐτόθι ἀρχιερεὺς οἶδας καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαὸν καὶ τὰς γνώμας αὐτῶν, ἅς ἀναγκαῖον μαθεῖν τὸν ἀρχιερέα ἀπὸ σοῦ, ὅπως γινώσκη, πῶς ἵνα χρήσῃται αὐτοῖς· ...καὶ συνδράμῃς καὶ συνεργήσῃς αὐτῷ κατὰ τὸ δυνατόν*¹⁰¹. Παρατηρούμε ἄλλωστε ὅτι συνήθως μια μητρόπολη δεν ἔμενε για πολλά χρόνια *ἐπιδοθεῖσα*, προκειμένου να μη μένει το ποίμνιο συνεχόμενα για μακρὸ διάστημα χωρίς *γνήσιον* ιεράρχη¹⁰².

Ακόμη *χάρη* στην *κατ' επίδοσιν* εκχώρηση μιας χηρεύουσας εκκλησιαστικής έδρας αποτρέπονταν κατὰ τὸ δυνατό οἱ ιδιοποιήσεις της περιουσίας της. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την περίπτωση της μητρόπολης Περιθεωρίου, που τον Δεκέμβριο του 1353 παραχωρήθηκε *επίδοσεως λόγω* στον ὄμορο μητροπολίτη Τραϊανουπόλεως (Διδυμότειχου). Το πατριαρχικό γράμμα προς το ποίμνιο τον Μάρτιο του 1354 ανέφερε: *Παρακελευόμεθα δὲ καὶ τοῦτο, ἵνα πάντα τὰ τῆς ἐκκλησίας δίκαια εὐρίσκωνται ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ διαληφθέντος ἱερωτάτου μητροπολίτου καί, ἐάν τις ἔφθασε καὶ κατέσχε τι ἐξ αὐτῶν ἢ τις ἀφ' ὑμῶν τῶν κληρικῶν ἢ τῶν ἄλλων, εἴτε χωραφιαίαν γῆν εἴτε ἀμπέλιον ἢ ὕδρομύλωνα ἢ περιβόλιον ἢ αὐτούργιον ἢ τι ἕτερον ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον, ἀπολύση τοῦτο ἀπροφασίστως πρὸς αὐτόν, ἐπειδὴ τὰ ἀφιερωμένα τῷ Θεῷ ἀναπόσπαστα καὶ ἀναφαίρετα τὸν αἰεὶ χρόνον τυγχάνειν ὀφείλει, οἷς ἀφιέρωνται... ἐπιτίμιον ἀκολούθως καὶ ἡ μετριότης*

101. MM 2, αρ. 517 (το χωρίο: 286.20-28) J. Darrouzès, *Reg.* 3043 (Μάρτ. 1397).

102. Βλ. ενδεικτικά MM 1, αρ. 210 J. Darrouzès, *Reg.* 2486 (ἀνέκδοτο, Μάρτ. 1365): οἱ μητροπόλεις Τυάνων καὶ Μωκησοῦ δίνονται *επίδοσεως λόγω* πρβ. MM 1, αρ. 233' *Reg.* 2553 (Μάιος 1369). - MM 1, αρ. 249' *Reg.* 2554 (Ιούν. 1369): ορίζονται *γνήσιοι* μητροπολίτες Τυάνων καὶ Μωκησοῦ ἀντίστοιχα. - MM 1, αρ. 241' *Reg.* 2544 (ἀνέκδοτο, Οκτ. 1368): δίνεται ἡ μητρόπολη Τενέδου *επίδοσεως λόγω* πρβ. MM 1, αρ. 257' *Reg.* 2561 (ἀνέκδοτο, Σεπτ. 1369): ορίζεται *γνήσιος* μητροπολίτης Τενέδου. - MM 1, αρ. 244' *Reg.* 2547 (ca. Απρ. 1369): ἡ μητρόπολη Βάρνας δίνεται *κατ' επίδοσιν* πρβ. *Reg.* 2572 (Μάιος 1370): ἔχει ἤδη εκλεγεί *γνήσιος* μητροπολίτης Βάρνας. - MM 2, αρ. 343' *Reg.* 2716 (Μάρτ. 1381): ἡ μητρόπολη Προύσης δίνεται *επίδοσεως λόγω* πρβ. MM 2, αρ. 386' *Reg.* 2806 (Δεκ. 1386): ἔχει ἤδη οριστεί *γνήσιος* μητροπολίτης Προύσης. - MM 2, αρ. 574' *Reg.* 3132 (Μάιος 1400): δίνεται *εἰς επίδοσιν* ἡ μητρόπολη Σουγδαίας πρβ. *Reg.* 3265 (1403): ορίζεται *γνήσιος* μητροπολίτης Σουγδαίας.

ἡμῶν ἐπανατείνεται κατὰ τῶν τοιούτων, μέχρις ἂν φέροντες ἐπανασώσωσι τῇ ἐκκλησίᾳ τὰ παρ' αὐτῶν ἀφαιρεθέντα¹⁰³.

Επιπλέον με την κατ' ἐπίδοσιν παραχώρηση των εκκλησιαστικών εδρών αποθαρρύνονταν οι πλησιόχωροι αρχιερείς από το να παρεισδύουν και να επεμβαίνουν αντικανονικά στη δικαιοδοσία όμορης έδρας, γεγονός που θα προκαλούσε διασάλευση των ορίων μεταξύ των εκκλησιαστικών περιφερειών, διαφιλονικήσεις και διενέξεις μεταξύ των ιεραρχών. Το ζήτημα απασχολούσε το πατριαρχείο, όπως φαίνεται και από την περίπτωση της μητρόπολης Ρόδου, στην επαρχία της οποίας στα μέσα του 14ου αι. επενέβαιναν άλλοι ιεράρχες αντικανονικά: *Οἶδατε, ὡς τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ῥόδου γνησίου ἀμοιρούσης ἀρχιερέως, ἐρημία τοῦ κωλύοντος, παρεισήρχετο τὸ μέρος τοῦ Κρήτης ἢ καὶ ἕτερός τις καὶ ἐνήργει χειροτονίας διακόνων καὶ ἱερέων, ἔτι δὲ καὶ καθιερώσεις ναῶν παρὰ τὴν κανονικὴν παρατήρησιν ὡς παρ' ἐνορίαν, μὴ ἐνδόσεως οὔσης ἐπὶ τούτοις...: ἀρτίως δὲ γινώσκειν ὑμᾶς βουλόμεθα, ὡς ...ἐψηφίσθη καὶ ἐχειροτονήθη ἐπὶ τῇ ῥηθείᾳ ἁγιωτάτη μητροπόλει ὁ ἱερώτατος ὄδε μητροπολίτης Ῥόδου, ὑπέριμος καὶ ἔξαρχος τῶν Κυκλάδων νήσων... τοὺς δὲ ἄλλους πάντας ἀποθήσθε καὶ ἀποπέμψετε, ὡς μηδεμίαν μηδαμῶς ἔχοντας ἐπὶ τούτοις ἄδειαν¹⁰⁴.*

Επίσης ήδη από τα τέλη του 11ου αι. μαρτυρείται στις πηγές η άρνηση των εκλεγμένων αρχιερέων να αναλάβουν τα καθήκοντά τους στις κατακτημένες ή απειλούμενες ανατολικές περιοχές¹⁰⁵. Το μέτρο λοιπόν της ἐπιδόσεως εκκλησιαστικών εδρών χρησιμοποιήθηκε και ως ένα είδος ανταμοιβής προς τους ιεράρχες που παρά τις αντίξοες πολιτικο-στρατιωτικές και οικονομικές συνθήκες ήταν πρόθυμοι να αναλάβουν ή να συνεχίσουν να ασκούν τα αρχιερατικά τους καθήκοντα. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι πολλές από τις εκχωρήσεις τοποθετούνται χρονικά λίγο μετά τη χειροτονία των ιεραρχών και ενώ ήταν

103. PRK III, αρ. 190, στ. 39-50' J. Darrouzès, *Reg.* 2358 (Μάρτιος 1354). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 501.

104. PRK III, αρ. 214, στ. 5-29' J. Darrouzès, *Reg.* 2399 (Απρ. 1357). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 410. - Πρβ. επίσης PRK III, αρ. 255, στ. 20-33' *Reg.* 2688 (Ιαν. 1361), όπου ο πατριάρχης Φιλόθεος Κόκκινος καλεί τον πατριάρχη Αντιοχείας Παχώμιο να επιβάλει επιτίμια στον μητροπολίτη Τύρου, που αντικανονικά *ἱερουργεῖ καὶ χειροτονεῖ καὶ συνάγει χρήματα καὶ πράττει πᾶσαν παρανομίαν* εντός της περιφέρειας του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, καθώς και στον μητροπολίτη Γερμανικοπόλεως, που με την άδεια των τουρκικών αρχών είχε αναλάβει αντικανονικά τη διοίκηση των μητροπόλεων Ατταλείας και Συλαίου. - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 370.

105. Πρόσταγμα Αλεξίου Α' Κομνηνού, JGR 3, σ. 384-385 (1093). - Σχόλια Βαλσαμόνος στον 37ο καν. Πενθέκτης, ΡΠ 2, σ. 390-391. - PRK I, στ. 6.1-4' J. Darrouzès, *Reg.* 2034 (Ιούλ.-Σεπτ. 1315). - Βλ. και ανωτ. σημ. 94.

έτοιμοι να αναχωρήσουν για την έδρα τους¹⁰⁶. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του μητροπολίτη Σάρδεων, που το 1305 δέχτηκε να εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη και να επιστρέψει στην έδρα του. Στη σχετική επιστολή του πατριάρχη Αθανασίου Α΄ προς τον αρχιερέα αναφέρεται ρητά ότι του δόθηκε η διοίκηση της μητρόπολης Μηθύμνης *ἐπιδόσεως λόγῳ*, για να καλυφθούν οι ανάγκες του αλλά και ως ανταμοιβή για τον ζήλο που επέδειξε να βρεθεί κοντά στο χειμαζόμενο ποίμνιο¹⁰⁷.

Βέβαια, όπως ήδη αναφέρθηκε, το μέτρο της *κατ' επίδοσιν* παραχώρησης εκκλησιαστικών εδρών εφαρμοζόταν συχνά και στις περιοχές του βυζαντινού κράτους, όπου δεν συνέτρεχε λόγος εχθρικής απειλής ή κατάκτησης, απλώς και μόνο για να ενισχυθεί οικονομικά ένας αρχιερέας του οποίου η έδρα είχε περιέλθει σε οικονομική δυσπραγία: *ἐπειδὴ τισὶ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων ἐν οὐκ ἐλαχίστη πενία καὶ τῶν ἀναγκαίων στέρησει κατενεχθῆναι συνέβη, πάσης σχεδὸν προσόδου τῶν κατ' αὐτοὺς ἐκκλησιῶν ἀποκλεισθεῖσι τῇ του χρόνου κακότητι, χεῖρα βοηθείας ὀρέγειν τῶν πάνυ εἰκότων ἢ μετριότης ἡμῶν κρίνει*¹⁰⁸. Το πατριαρχεῖο αναγνώριζε ότι η οικονομική ενίσχυση των αρχιερέων τόσο των ανατολικών όσο και των δυτικών εκκλησιαστικών επαρχιών αποτελούσε βασική προϋπόθεση, προκειμένου οι ποιμένες να ασκούν κατά το δυνατό απερίσπαστοι τα λειτουργικά, διδακτικά και διοικητικά τους καθήκοντα¹⁰⁹ και για να αποτραπεί το ενδεχόμενο να εγκαταλείψουν το έργο τους. Το 1387 παραχωρήθηκε η διοίκηση της μητρόπολης Ποντοηρακλείας στον μητροπολίτη Αμάστριδος *ὡς ἡ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ κατάλυσις καὶ φθορὰ καὶ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς ἐρχόμενοι μαρτυροῦσι, καὶ αὐτῶν στρεφεῖται τῶν ἀναγκαίων, καὶ πολλάκις ἐζήτησε βοήθειαν παρ' ἡμῶν, ἵνα κἂν τούτων*

106. Βλ. ενδεικτικά MM 2, αρ. 343' J. Darrouzès, *Reg.* 2716 (Μάρτ. 1381). - MM 1, αρ. 239' *Reg.* 2542 (ανέκδοτο, Σεπτ. 1368). - MM 1, αρ. 209-211' *Reg.* 2486-2487 (ανέκδοτα, Μάρτ. 1365).

107. Βλ. *Athanasii Patriarchae, Epistolae*, PG 142, col. 516-518' J. Darrouzès, *Reg.* 1626 (1305). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXIII.

108. PRK I, αρ. 51, στ. 19-23' J. Darrouzès, *Reg.* 2081 (Αύγ. 1317-Αύγ. 1318). - Βλ. και PRK I, αρ. 15, στ. 1-16' *Reg.* 2044 (Σεπτ.-Δεκ. 1315). - PRK I, αρ. 29, στ. 1-21' *Reg.* 2057 (Ιαν.-Φεβρ. 1316). - PRK I, αρ. 32, στ. 1-25' *Reg.* 2061 (Απρ. 1316). - PRK I, αρ. 48, στ. 1-15' *Reg.* 2078 (Μάιος 1317). - PRK I, αρ. 50, στ. 1-49' *Reg.* 2080 (Αύγ. 1317). - PRK I, αρ. 55, στ. 1-4' *Reg.* 2086 (Οκτ. 1318).

109. Βλ. PRK I, αρ. 161' J. Darrouzès, *Reg.* 2285 (Αύγ. 1347). - PRK II, αρ. 165' *Reg.* 2290 (Σεπτ. 1347). - MM 1, αρ. 206' *Reg.* 2482 (ανέκδοτο, Μάρτ. 1365). - MM 1, αρ. 210-211' *Reg.* 2486-2487 (ανέκδοτα, Μάρτ. 1365). - MM 2, αρ. 343' *Reg.* 2716 (Μάρτ. 1381). - MM 2, αρ. 396' *Reg.* 2825 (Ιούλ. 1387). - MM 2, αρ. 451' *Reg.* 2939 (τέλη 1393-αρχές 1394). - MM 2, αρ. 461' *Reg.* 2949 (Φεβρ. 1394).

τυγχάνων επιμένη και καρτερῆ ἐκεῖ κατὰ τὸ χρέος αὐτοῦ και τὴν ἐντολήν¹¹⁰. Δεν είναι μάλιστα λίγες οι μαρτυρούμενες περιπτώσεις που οι ίδιοι οι αρχιερείς αποτάθηκαν στην πατριαρχική σύνοδο εκθέτοντας την ενδεή κατάσταση στην οποία βρισκόταν η εκκλησία τους, ώστε να τους παραχωρηθεί η διοίκηση και βέβαια τα έσοδα μιας επιπλέον εκκλησιαστικής έδρας¹¹¹.

5. Η χρονική διάρκεια της εκχώρησης μιας εκκλησιαστικής έδρας

Σχετικά με τη διάρκεια της *επιδόσεως* επισημαίνουμε ότι, όταν ο πρωταρχικός στόχος ήταν να διασφαλιστεί η πνευματική επιστασία του ποιμνίου μιας χηρεύουσας έδρας, η παραχώρηση ίσχυε μέχρις ότου οι συνθήκες το επέτρεπαν να οριστεί *γνήσιος* ιεράρχης: *Ἐπειδὴν μέντοι ἐπιψηφισθῆ ἀρχιερεὺς γνήσιος τινὶ τῶν τοιούτων ἀγιωτάτων ἐκκλησιῶν, ὀφείλει ὁ αὐτὸς ἱερώτατος ἀρχιερεὺς ...ὕπεξίστασθαι τῆς ἐκκλησίας ταύτης καὶ παραχωρεῖν ἐκείνῳ τῆς αὐτῆς κατοχῆς καὶ ἀρχιερατικῆς κυβερνήσεως*¹¹². Ὅπως ἤδη αναφέρθηκε, στην περίπτωση που είχαν παραχωρηθεί μία ή περισσότερες επισκοπές μιας εν χηρεία μητρόπολης, όταν οριζόταν *γνήσιος* μητροπολίτης, οι επισκοπές αὐτόματα επέστρεφαν στη δικαιοδοσία του, εκτός αν δεν είχε αντίρρηση ο νεο-εκλεγείς αρχιερέας να παραμείνουν υπό τη διοίκηση του προνομιούχου¹¹³. Επίσης ο αρχιερέας που είχε εκδιωχθεί ή είχε αναγκαστεί να εγκαταλείψει το ποίμνιο και για τον λόγο αυτό είχε αναλάβει μια

110. Βλ. MM 2, αρ. 396, 103.9-13' J. Darrouzès, *Reg.* 2825 (Ιούλ. 1387). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. 31, 157, 160.

111. Βλ. PRK I, αρ. 24' J. Darrouzès, *Reg.* 2051 (Δεκ. 1315). - MM 2, αρ. 388' *Reg.* 2812 (Ιαν. 1387). - MM 2, αρ. 396' *Reg.* 2825 (Ιούλ. 1387). - MM 2, αρ. 460, 205.1-9' *Reg.* 2946 (Ιαν. 1394). - J. Darrouzès, *Reg.* 2940 (1393).

112. Βλ. PRK I, αρ. 96, στ. 41-44' J. Darrouzès, *Reg.* 2133 (Ιαν. 1327). - Βλ. και MM 1, αρ. 319' *Reg.* 2622 (Μάιος 1371): *μέχρις ἂν διαλυθῶσιν αἱ ἐκεῖ νῦν οὔσαι μάχαι, καὶ γένηται εἰρήνη καὶ διάλυσις τῶν σκανδάλων*. - Βλ. Ηλ. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 259, 288. - Κ. Ράλλης, Ένωσις-Επίδοσις 209 και σημ. 33. - J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXII.

113. Βλ. MM 2, αρ. 388-389' J. Darrouzès, *Reg.* 2812-2813 (Ιαν. 1387): υπόθεση που αφορά στη μητρόπολη Ατταλείας, η οποία έλαβε *εις επίδοσιν* τέσσερα χωρία της μητρόπολης Μύρων, όσο η τελευταία ήταν χηρεύουσα. Όταν ορίστηκε *γνήσιος* μητροπολίτης Μύρων, τα χωρία επέστρεψαν στη δικαιοδοσία του. Τελικά ο Μύρων επέτρεψε στον μητροπολίτη Ατταλείας να κρατήσει σε *επίδοσιν* τμήμα της περιφέρειάς του, προκειμένου να μην απολέσει ο ίδιος την *επίδοσιν* της μητρόπολης Ρόδου, που ήταν προφανώς πιο προσοδοφόρα. - Βλ. και ανωτ. σ. 145.

χηρεύουσα εκκλησιαστική έδρα, όταν τελικά επέστρεφε στην κανονική του έδρα έχανε την *επίδοθεΐσα* εκκλησιαστική περιφέρεια¹¹⁴.

Αντιθέτως στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η *επίδοσις* είχε ως στόχο να ενισχυθεί οικονομικά ένας ενδεής ιεράρχης, το ευεργέτημα ήταν ισόβιο¹¹⁵. Ωστόσο δεν ήταν προσωποπαγές· εάν δηλαδή ο αρχιερέας μετετίθετο σε μια άλλη εκκλησιαστική έδρα δεν διατηρούσε το δικαίωμα να διοικεί την *επίδοθεΐσα* εκκλησία. Ακόμη ο αποδέκτης μιας *επίδόσεως* είχε δικαίωμα να την αποποιηθεί είτε για δικούς του λόγους¹¹⁶, είτε *διὰ τήν τοῦ ἀδελφοῦ φιλίαν*, για χάρη δηλαδή άλλου ιεράρχη ενδεέστερου¹¹⁷. Αλλά, ακόμη και αν η *επίδοσις* είχε εκχωρηθεί δια βίου σε έναν ιεράρχη, η πατριαρχική ή μητροπολιτική σύνοδος διατηρούσε το δικαίωμα ανά πάσα στιγμή να ορίσει έναν *γνήσιον* αρχιερέα για την *επίδοθεΐσα* έδρα, οπότε ο προνομιούχος αρχιερέας έχανε κάθε δικαίωμα διοίκησης και είσπραξης εσόδων από εκείνη την εκκλησιαστική περιφέρεια¹¹⁸. Τέλος, η σύνοδος μπορούσε να αποσπάσει την έδρα από έναν αρχιερέα και να την παραχωρήσει σε άλλον, είτε διότι έκρινε ότι ο δεύτερος ιεράρχης είχε μεγαλύτερη ανάγκη από

114. Βλ. PRK III, αρ. 212, στ. 14-18' J. Darrouzès, *Reg.* 2377 (Φεβρ.-Αύγ. 1355): *καὶ ἀπλῶς πάντα διαπράττεσθαι, ὅσα καὶ ὁ γνήσιος ἀρχιερεύς, ἄνευ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως, ἔστ' ἂν δηλονότι Θεοῦ διδόντος εἰρηνικῆς καταστάσεως ἐπιγενομένης τοῖς πράγμασιν ἐπανεῖλθη καὶ ὁ αὐτὸς ἱερώτατος μητροπολίτης Βιζύης... εἰς τὴν λαχοῦσαν αὐτόν.* - Πρβ. PRK I, αρ. 54, στ. 9-24' *Reg.* 2085 (Αύγ. 1318). - PRK II, αρ. 164, στ. 5-8' *Reg.* 2288 (Αύγ. 1347). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXII.

115. Βλ. και Κ. Ράλλης, 'Ενωσις-Επίδοσις 209. - J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXII.

116. Βλ. MM 2, αρ. 480, 234.4-8' J. Darrouzès, *Reg.* 2981 (Φεβρ. 1395): *ἐπεὶ ἐγνώρισεν ὁ παναγιώτατος ἡμῶν δεσπότης, ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ καλογήρου αὐτοῦ..., ὅτι ἀπέλυσεν αὐτὴν ὁ ἱερώτατος μητροπολίτης Σερρών, ὃς κατεῖχεν αὐτὴν διὰ συνοδικῆς διαγνώσεως πρότερον.* - Βλ. και Ηλ. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 288. - Αντιθέτως βλ. J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXIII, που εσφαλμένα αναφέρει ότι η *επίδοθεΐσα* έδρα αποσπάστηκε από τον μητροπολίτη Σερρών λόγω κακοδιαχείρισης.

117. Βλ. MM 2, αρ. 398, 106.5-10' J. Darrouzès, *Reg.* 2827 (Νοέμβρ. 1387): *ἵνα τὴν μὲν Ῥόδον καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ὁ Μυρέων κατέχη, ὡς ἐδόθη αὐτῷ, ἐπὶ δὲ οὗτος ἢ πρὸς θεὸν ἐκδημήσῃ, ἢ μεταβᾶς ἐκεῖθεν καὶ ἐνταῦθα παραγενόμενος εἰς θρόνον ἕτερον μετατεθῆ, ἢ καὶ ἐκὼν οὕτως ἔχων, ὡς εὐρίσκεται νῦν, τὴν τῆς Ῥόδου παραιτήσεται προστάσιαν διὰ τὴν τοῦ ἀδελφοῦ φιλίαν καὶ πνευματικὴν ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην...* και σ. 107. - Πρβ. MM 2, αρ. 388' *Reg.* 2812 (Ιαν. 1387). - Για την υπόθεση βλ. J. Darrouzès, *Registre* 271. - J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 323, 412, 459.

118. Βλ. MM 2, αρ. 517, 286.11-18' J. Darrouzès, *Reg.* 3043 (τέλη 1397): *μηδὲν γοῦν ξενισθῆς, πῶς τὸ γεγονός προπέρυσι πρὸς τὴν σὴν ἱερότητα, ἵνα κατέχῃς αὐτὴν ἐπίδοσεως λόγῳ, μέχρις ἂν ζῆς, κατελύθη νῦν παρ' ἡμῶν σοῦ ζῶντος, καὶ γνήσιος Ἀτταλείας κεχειροτόνηται· ἔθος γὰρ τῇ ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ τοῦτο, ἵνα ὁπότεν γνήσιος μητροπολίτης ζητηθῆ γενέσθαι εἰς τὰς κατεχομένας ἐκκλησίας ἐπίδοσεως λόγῳ, μὴ ἐμποδιζέσθαι διὰ τοῦτο, ἀλλὰ γίνεσθαι.* - Βλ. και Ηλ. Αλεξανδρίδης, Πρόεδρος 288.

οικονομική υποστήριξη, είτε επειδή η περιφέρειά του ήταν πλησιέστερη προς την *ἐπιδοθεῖσα* εκκλησία και έτσι θα εξυπηρετούνταν καλύτερα οι ανάγκες του ποιμνίου¹¹⁹.

Σε μία περίπτωση ωστόσο ορίζεται ότι η *ἐπιδοθεῖσα* έδρα εκχωρείται διηλεκώς. Πιο συγκεκριμένα, τον Ιανουάριο του 1368 επικυρώθηκε η προ τριετίας παραχώρηση της μητρόπολης Πυργίου στον μητροπολίτη Εφέσου και επιπλέον αποφασίστηκε ότι η *ἐπιδοθεῖσα* έδρα θα κατεχόταν και από τους διαδόχους του: *ἐνθεν τοι καὶ καθεξεί ταύτην τὴν ἐκκλησίαν ὁ δηλωθεὶς ἱερώτατος μητροπολίτης Ἐφέσου... καὶ καθεξῆς πάντες οἱ μετ' αὐτὸν τῆς Ἐφέσου ἀρχιερεῖς... καὶ πάντα τᾶλλα ποιεῖν, ὅσα οἱ γνήσιοι ἀρχιερεῖς ἐν ταῖς ἑαυτῶν ἐκκλησίαις διενεργοῦσιν, ἄνευ μέντοι τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως*¹²⁰. Τυπικά δεν θα πρέπει να συγχέεται η περίπτωση αυτή με την ένωση δύο εκκλησιαστικῶν εδρῶν, καθὼς δηλώνεται ρητὰ και επανειλημμένα ὅτι οἱ μητροπολίτες Εφέσου δεν θα εἶχαν δικαίωμα ἐγκαθιδρύσεως στο σύνθρονο της παραχωρηθείσας έδρας και ὅτι οἱ δύο έδρες θα διατηρούσαν τη νομική τους υπόσταση¹²¹. Ωστόσο φαίνεται ὅτι ἔμμεσος στόχος της πατριαρχικῆς συνόδου ἦταν να υπαγάγει τὴν έδρα του Πυργίου στη μητρόπολη Εφέσου, ὅπου ανήκε και στο παρελθόν, προτὸυ δηλαδή προαχθεῖ τιμητικά στην τάξη των μητροπόλεων ἀπὸ τον αυτοκράτορα (τέλη 13ου-αρχές 14ου;). Ο μητροπολίτης Εφέσου και η πατριαρχική σύνοδος εἶχαν επιχειρήσει και παλαιότερα να επαναφέρουν τὴν έδρα στο status της υποκειμένης επισκοπῆς, ἀλλά, ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, προσέκρουαν στην αυτοκρατορική βούληση¹²². Ο J. Dar-

119. Βλ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Νικηφόρος Μοσχόπουλος 219.7-15: *καὶ δὴ ἀρμοδίως τῷ τῆς ποιμνῆς πλησιασῶ τῆς αὐτοῦ ὑγιάζειν εὐκόλως τὰ ψωριῶντα καὶ κρατύνειν τὰ ὑγιαίνοντα καὶ πρὸς ἀγαθοεργίαν διανιστᾶν καὶ ἀμφοτέρω*. V. Laurent, *Reg.* 1626 (1305). - MM 1, αρ. 238. J. Darrouzès, *Reg.* 2538 (Ιαν. 1368). - MM 2, αρ. 338-339. *Reg.* 2812-2813 (Ιαν. 1387).

120. MM 1, αρ. 238 (το χωρίο 499.18-22). J. Darrouzès, *Reg.* 2538 (Ιαν. 1368). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. 115, 120. II. 404-405.

121. MM 1, αρ. 238, 498.29 κ.ε.: *δέδωκε μὲν τῷ ἱερωτάτῳ τούτῳ μητροπολίτῃ Ἐφέσου τὴν τοιαύτην ἀγιωτάτην μητρόπολιν Πυργίου κατ' ἐπίδοσιν, ...καὶ πᾶς ὁ μετ' αὐτὸν μητροπολίτης Ἐφέσου κατέχη ταύτην ἐπίδοσεως λόγῳ, οὐχ ὡς ἰδίαν ἐπισκοπήν, ἀλλ ὡς μητρόπολιν, ἠνωμένην δὲ εἶναι τῇ τῆς Ἐφέσου μητροπόλει καὶ ὑφ' ἐνὶ ποιμένι ποιμαίνεσθαι... τοῦτο δὲ καὶ ἐν ἄλλαις ἐκκλησίαις γέγονε, ἐνωθεισῶν ἀρχιεπισκοπῶν μητροπόλεσι, τῷ μὴ δύνασθαι καθ' ἑαυτὰς εἶναι, διὰ τὴν ἐπικειμένην αὐτῆς ἔνδειαν, ἐνωθεῖσαι δὲ καὶ πάλιν μένουσι ὡς τὸ πρότερον... κατὰ τὴν εἰς ταῦτα συνήθειαν καὶ διὰ τὸ περιφανές τοῦ θρόνου τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου καὶ τὴν προσγενομένην αὐτῇ ἔνδειαν καὶ στενοχωρίαν ἠνώθη αὐτῇ ἡ ἐκκλησία Πυργίου, ὥστε πάλιν ἔχειν ἑκατέραν αὐτῶν τὸν ἴδιον τόπον καὶ τὴν ἀξίαν.*

122. MM 1, αρ. 204. J. Darrouzès, *Reg.* 2481 (ἀνέκδοτο, Φεβρ. 1365). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. 115, 120. II. 404-405, 406.

rouzès επισημαίνει ότι η κατ' επίδοσιν παραχώρησή της στους μητροπολίτες Εφέσου διηνεκώς αποτελούσε έναν εύστοχο τρόπο «να αποφευχθεί η παρέμβαση του αυτοκράτορα»¹²³.

6. Η αποτελεσματικότητα του μέτρου

Όσον αφορά την αποτελεσματικότητα του μέτρου της *επίδοσεως*, μπορούμε να κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις. Στις περιπτώσεις που δεν μπορούσε να οριστεί *γνήσιος* αρχιερέας λόγω δραματικής μείωσης τόσο του ποιμνίου όσο και της εκκλησιαστικής περιουσίας η παραχώρηση της διοίκησης και της πνευματικής επίβλεψης σε έναν όμορο αρχιερέα φαίνεται ότι αποτελούσε μια πρακτική και λειτουργική λύση, όπως αποδεικνύει η μακραίωνη εφαρμογή του μέτρου. Το γεγονός μάλιστα ότι η εκχώρηση διαρκούσε εφ' όρου ζωής του αποδέκτη και συνήθως δεν ανανεωνόταν για τους αρχιερείς της ίδιας πάντα πλησίωρης εκκλησιαστικής έδρας αποτελούσε την ασφαλιστική δικλείδα για την ορθή λειτουργία του θεσμού¹²⁴. Με αυτόν τον τρόπο αποφευγόταν η διασάλευση των ορίων μεταξύ των μητροπολιτικών επαρ-

123. Βλ. J. Darrouzès, *Registre* 268. - Τελικά το Πυργίον καθώς και άλλες έδρες που είχαν επίσης προαχθεί ή είχαν ενταχθεί στη δικαιοδοσία της μητρόπολης Σμύρνης επέστρεψαν στη δικαιοδοσία της μητρόπολης Εφέσου τον Σεπτέμβριο του 1387 (βλ. MM 2, αρ. 397 J. Darrouzès, *Reg.* 2826). - Για την πρόσκαιρη προαγωγή της επισκοπής Πυργίου σε μητρόπολη από τα τέλη του 12ου αι. έως τη βασιλεία του Θεόδωρου Λάσκαρη και από τα τέλη του 13ου αι-αρχές 14ου αι. (;) έως την οριστική επιστροφή στο αρχικό της status το 1387 βλ. J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 404-405.

124. Πρβ. όμως MM 2, αρ. 388-389 *Reg.* 2812-2813 (Ιαν. 1387): τέσσερις επισκοπές της μητρόπολης Μύρων παραχωρούνται στον μητροπολίτη Ατταλείας, ενώ αναφέρεται ότι κατέχονταν και από τους προκατόχους του. Σε αυτήν την περίπτωση φαίνεται ότι το δικαίωμα ανανεωνόταν στο πρόσωπο του καθενός αρχιερέα (βλ. και ανωτ. σ. 145, κατωτ. σ. 162-163). Το ίδιο συμβαίνει με τον μητροπολίτη Κορίνθου, που το 1394 λαμβάνει *επίδοσεως λόγω* τη μητρόπολη Χριστιανουπόλεως δια βίου, όπως και ο προκάτοχός του (βλ. MM 2, αρ. 461 *Reg.* 2949). - Βλ. και MM 2, αρ. 460, 205.6-7, 206.1-6 *Reg.* 2946 (Ιαν. 1394). - MM 2, αρ. 513, 277.4-8 *Reg.* 3042 (Μάρτ. 1297). - MM 2, αρ. 517, 286.3-14 *Reg.* 3043 (Μάρτ. 1397): η μητρόπολη Ατταλείας φαίνεται ότι παραχωρήθηκε στον Ματθαίο Μύρων (από το 1389 έως τον θάνατό του πριν από τον Οκτώβριο του 1393). Μετά τον θάνατο μάλλον του Ματθαίου ο μητροπολίτης Σελευκείας Θεόδοτος κατηγορησε αβάσιμα τον αρχιερέα Μύρων ότι είχε παραμελήσει τη μητρόπολη Ατταλείας και διεκδίκησε την *επίδοθεισα* έδρα, την οποία και έλαβε. Τον Ιανουάριο του 1394 ωστόσο αποσπάστηκε από τον Θεόδοτο η έδρα, ενδεχομένως έπειτα από διαμαρτυρία του νεοχειροτονηθέντα μητροπολίτη Μύρων και καθώς αποδείχθηκε ότι αποδόθηκε στον Σελευκείας βάσει ψευδών κατηγοριών. Η μητρόπολη Ατταλείας παραχωρήθηκε λοιπόν στον νέο μητροπολίτη Μύρων (βλ. και κατωτ. σ. 161, 164-165. - J. Darrouzès, *Reg.* 2917, 2940, σχόλια. - J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 323-324).

χιών ή των επισκοπικών περιφερειών και η αφομοίωση μιας εκκλησιαστικής έδρας από μια άλλη¹²⁵.

Ότι το πατριαρχείο δεν ενδιαφερόταν μόνο για την οικονομική ενίσχυση των αρχιερέων αποδεικνύεται από το γεγονός ότι συχνά στις συνοδικές πράξεις γίνεται μνεία στην εγγύτητα ανάμεσα στην *ἐπιδοθεῖσα* έδρα και στον αρχιερέα-*πρόεδρο*¹²⁶. Σε μια περίπτωση η πατριαρχική σύνοδος, λαμβάνοντας υπόψη τη μεγάλη απόσταση που υπήρχε ανάμεσα στην κανονική έδρα του αρχιερέα και στην *ἐπιδοθεῖσα*, ακύρωσε την παραχώρηση της έδρας και την ανέθετε σε πλησιέστερο αρχιερέα. Με αυτό το αιτιολογικό τον Δεκέμβριο του 1315 αποστάστηκε η αρχιεπισκοπή Λεοντοπόλεως (Ισαυρίας) από τον επίσκοπο Σινώπης, που λόγω απόστασης δεν ασκούσε ικανοποιητικά τα καθήκοντά του εκεί, και παραχωρήθηκε στον εγγύτερο μητροπολίτη Α-

125. Αντιθέτως η μακροχρόνια εκχώρηση μιας εκκλησιαστικής περιφέρειας ήταν δυνατό να προκαλέσει απόκλιση από τον χαρακτήρα και τον στόχο της *ἐπιδόσεως*, όπως δείχνει η περίπτωση των εδρών Αλανίας και Σωτηροπόλεως: *Ἐφθασε μὲν ἡδὴ πρὸ χρόνων πολλῶν ἡ ἀγιωτάτη ἐπισκοπή Σωτηροπόλεως ἐνωθεῖσα τῇ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει Ἀλανίας κατὰ λόγον ἐπιδόσεως, καὶ διέμεινεν ἡ ἔνωσις αὐτῆ τῶν ἀγιωτάτων ἐκκλησιῶν μέχρι τοῦ νῦν, καὶ ἐτέλουν αἱ βασιλικαὶ ἐκκλησίαι ὑπὸ ἐνὶ μητροπολίτῃ· ἐπεὶ δὲ τοῦ πρὸ ἡμῶν πατριάρχου διὰ τινὰ μεσολαβήσαντα σκάνδαλα μεταξὺ ἐκείνου καὶ τοῦ Ἀλανίας, κῦρ Συμεῶν, ἠθέλησεν ἐκεῖνος καὶ ἐχειροτόνησεν ἐν τῇ Ἀλανίᾳ ἰδίῳ μητροπολίτῃν, τούτου περιόντος, καντεῦθεν καταλαβὼν οὗτος ἐνταῦθα καὶ κινήσας τὰ τῆς ὑποθέσεως ἐνώπιον τοῦ κρατίστου καὶ ἀγίου μου αὐτοκράτορος καὶ ἐπὶ τῆς θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου κατὰ τὸ ἐνδεδομένῳ αὐτῷ, καὶ ἐξετασθέντων τῶν κατ' αὐτὸν ἀκριβῶς πολλὰκις, ἐδικαιώθη δι' ἐγγράφου ψήφου συνοδικῆς, ὥστε εἶναι μὲν τὸν αὐτὸν πάλιν μητροπολίτην Ἀλανίας καὶ Σωτηροπόλεως (MM 1, αρ. 221, 477.3-15' J. Darouzès, *Reg.* 2502, Σεπτ. 1364).*

126. PRK I, αρ. 15, στ. 22-28' J. Darouzès, *Reg.* 2044 (Σεπτ.-Δεκ. 1315). - PRK I, αρ. 55, στ. 4-7' *Reg.* 2086 (Οκτ. 1318): *καὶ τοῦ ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῆς γειτνιαζούσης τῇ κατ' αὐτὸν ἐκκλησίᾳ ἀγιωτάτης μητροπόλεως Ἀπαμείας εὕρισκομένου χριστιανικοῦ λαοῦ.* - MM 1, αρ. 238, 498.12-15' *Reg.* 2538 (Ιαν. 1368): *δέδωκε τὴν τοιαύτην ἀγιωτάτην μητρόπολιν τοῦ Πυργίου κατ' ἐπίδοσιν, ὅτι τε πλησίον ἐστὶ τῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας, καὶ δύναται ἐπιβλέπειν αὐτοὺς καὶ διδάσκειν.* 498.35-499.1: *ὅτι δὲ πλησίον ἀλλήλαις εἰσὶν αὗται.* - MM 2, αρ. 396, 103.7-8' *Reg.* 2825 (Ιούλ. 1387). - MM 2, αρ. 451, 198.2-3' *Reg.* 2603 (1370-1376). - Βλ. καὶ J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXI.

Αξίζει να αναφερθούμε ειδικά στην περίπτωση του μητροπολίτη Σταυρουπόλεως, που έλαβε *εἰς ἐπίδοσιν* τη μητρόπολη Ρόδου. Εδώ ελήφθη υπόψη όχι μόνο η εγγύτητα της έδρας του με την *ἐπιδοθεῖσα* μητρόπολη, αλλά και το γεγονός ότι ο ίδιος καταγόταν από τη Ρόδο, είχε φιλικούς και συγγενικούς δεσμούς εκεί και το ποίμνιο τον σεβόταν και τον αγαπούσε: *καὶ διὰ τὸν ἐκεῖ λαὸν πολὺν, εἰς τοῦτον, ὡς ἐμάθομεν, τρέφοντα τὴν ἀγάπην καὶ ὑποτασσόμενον αὐτῷ καὶ πειθόμενον* (MM 2, αρ. 398, 107.12-14' *Reg.* 2827, Νοέμβρ. 1387). - Βλ. καὶ MM 2, αρ. 451, 198.4-7' *Reg.* 2939 (τέλη 1393-αρχές 1394): *καὶ διὰ τὸ πατρίδα τὴν Ῥόδον ἔχειν αὐτὸν καὶ γνώριμον εἶναι τοῖς πᾶσι καὶ πολλοὺς ἔχειν φίλους καὶ συγγενεῖς ἐν αὐτῇ, ἅπερ οὐ μικρὰ συμβάλλονται πρὸς τὸ πείθειν ἀνθρώπους τῷ τοῦ θεοῦ ὑποκειῖσθαι θελήματι.*

ντιοχίας της Πισιδίας: *τῇ κατ' αὐτὸν δὲ μάλιστα τοῦτον ἀγιοτάτη μητροπόλει Πισιδίας ἔγγιστα πάντῃ διάκειται ἢ αὐτὴ Λεοντόπολις κἀντεῦθεν αὐτῷ μᾶλλον τῶν ἄλλων ἢ τῶν ἐκεῖσε θεοσεβῶν ψυχῶν κηδεμονία τε καὶ κυβέρνησις ἔσται ῥαδία. Ὡς οὖν οὕτως ἔχειν τὸ ἀληθές ἐπληροφορήθημεν..., μεταβολὴν ἔσχε τὰ τῆς γνώμης ἡμῖν πρὸς τὸ ἀρμοδιώτερόν τε καὶ συμφερότερον*¹²⁷.

Η παραχώρηση λοιπόν ανακαλούνταν σε περιπτώσεις κατά τις οποίες υποβάλλονταν καταγγελίες για κακοδιοίκηση ή όταν υπήρχαν πληροφορίες ότι δεν ήταν αποτελεσματική η διοίκηση της *ἐπιδοθείσης* έδρας υπό τους όρους με τους οποίους παραχωρήθηκε¹²⁸. Το 1393, για παράδειγμα, αποσπάστηκε η μητρόπολη Ατταλείας από τον μητροπολίτη Μύρων έπειτα από κατηγορίες που εξαπέλυσαν οι ιερείς και οι άρχοντες της πόλης ότι ο αρχιερέας-πρόεδρος παραμελούσε την *ἐπιδοθείσα* έδρα. Έτσι η μητρόπολη Ατταλείας παραχωρήθηκε στον Θεόδοτο Σελευκείας. Στη συνέχεια αποδείχθηκαν ψευδείς οι αιτιάσεις και η διοίκηση της εκκλησίας της Αττάλειας επέστρεψε στον Μύρων¹²⁹. Τελικά το 1397 η πατριαρχική σύνοδος αποφάσισε να του αποσπάσει τη μητρόπολη και να ορίσει *γνήσιον* αρχιερέα για τη χηρευούσα έδρα, δεδομένου ότι *μηδὲ αὐτὴν ἀκριβῶς καὶ ὡς δεῖ ποιμαίνοντάς τὴν διὰ τὸ πολλὴν εἶναι τὴν ὑπὸ τὸν Μυρέων ἐνορίαν, ἔτι δὲ καὶ*

127. PRK I, αρ. 24, στ. 20-31' J. Darrouzès, *Reg.* 2051 (Δεκ. 1315): *πολλῶν μὲν ἡμερῶν διαστήματι δυσχερείαις τὲ ἐθνικαῖς ὁ Σινώπης ἐπίσκοπος τῆς εἰρημένης ἀρχιεπισκοπῆς διεύργεται Λεοντοπόλεως, ἐν ταῖς εἰρημέναις ἐκκλησίαις μέλλον διατρίβειν, τῇ τε Σίδης καὶ τῇ τοῦ Συλαίου, καὶ οὐκ ἂν ἐκείνῳ δυνατὸν εἴη, εἰ μὴ καὶ πάνυ τοι δυσχερές, τὸν ὑπὸ τὴν Λεοντόπολιν ἐπισκοπεῖν τοῦ Κυρίου λαὸν καὶ τὰ εἰκότα πνευματικῶς αὐτοῦ προμηθεύεσθαι, τῇ κατ' αὐτὸν δὲ μάλιστα...* - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXII. - Πρβ. J. Darrouzès, *Reg.* 2051 (σχόλια), που θεωρεῖ ότι το ζήτημα της απόστασης χρησιμοποιήθηκε ως πρόφαση, προκειμένου να ικανοποιηθεῖ το αίτημα του ιεραρχικά ανώτερου μητροπολίτη Πισιδίας να λάβει *εἰς ἐπίδοσιν* την αρχιεπισκοπή. Το κείμενο της συνοδικῆς πράξης πράγματι επικαλεῖται και τους δύο λόγους: *ἄξιώτερον γὰρ εἰς τοῦτο κρίνομεν τοῦ Σινώπης αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ἱερώτατον μητροπολίτην Πισιδίας καὶ ὡς πολλῶ πλησιέστερον ἐκείνου πρὸς τὴν Λεοντόπολιν εὐρισκόμενον, ...καὶ ὅτι τῷ τοιοῦτῳ μᾶλλον ὡς τῆς ἱεράς μεγάλης συνόδου τελούντι τὴν προεδρίαν τῆσδε τῆς ἐκκλησίας ἡγησάμεθα προσήκειν.* Βέβαια ο μελετητής δεν αποκλείει και το ενδεχόμενο ο διαχωρισμός των περιοχῶν σε εμιράτα να έπαιξε επίσης ρόλο και να καθιστούσε περισσότερο ή λιγότερο εύκολη την πρόσβαση από τη μια έδρα στην άλλη, παρότι φαινομενικά οι αποστάσεις ήταν σχεδόν ίδιες. - Βλ. ακόμη PRK I, αρ. 161' *Reg.* 2280 (Αύγ.1347). - MM 1, αρ. 206' *Reg.* 2482 (ανέκδοτο, Μάρτ. 1365), όπου μνημονεύεται το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του πατριάρχη για τους μητροπολίτες που αποτελοῦν μέλη της πατριαρχικῆς συνόδου και βοηθοῦν στις εργασίες της.

128. Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXII.

129. MM 2, αρ. 460' J. Darrouzès, *Reg.* 2946 (Ιαν. 1394). - Βλ. και J. Darrouzès, *Reg.* 2917 (αρχές 1393).

την τῆς Καρπάθου διέποντα ἀγιωτάτην ἀρχιεπισκοπήν. Παράλληλα, για να ενισχύσει οικονομικά τον νεο-εκλεγέντα μητροπολίτη Ατταλείας Θεοφύλακτο, ένωσε την έδρα του με την όμορη μητρόπολη Σίδης¹³⁰.

Υπήρχαν βέβαια ορισμένα αδύναμα σημεία κατά την εφαρμογή του θεσμού. Κατ' αρχάς στην περίπτωση που η εκχώρηση μιας εκκλησιαστικής έδρας ήταν μακροχρόνια, ήταν δυνατό να προκληθούν διενέξεις μεταξύ μητροπολιτών. Γύρω στο 1385-1386 ο νεο-εκλεγείς μητροπολίτης Ατταλείας διεκδίκησε τμήμα της περιφέρειας του μητροπολίτη Μύρων ισχυριζόμενος αρχικά ότι ανήκε στη δική του περιφέρεια. Ο πατριάρχης κάλεσε τον Μύρων να εγκαταλείψει την περιοχή που υποτίθεται ότι είχε οικειοποιηθεί, ωστόσο εκείνος απέδειξε ότι η διεκδικούμενη περιοχή εντασσόταν κανονικά στη δικαιοδοσία του¹³¹. Ο Ατταλείας επανέφερε το ζήτημα στην κρίση του πατριάρχη επικαλούμενος το γεγονός ότι η εκκλησία του βρισκόταν σε τόση ένδεια, που χωρίς τα έσοδα από τα τέσσερα διεκδικούμενα χωρία δεν θα μπορούσε να παραμείνει στην έδρα του. Επίσης όμως υποστήριξε ότι δικαιοματικά πλέον του ανήκε η περιοχή, καθώς οι προκάτοχοί του την διοικούσαν για διάστημα πάνω από 30 έτη¹³². Ο πατριάρχης αναγνώρισε ότι τα χωρία ανήκουν κανονικά στον μητροπολίτη Μύρων. Ωστόσο έδωσε έμφαση και στο επιχείρημα του Ατταλείας περί μακρο-

130. MM 2, αρ. 513 (το χωρίο 277.8-11) J. Darrouzès, *Reg.* 3042 (Μαρτ. 1397). - Για την υπόθεση βλ. J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 324, 370-371, 428, 441, 443. - Η συνοδική πράξη κάνει λόγο για ένωση των δύο εδρών και όχι για κατ' επίδοσιν παραχώρηση της μητρόπολης Σίδης στον Ατταλείας. Υπάρχει μάλιστα και η διακριτική επισήμανση ότι ο Ατταλείας είχε και το δικαίωμα της *έγκαθιδρύσεως* στο σύνθρονο της παραχωρηθείσας έδρας (βλ. επίσης MM 2, αρ. 517 J. Darrouzès, *Reg.* 3043, Μαρτ. 1397). Ο Θεοφύλακτος λοιπόν θα έπρεπε να αποκαλείται *Ατταλείας και Σίδης*, όπως αποκαλούνται και υπογράφουν οι *γνήσιοι* ιεράρχες που κατέχουν δύο έδρες ενωμένες. Ωστόσο στο έγγραφο αναφέρεται ότι η πατριαρχική σύνοδος *έχειροτόνησε γνήσιον μητροπολίτην Ατταλείας και πρόεδρον Σίδης, υπέρτιμον και έξαρχον πάσης Παμφυλίας* (βλ. και MM 2, αρ. 574, 390.3-4. - Πρβ. S. Salaville, Proedros 428, που εσφαλμένα θεωρεί ότι η ένωση των δύο εδρών έγινε αργότερα). Αντιστρόφως το 1368, ενώ η μητρόπολη Αγκιάλου δόθηκε *εις επίδοσιν* στον μητροπολίτη Μεσημβρίας, στο τέλος της συνοδικής πράξης ο αρχιερέας αποκαλείται *Μεσημβρίας και Αγκιάλου*, σαν να επρόκειτο για ένωση των δύο εδρών (βλ. MM 1, αρ. 239 J. Darrouzès, *Reg.* 2542, ανέκδοτο. - MM 1, αρ. 244, 502.2' *Reg.* 2547, ca. Απρ. 1369. - Πρβ. J. Darrouzès, *Registre* 269). Πέρα όμως από αυτές τις περιπτώσεις δεν μαρτυρείται στα συνοδικά έγγραφα σύγχυση μεταξύ των δύο θεσμών.

131. MM 2, αρ. 389, 94.10-95.2 J. Darrouzès, *Reg.* 2793 (1385-1386), 2794 (1386).

132. MM 2, αρ. 389, 95.2-5 J. Darrouzès, *Reg.* 2813 (Ιαν. 1387): *νῦν ἤλθε ἐνταῦθα ὁ Ατταλείας, καὶ λέγει μὲν, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς τοῦ Μύρων ἦσαν, πρὸ δὲ χρόνων ἐπέκεινα τῶν τριάκοντα κατέσχον αὐτὰ κατὰ διαδοχὴν οἱ τῆς Ατταλείας ἀρχιερεῖς μέχρι καὶ τοῦ νῦν.*

χρονιας κατοχής τους από τους προκατόχους του: *ἀλλ' ἐπεὶ καὶ πρὸ πολλῶν χρόνων ἐνεμήθη ταῦτα ἢ Ἀττάλεια, καὶ ἀδιακόπως κατεῖχον αὐτὰ οἱ ταύτης ἀρχιερεῖς, ἵνα κρατῆ πάλιν ταῦτα ὁ Ἀτταλείας. ἐπεὶ δὲ οἱ ἱεροὶ κανόνες ῥητῶς περὶ τούτου λέγουσιν, ἵνα κατεχόμενα παρὰ τινος ἐκκλησίας ἐπὶ τριάκοντα χρόνοις διαμένωσιν ἀναφαίρετα*¹³³. Στην πραγματικότητα δεν κλονίζονταν τα δίκαια του Μύρων· στόχος του πατριάρχη ήταν απλῶς να του ασκήσει περισσότερη πίεση, ὥστε ο μητροπολίτης να δεχθεῖ τον συμβιβασμό που του εἶχε προταθεῖ, να παραχωρήσει δηλαδή τμήμα της περιφέρειάς του, προκειμένου να διατηρήσει την *ἐπίδοσιν* της μητρόπολης Ρόδου, και να λήξει ἔτσι η διένεξη των δύο μητροπολιτῶν: *εἰ δὲ ἀντιποιούμενος καὶ ἔτι τῶν εἰρημένων χωρῶν θέλεις ταύτας κατέχειν ὡς τῆς ἐκκλησίας σου, καλῶς λέγεις, καὶ ἔχε ταύτας, πλήν, ἄπερ σοι ἔδωκα ἐγώ, ἄδειαν ἔχω δοῦναι πρὸς ἕτερον, καὶ δέδωκα πρὸς τὸν Ἀτταλείας... καὶ ἀπολυθήτωσαν παρὰ τῆς σῆς ἱερότητος· οἷον γοῦν θέλεις καὶ ἔχεις εὐκόλον ἐκ τῶν δύο, ἐκεῖνο ποιήσον*¹³⁴. Εἶναι προφανές ὅτι η *ἐπίδοσις* επισκοπικῶν εδρῶν μιας χηρεύουσας μητρόπολης προς ἕναν ὄμορο μητροπολίτη, ἦταν δυνατό να προκαλέσει σοβαρές διαφιλονικήσεις, ὅταν θα καλυπτόταν η ἐν χηρεία μητρόπολη, ἀκόμη και την ἀνάμειξη των τουρκικῶν ἀρχῶν: *εἰρηνεύετε πρὸς ἀλλήλους, ὡς ἀδελφοὶ καὶ ἀρχιερεῖς καὶ τῆς εἰρήνης διδάσκαλοι, καὶ μῆτε αὐτὸς διανοχλείτω τῇ σῇ ἱερότητι πρὸς τὸν ἀμυρᾶν, μῆτε σὺ αὐτῷ, ἀνάξια γάρ εἰσι τοιαῦτα τοῦ καθ' ἡμᾶς τάγματος καὶ τῆς ἀρχιερωσύνης*¹³⁵.

133. MM 2, αρ. 389, 95.11-16' J. Darrouzès, *Reg.* 2813 (Ιαν. 1387). - Πρβ. τον 17ο καν. Δ' Οικ. συνόδου, *Discipline* 1, 82.16-83.19 = ΡΠ 2, 258-259: *Τὰς καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἀγροικικὰς παροικίας ἢ ἐγχωρίους, μένιν ἀπαρασαλεύτους παρὰ τοῖς κατέχουσιν αὐτὰς ἐπίσκοποις, καὶ μάλιστα εἰ τριακονταετῆ χρόνον ταύτας ἀβιάστως διακατέχοντες ὠκονόμησαν. Εἰ δὲ ἐντὸς τῶν τριάκοντα ἐτῶν γεγένηται τις, ἢ γένοιτο περὶ αὐτῶν ἀμφισβήτησις, ἐξεῖναι τοῖς λέγουσιν ἠδικεῖσθαι, περὶ τούτων κινεῖν παρὰ τῇ συνόδῳ τῆς ἐπαρχίας.*

134. MM 2, αρ. 389, 95.19-24' J. Darrouzès, *Reg.* 2813 (Ιαν. 1387). Ὅτι στην πραγματικότητα δεν ἀμφισβητεῖται η κανονικὴ δικαιοδοσία του μητροπολίτη Μύρων ἐπὶ τῆς διεκδικουμένης περιοχῆς ἀποδεικνύεται και ἀπὸ το ἐξῆς χωρίο: *διαγινώσκει και παρακελεύεται ἢ μετριότης ἡμῶν συνοδικῶς, ὡς, εἰ μὲν ἐθελήσει ὁ Μυρέων ἀπολύσαι τὰς εἰρημένας χώρας, ὥστε κατέχειν αὐτὰς τὸν Ἀτταλείας κατ' ἐπίδοσιν..., καθὼς και οἱ πρὸ αὐτοῦ τινες τῶν τῆς Ἀτταλείας κατεῖχον μητροπολιτῶν, ἔστω και ὁ Μυρέων κατέχων τὴν Ῥόδον..., ὡς παρεδόθη αὐτῷ παρ' ἡμῶν' εἰ δὲ βουληθεῖ αὐτὸς ἐκεῖνας κατέχειν ὡς ἰδίας τὰς χώρας, ἐκχωρεῖ και ἄδειαν δίδωσι τῷ ῥηθέντι Ἀτταλείας ἐπιλαβέσθαι τῆς μητροπόλεως Ῥόδου ἐπιδόσεως λόγου* (MM 2, αρ. 388, 93.17-26' *Reg.* 2812, Ιαν. 1387).

135. MM 2, αρ. 389, 95.29-32' J. Darrouzès, *Reg.* 2813 (Ιαν. 1387). - Για την ὑπόθεση βλ. J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 321, 323, 370, 372, 412. - Για την προσφυγὴ των ἀρχιερέων στις τουρκικὲς ἀρχές βλ. Σ. Βρυώνης, *Παρακμὴ* 290-292.

Έριδες επίσης μπορούσαν να προκληθούν εξαιτίας του ότι η πατριαρχική γραμματεία δεν φαίνεται να τηρούσε πλήρες αρχείο των *ἐπιδοτηρίων γραμμάτων*¹³⁶. Γύρω στον Μάιο του 1384 ο μητροπολίτης Μύρων έλαβε από τον πατριάρχη Νείλο Κεραμέα (1380-1388) και την πατριαρχική σύνοδο τη μητρόπολη Ρόδου *εἰς ἐπίδοσιν*. Το γεγονός προκάλεσε την εύλογη αντίδραση του μητροπολίτη Σταυρουπόλεως, ο οποίος κατείχε την έδρα της Ρόδου *εἰς ἐπίδοσιν* ήδη από την πατριαρχία του Φιλόθεου Κόκκινου (1353-1354, 1364-1376). Η πατριαρχική σύνοδος προσπάθησε να συμβιβάσει τις δύο πλευρές, *ὥστε καὶ τὴν πρᾶξιν τὴν ἡμετέραν τηρεῖσθαι ἐκείνην καὶ τὴν τοῦ Σταυρουπόλεως ἀθυμίαν διαλύσαι καὶ λύπην*¹³⁷. Έτσι αποφασίστηκε ότι ο Σταυρουπόλεως θα απέλαυε ξανά του δικαιώματος να διοικεί τη μητρόπολη Ρόδου, όταν ο Μύρων θα απεβίωνε ή αν μετετίθετο σε άλλη μητρόπολη, εκτός αν δεχόταν να παραχωρήσει οικειοθελώς την *ἐπιδοθεῖσα* έδρα στον Σταυρουπόλεως. Ωστόσο ο Μύρων που, όπως είδαμε, είχε ήδη ανταλλάξει τμήμα της περιφέρειάς του, προκειμένου να διατηρήσει την *ἐπίδοσιν* της μητρόπολης Ρόδου, προφανώς δεν ήταν διατεθειμένος να προβεί σε νέα υποχώρηση. Το ζήτημα έφτασε μέχρι τον αυτοκράτορα, ο οποίος επικύρωσε την απόφαση της πατριαρχικής συνόδου. Τελικά ο Σταυρουπόλεως έλαβε *εἰς ἐπίδοσιν* τη μητρόπολη Ρόδου μετά τον θάνατο του Μύρων στα τέλη του 1393-αρχές 1394¹³⁸.

Ακόμη το γεγονός ότι παραχωρούνταν *εἰς ἐπίδοσιν* μια εκκλησιαστική έδρα, προκειμένου να ενισχυθεί οικονομικά ένας αρχιερέας ήταν δυνατό να οδηγήσει όμορους αρχιερείς σε προστριβές διεκδικώντας ο καθένας για τον εαυτό του τη διοίκηση και τα έσοδα της χηρεύουσας και προς *ἐπίδοσιν* έδρας. Όπως προαναφέρθηκε, στις αρχές ή στα μέσα του 1393 ο Σελευκείας κατηγορήσε ψευδώς τον μητροπολίτη Μύρων ότι παραμελούσε την *ἐπιδοθεῖσα* μητρόπολη Ατταλείας

136. Βλ. και J. Darrouzès, *Reg.* 2794, 2812, 2969 (σχόλια) *Registre* 266, 271. - Βλ. MM 2, αρ. 465 *Reg.* 2969 (Σεπτ. 1394): *ὡσαύτως παρεδόθη αὐτῷ* (ενν. στον μητροπολίτη Κορίνθου) *ἐπιδόσεως λόγω ἢ τε ἀγιωτάτη μητρόπολις Κερκύρας καὶ ἡ ἀγιωτάτη ἐπισκοπή Λευκάδος, πλὴν ἡ Κέρκυρα καὶ ἡ Λευκάς οὕτως, ὡς ἂν ἀπελθὼν ἐκείσε, εἴπερ εὖροι τὸν ἱερώτατον μητροπολίτην Ἰωαννίνων κατέχοντα ταύτας λόγω ἐπιδόσεως διὰ τιμίας πατριαρχικῆς γραφῆς, ἐφησυχάση καὶ ἀφήση αὐτὸν ἀνενόχλητον· εἰ δὲ μή, ἐπιλάβηται αὐτῶν.* - Πρβ. Κ. Ράλλης, Ένωσις-Επίδοσις 205 και σημ. 19.

137. MM 2, αρ. 398, 106.4-5 J. Darrouzès, *Reg.* 2827 (Νοέμβρ. 1387). - Βλ. επίσης Κ. Ράλλης, Ένωσις-Επίδοσις 205 και σημ. 20.

138. J. Darrouzès, *Reg.* 2768 (ca. Μάιος 1384). - MM 2, αρ. 398 *Reg.* 2827 (Νοέμβρ. 1387). - MM 2, αρ. 451 *Reg.* 2939 (τέλη 1393-αρχές 1394). - Για την υπόθεση βλ. J. Preiser-Kapeller, *Studien* II. 323, 412, 459.

και του απέσπασε το ευεργέτημα. Ο Μύρων εμφάνισε νέες αναφορές υπέρ του και έλαβε πίσω την Αττάλεια *ἐπιδόσεως λόγῳ*¹³⁹.

Επιπλέον υπάρχουν περιπτώσεις μητροπολιτών που διατηρούσαν μια ή περισσότερες έδρες *εἰς ἐπίδοσιν*, χωρίς να εγκαταλείπουν τελικά την πρωτεύουσα, όπου είχαν καταφύγει. Έτσι καρπώνονταν τα έσοδα από τις δοθείσες έδρες, ενώ δεν πληρούσαν τα αρχιερατικά τους καθήκοντα¹⁴⁰. Το 1365 λόγου χάρη ο Καισαρείας έλαβε τις μητροπόλεις Τυάνων, Μωκησού, Σεβαστείας και Ικονίου και την αρχιεπισκοπή Ναζιανζού. Ωστόσο δεν μετέβη στις ανατολικές επαρχίες, αλλά παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη¹⁴¹. Το ίδιο συνέβη και με τον μητροπολίτη Εφέσου, που είχε λάβει την όμορη μητρόπολη Πυργίου το 1365· έως τον Σεπτέμβριο του 1369 δεν είχε μεταβεί στην έδρα του¹⁴².

Τέλος, παρά τις προσπάθειες του πατριαρχείου γενικά να παραχωρεί πλησιόχωρες εκκλησιαστικές έδρες, η απόσταση ορισμένες φορές ήταν αρκετά μεγάλη, με συνέπεια στην πράξη να παραμελείται η διοίκηση και η διαποίμανση των πιστών της *ἐπιδοθείσης* έδρας. Σε αυτές τις περιπτώσεις είναι προφανές ότι ο μόνος σκοπός της παραχώρησης ήταν ουσιαστικά η οικονομική ενίσχυση του ευεργετούμενου αρχιερέα. Ήδη αναφέρθηκε ότι το 1317-1318 η πατριαρχική σύνοδος παραχώρησε στον μητροπολίτη Ποντοηρακλείας την επισκοπή Αμυκλίου (της μητρόπολης Λακεδαιμονίας) *εἰς ἐπίδοσιν*. Η συνοδική πράξη αναφέρει ότι με αυτόν τον τρόπο θα ωφεληθεί και το ποιμνιο της *ἐπιδοθείσης* έδρας, μια και ήταν ήδη για μεγάλο διάστημα εν χηρεία. Ωστόσο είναι καταφανές ότι ο πραγματικός λόγος της *κατ' ἐπίδοσιν* παραχώρησής της ήταν η οικονομική ενίσχυση του Ποντοηρακλείας, δεδομένου ότι λόγω της μακράς απόστασης δεν θα ήταν δυνατό να επισκέπτεται την *ἐπιδοθείσα* επισκοπή. Το συμπέρασμα ενισχύεται και από το περιεχόμενο της συνοδικής απόφασης, καθώς για το όφελος που θα είχε η επισκοπή Αμυκλίου αφιερώνονται τρεις μόνο στίχοι, ενώ το μεγαλύτερο μέρος του εγγράφου αναφέρεται στην ενδεή οικονομική κατάσταση, στην οποία είχε περιέλθει ο μητροπολίτης, και στη λύση που θα μπορούσε να βρεθεί: *ταῦτ' ἄρα καὶ τὴν περιέχουσιν αὐτὸν ἔνδειαν ἑτέρας ἐκκλησίας ἐπιθήκη θεραπεῦσαι διέγνωμεν, ἀναλόγως τῷ*

139. MM 2, αρ. 460· J. Darrouzès, *Reg.* 2946 (Ιαν. 1394). - Βλ. και J. Darrouzès, *Reg.* 2917, 2940 (σχόλια). - Βλ. και ανωτ. σημ. 124 και σ. 161.

140. Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. LXIV.

141. MM 1, αρ. 210-211· J. Darrouzès, *Reg.* 2486-2487 (ανέκδοτα, Μάρτ. 1365). - MM 1, αρ. 253· *Reg.* 2557 (ανέκδοτο, Αύγ. 1369). - Βλ. και J. Darrouzès, *Reg.* 2553, 2254 (σχόλια). - Βλ. σχετικά J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. 173, 181, 183· II. 301, 426, 513, 514.

142. MM 1, αρ. 238, 498.5-26· J. Darrouzès, *Reg.* 2538 (Ιαν. 1368). - MM 1, αρ. 257, 511· *Reg.* 2561 (ανέκδοτο, Σεπτ. 1369).

*πάθει τὴν ἴασιν ἐπιφέροντες. ποία γὰρ ἂν εἴη πρεπωδεστέρα προμήθεια ποιμένι ἀπορουμένῳ περὶ τὰ χρειώδη ἢ ποιμνίου ἐπαύξησης;*¹⁴³

Παρ' όλα τα αδύναμα σημεία η εφαρμογή του μέτρου ήδη από τον 11ο αι. και ιδίως τον 14ο αι. φαίνεται ότι ήταν επιβεβλημένη, καθώς η πολιτική και στρατιωτική κατάρρευση του Βυζαντίου είχε αναπόφευκτα αντίκτυπο και στην ομαλή λειτουργία των εκκλησιαστικών θεσμών και στην εκκλησιαστική οργάνωση. Η πρακτική της *ἐπιδόσεως* καταδεικνύει τις προσπάθειες του πατριαρχείου να διατηρήσει στο μέτρο του δυνατού τις δομές του μητροπολιτικού συστήματος μέσα από εφήμερες λύσεις σε μια εποχή που ο πνευματικός, κοινωνικός και πολιτικός ρόλος που διαχρονικά υπηρετούσαν οι εκκλησιαστικές αρχές ήταν περισσότερο απαραίτητος από ποτέ.

143. PRK I, αρ. 51 (χωρίο: στ. 55-58) J. Darrouzès, *Reg.* 2081 (Αύγ. 1317-Αύγ. 1318). - Βλ. και J. Preiser-Kapeller, *Studien* I. 157. - Βλ. επίσης PRK I, αρ. 96 *Reg.* 2133 (Ιαν. 1327).